

Kolozsvári Márton es György Szent-György szobrának lószerszámja

BEVEZETÉS.

A XIV. századi Európa szobrászatának és a magyar művészetnek legkiemelkedőbb remekműve Márton és György kolozsvári származású szobrásztestvérek 1373-ban öntött s jelenleg a prágai Hradsinban álló Szent György szobra. (I. tábla) BALOGH JOLÁN a két testvér művészetéről írott monográfiájában a következőképen jellemzi a szobor európai jelentőségét:¹ „A Kolozsvári testvérek művészetének, amint az a prágai Szent György szoborban megnyilvánul, két stílusgyökere van: egyfelől az Anjou-udvar törekvései következtében meggyökeresedett, olaszos irányú magyarországi művészet, melynek az északi gotika szellemével kevert, sajátosan helyi és magyar emlékeihez a Kolozsvári testvérek szorosan hozzákapcsolódnak, annak hagyományait fejlesztették tovább; másfelől a trecento toscán szobrászatának hatalmas jövőbe mutató újításai. A testvérpár a mindkét irányból átvett elemeket új, szokatlan mértékben fejlesztette tovább és olyan alkotásban forrasztotta egybe, amelyik jelentőségében kortársaik munkáit messze felülmúlta. Megalkották a térbe komponált bronz-lovasszobrot. Tettüknek rendkívülisége nem abban a romantikus szemléletben rejlik, mely azt állította, hogy evvel — deus ex machinaként — a semmiből teremtettek újat, hanem, hogy koruk művészetében rejlő lehetőségeket és adottságokat genialis tehetségükkel valóban páratlan formában juttatták érvényre. Prágai szobruk a XIV. században volt olyan nagy művészi tett, mint a XV. században Donatello Gattamelatájá“.

BALOGH JOLÁN, WEINRICH,² CZAKÓ³, PÓSTA⁴, és LÁZÁR⁵ eredmé-

¹ Balogh Jolán, *Márton és György kolozsvári szobrászok*. Erdélyi Tudományos Füzetek 71. sz. Kolozsvár, 1934. 23. o.

² Weinrich Vilmos, *Néhány szó két hazai művészről*. Századok, 1879. 122—125. o.

³ Czako Elemér, *Kolozsvári Márton és György XIV-ik századi szobrászok*. Budapest, 1904.

⁴ Pósta Béla, *Kolozsvári Márton és György Szent György szobra*. Az EME IV. vándorgyűlésének Emlékkönyve. Kolozsvár, 1908. 61—73. o.

⁵ Lázár Béla, *Kolozsvári György és Márton művészete*. Arch. Ért. Uf. XXXVI—1916. 63—107. o.

nyeinek továbbfűzésével és a széles területről bevont újabb összehasonlító anyag sokoldalú kiaknázásával meggyőző módon illesztette be ezt az ékkövet a XIV. század magyar művészetébe.⁶ A szobor kivétele? művészi értéke és fejlődéstörténelmi jelentősége indokoltá teszi, hogy az értékelő művészettörténelmi összevetéseken felül a mű apróbb részleteinek magyarázatával is hozzájáruljunk annak a háttérnek megrajzolásához, melyből a „magyar Polykleitosok”⁷ művészete kinőtt. Az alábbiakban a szobor lószerszámjáról való vizsgálataimat közlöm.

A lószerszám s különösképen a nyereg magyaros formáját a magyar kutatók már észrevették s röviden közölték is erre vonatkozó megfigyeléseiket. CZAKÓ ELEMÉR a szobor magyarországi készítésének bizonyítékaként említi, hogy a ló típusa, az alacsony kún nyereg. Szent György vértete s hajviselete mind magyar mintára vezethető vissza.⁸ A lóról azt írja, hogy a bokacsukló és a láb karcsúsága merő ellentétben áll az Európában a XIV. században ábrázolt szőrös és nehézkes lovakkal s a ló farkának befónása és¹ a végcsonó alkalmazása is csak a XV. században lett általánossá Európában.⁹ A lószerszámról tett megállapításait szószerint idézem:¹⁰ „A paripa felszerelése határozottan magyaros jellegű. A szügyelőn nincs sallang, csupán reáerősített boglárokból és pitykékből áll a diszítése. A farkszíj (farmatring) a ló hátán megy végig s oldalt jobbról is balról is egy-egy a ló hasáig érő szíj csüng le róla. A szügyelő farkszíj és a kantár is gazdagon ki van rakva ércboglárokkal és gombokkal. A nyereg nem az e korban szélteben-hosszában használt székalakú nyereg, mely elől is, hátul is magas lévén, több

⁶ Balogh Jolán. i. m. 62—78. o. (V. fejezet). U. itt a Függelékben 86—103. o.) a Szent György szoborról szóló irodalom teljes felsorolása 1934-ig.

⁷ Szamosközy István kifejezése (*Szamosközy István történelmi maradványai. 1566—1603.* Kiadta Szilágyi Sándor a Mon. Hun. Hist. II. o. XXVIII. kötetében).

⁸ Czakó Elemér, i. m. 20, 30. o.

⁹ Czakó Elemér, i. m. 28. o. Az eredeti szobor vizsgálatának hiányában nem tudom ellenőrizni Czakónak azt a megállapítását, hogy a ló füle eredetileg is U-alakúra volt nyírva s ez a hiány nem későbbi törésből származik. Czakó (i. m. 11. o.) azt írja, hogy a Houfnagel-féle metszet szerint a Kolozsvári testvérek nagyváradi lovas Szent László szobrának lófarka is bogban végződött. A rajz, amit erre vonatkozólag mellékel, nem hiteles, mert épen ezt a részletet kiegészítve rajzolták meg rajta. Houfnagel metszetén a ló farka tényleg rövid és láthatólag csomóban végződik s így Czakó megállapítását el kell fogadnunk. Az alább kifejtettek szerint szinte természetes, hogy a váradi lovasszobron is bogozott farkokkal ábrázolták a Kolozsvári testvérek a lovat.

¹⁰ Czakó Elemér, i. m. 28—29. o.

biztonságot nyújtott az ellen., hogy a lovast ki ne lehessen a nyeregből vetni. Szent György nyerge nem tulságosan magas, hanem a jó lovas magyar alacsonyabb nyereg típusát tünteti fel, amelyeknél a mozgás sokkal szabadabb. Az előképa keskeny szívalakú kiképzésű és egyenesen áll, a hátsó kápa pedig széles és tagozása kettős félkörív alakú. Ugyancsak magyar, illetőleg kún vonás a kerek, csillagformájú, díszesen csipkézett nyeregtakaró. Ekkor egyszerű, négyszögletesek voltak divatban. A nyereg ülőkéje síma, kifelé álló mezői gazdag rozettákkal és apró gombokkal vannak kirakva. 8 karika kapcsolja hozzá a lószerszám szíjakat. A nyeregtakaró a legdíszesebb az összes felszerelés közt. A középdíszből sugaras dísz fut ki s a szélét a gotikában, különösen a vasművességben ismeretes rozetták övezik“.

CZAKÓ megállapításait az alább közölt, eddig egészében és részleteiben is ismeretlen leletek teljes mértékben igazolják. CZAKÓ eredményeit HAMPEL JÓZSEF gúnyos bírálatban részésítette. A szobor nyergét, — a feltevése szerint Burgundiában készített elefántcsont nyergek alapján — általános európai alaknak tartja s hasonlóképen a lószerszámok speciális magyar vonásait is tagadja, mert szerinte a magyar főurak érzésben is európai divatnak hódoltak.¹¹

PÓSTA BÉLA alapvető felismerésekkel járult a szobor művészettörténelmi helyének kijelöléséhez. A lóról azt írja, hogy nem az antik művészettől örökölt lőtípus, hanem a Kolozsvári testvérek az ő környezetükben élő lófajtát figyelhetek meg, vagy pedig olyan művészi mintákra támaszkodtak, melyek a lónak a klasszikus hagyományoktól eltérő típusát ábrázolják. Felkérésére VIRÁNYI ELEMÉR hippologiai szempontból foglalkozott a lóval s közlése szerint az a ma is élő erdélyi lónak az u. n. békási lónak típusát képviseli s élesen különbözik a nyugati lovaktól. Érdekes, hogy PÓSTA a ló eleven mozgását Giovanni Pisano perugiai Fonte di Piazzan levő lóábrázolásával veti egybe. Összevetése nem a mozdulat hasonlóságára vonatkozik, hanem a két lőtípus mozgásának belső, biológiai rokonságára.¹² HANKÓ BÉLA alább közölt származástani vizsgálatai meglepően igazolják PÓSTA felismerését.

NAGY GÉZA előadása a magyar nyeregről sajnos csak szűkszavú kivonatban maradt ránk. Eszerint előadásában a Szent György ló nyergét az u. n. kún nyereggel (tiszafüredi nyereg)

¹¹ Kárász Leo (Hempel József), *A prágai Szent György szobor*. Arch. Ért. Uf. XXVI—1906. 7. sk. o.

¹² Pósta Béla, i. m. 67. o.

azonosítja és a honfoglalóktól származtatja.¹³ Végeredményben a régészet részéről alátámasztja CZAKÓ ELEMÉR feltevését.

LÁZAR BÉLA alapos ikonográfiai levezetése szempontunkból nem hoz újat. BALOGH JOLÁN könyve, minden kis részletre kiterjeszkedő figyelemmel, részben megismétli, részben új lehetőségek felvetésével bővíti az eddigieket. A Szent György szobor korából kiemelkedő tett lévén, a benne megvalósult szerkesztési elvek csak a következő századokban váltottak egyetemes stílusjeggyé. Ez számos, helytelen magyarázatot hívott életre, pl. egyre kísértett az a felfogás, hogy a szobor nem azonos az 1373-ban öntött szoborral, hanem renaissancekori újraöntés.¹⁴ E későbbi keltezés egyik érveként az is szerepelt, hogy a ló farkának csomózása csak a XVI. században lett általános Európában. BALOGH JOLÁN néhány XIII—XIV. századi példán mutatja be, hogy ez a szokás elvétve már előbb is kimutatható Európában s felhívja a figyelmet a nagyszentmiklósi kincs egyik korsójára, továbbá a szaszanida ezüsttálakra és a kínai Tai T'song emlékműre, amelyekkel századokkal előbb megismerhetjük a ló farka megbogozásának módját. Felveti annak lehetőségét, hogy ezt a szokást keletről hoztuk magunkkal.¹⁵ Szent György páncélja és nyeregtakarója bogiárainak párhuzamaként Sinka mester kincsét és a hasonló mintázatú karélyos padlótéglákat sorakoztatja fel. Észreveszi Szent György alacsony nyergének hasonlóságát a bögyözi és gelencei Szent László legenda falfestményeinek és a Képes Krónikának néhány nyergével s helyesen sejtí, hogy ez helyi forma, eredetkérdésére egyik jegyzetében kitérve a Tai T'song emléket idézi.¹⁶

DERCSÉNYI DEZSÓ Nagy Lajos koráról írott művészettörténeti korképében szempontunkból lényegében nem hoz újat, de figyelmeztet a magyarországi ötvösművészet nagyszámú emlékényára.¹⁷

A nyereg és a lószerszám magyar, avagy nem magyar voltak eldöntésekor kutatóink inkább sejtésükre és a későbbi ko-

¹³ Nagy Gézának a *Magyar nyeregről* szóló előadását Márton Lajos ismertette magvas kivonatban az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat 1910-ben tartott üléseiről szóló beszámolójában (Arch. Ért. Uf. XXXI—1911. 95—96. o.).

¹⁴ Az újraöntési elméleteket és a későbbi korból való származtatás erveit részletesen tárgyalja Balogh Jolán (i. m. 4—8, 79—81. o.).

¹⁵ Balogh Jolán, i. m. 7. o.

¹⁶ Balogh Jolán, i. m. 76. o.

¹⁷ Dercsényi Dezső, *Nagy Lajos kora*. Budapest, 1941. c. művészettörténeti korképében és *Kolozsvári Márton és György*. Szépművészet, 1942. 5. sz. 106—108. o. c. összefoglalásában.

rokból származó emlékekre támaszkodtak, mert honfoglaláskori emlékeink, mindaddig, míg ebből a szempontból meg nem szó-
laltattak őket nem szolgálhattak következtetésük alapjaként. Még
nehezebbé tette a biztos eligazodást az, hogy a nyeregnek és a
lószerszámnak képe az egykorú és későbbi európai ábrázolások-
ban is megvan. A honfoglaló magyarok nyergének a leletek meg-
szólaltatásával végzett pontos helyreállítása s rokonságának meg-
állapítása biztos alapot adott a Szent György szobor nyergének
meghatározásához is.¹⁸ Az alábbiakban ezt a munkát a Szent
György szobor szempontjából mérlegelem és a történeti nomád
népek lószerszámjának a leletekből való helyreállításával a szobor
lószerszámjának meghatározásához is igyekszem a régészet részé-
ről az alapot megadni.

Ezzel a magyar kutatók eddigi eredményeinek rövid áttekin-
tését be is fejeztük, a külföldi feldolgozások a magyar és a keleti
anyagot nem ismervén, alig járultak hozzá számottevően a kér-
dés kibogozásához. Az egyes vonatkozó megjegyzéseket a részle-
tek tárgyalásakor említem.

Szükségesnek láttam a Szent György szobor lovának pontos
származástani meghatározását is, mert az eddigi utalások csak
általánosságban moztak, illetőleg a bizonyító anyag közlése hijján
erőtlenek voltak. Kérésemre HANKÓ BÉLA egyetemi tanár volt szí-
ves a vizsgálatot elvégezni és eredményeit nekem közlésre át-
engedni. Szíves engedélyével szószerint közlöm vizsgálatait: „A ma-
gyar ló eredete c. 1935-ben megjelent munkámban, honfoglalás-
kori lócsontok alapján kifejtettem, hogy a honfoglaló magyar-
ság lova olyan nemes tarpánszármazású ló volt, melyben kevés
taki vér is csörgedezett és melynek marmagassága nem volt na-
gyobb 140 cm-nél. Későbbi munkáimban megírtam azt is, hogy
az ősi magyar ló itt, mai hazánk területén, milyen vérhatásoknak
volt kitéve. A lovagkor kialakulása, igen sok idegen, nyugati
lovag letelepedése, a keresztes hadak átvonulása mind olyan ok
volt mely megismertette a magyarsággal a nehéz páncélzat hasz-
nálatát, melyhez a nyugati lovagok a magyar lónál nehezebb és
nagyobb termetű lovakat is hoztak be az országba. Az Anjouk
alatt ez a folyamat folytatódott: a király és a leghatalmasabb
urak délnyugatról hozott nagyobb termetű lovakkal is rendelke-

¹⁸ László Gyula *A koronói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge.*
AHung. XXVII Budapest, 1942. A MNM Barátai Egyesülete számára
készült különkiadás. A továbbiakban AHung. XXVII-nek rövidítve.

tek és ezekkel megpróbálták az aprótermetű magyar lovakat megnagyobbítani.

A Kolozsvári testvérek Szent György szobrának lova főbb jellegeiben megfelel annak a típusnak, aminő ebben az időben a megnevesített magyar ló lehetett. A szobor nem életnagyságú, hanem kisebb. Hogy mennyivel kisebb, azt nehéz eldönteni, mert a ló és lovas között aránytalanság van: a lovas túl kicsiny a lóhoz. A lovas testhossza 120 cm, ha fölteszük, hogy a megmintázott fiatal ember testmagassága 160 cm. lehetett, úgy a szobor lovasa $\frac{1}{4}$ -del van kisebbítve, vagyis a valódi magasság háromnegyede. Ha ezt a mértéket alkalmazzuk mint maximumot a lóra is, kb. 156 cm. marmagasságú állatot kapunk. Azért csak körülbelül, mert a valódi marmagasságot a szobron megmérni nem lehet.

A művészek ugyanis a lovat megtorpanva ábrázolják. Olyan mintha a nádasban való lovaglás közben a lovas véletlenül talált volna a sárkányra, lova majd rálépett, megtorpan és ágaskodni kezdett. A lovas lefelé és hátrafelé dőf lándzsájával a sárkány szájába, tehát nem nekiszögezett lándzsával ront a sárkányra. Nem hiszem, hogy a ló hátsó lába megrokkant volna állítólag attól, hogy suhancok fölmásztak a szoborra és felültek a lovas mögé a ló hátára.¹⁹ A ló eredetileg is ilyen lábállású lehetett. Minthogy tehát a lónak minden lába be van hajlítva, testmagasságot csak közvetve lehetne mérni a szobron, ami nem megbízható. Ellenben jól mérhető a ló törzshossza, mellkasmélysége, szügy- és csipőszélessége, a szájkörméret és a fejméretek.

Ha a lóra is alkalmazzuk a fenti arányt, vagyis fölteszük, hogy a ló is $\frac{1}{4}$ -del van kisebbítve, úgy 156 cm-es törzshosszúságot és ennek megfelelően kb. ugyanilyen marmagasságot kapunk. Ez a ló tehát már 15 cm-el magasabb, mint a honfoglaló magyarság lova, farának gömbölyűsége, farkának tűzöttsége és fejalakja is arra vall, hogy északolaszországi római lóvér van benne, mely a magyar lovat természetben megnagyobbította.

Minthogy a szobor 1373-ban készült és mint már említettem, a lovas testéhez képest különben is nagyméretű lovat ábrázol, ezt a számított méretet elfogadhatjuk. Hiszen tudjuk, hogy a magyar ló testének megnagyítása ezután sem szűnt meg és a XVII. században a magyar lóállomány átlagos magassága újabb 10 cm-el nagyobb, vagyis 165 cm volt.

Feltűnők a szobron a ló kis feje, annak egészen egyenes arc-

¹⁹ Miksa császár koronázásakor tartott tornajáték alkalmával (Vö. Balogh Jolán, i. m. 5. o.).

éle es aránylag (hibásan) egymáshoz túl közel álló szemei. E ló, mely öntésének korában a kiváltságosok lova lehetett, egy-két évszázad multán a magyar ló zömének képét tárja elénk, a magyar parlagi, jól futó és kitartó, igénytelen lovat, melynek azonban homloka szélesebb, fara pedig csapottabb, mint a szobron ábrázolt lóé.

A szobor lovának egynegyeddel megnagyobbított testméretei a következők: törzshosszúság 156, mellkasmélység 66, szügszélesség 56, csipőszélesség 61, szárkörméret 21, mellővméret 196, fejhossza 53, pofa szélessége 24 és szemközti távolsága 16 (!) cm.“

A ló tehát a honfoglaló magyarok lovának leszármazottja és azoknak a magyar előkelőknek lova volt, akik még Nagy Lajos korában is keleti díszruháikban jelentek meg az udvarnál.²⁰

I. A NYEREG ÉS LÓSZERSZÁM LEÍRÁSA.

A nyereg látszatra tökéletes építményként illeszkedik a lóra. A pontos mérések elkészültéig arra gondoltam, hogy nem is mintázott nyereg, hanem előre elkészítették és ráillesztették a lóra és úgy mintázták rá Szent Györgyöt. A mérések meggyőztek arról, hogy csupán a művészi elhithető erő sugallja ezt a tökéletes szerkezeti egységet, mert a nyereg két oldala nem tükörképe egymásnak,²¹ hanem mintázása, mint alább részletezem, a ló testének mozdulatát követi. A mérések eredményén kívül a szobor öntéséről megállapítottak sem tennék lehetővé idegen anyagból beillesztett rész feltételezését. A szobor, mint azt CZAKÓ ELEMÉR megállapította²² és újabb technikai vizsgálatok is bizonyítják, viaszkiolvasztásos eljárással készült, a talapzatot, a lovat és a lovast egyszerre, egy mintával öntötték. Ennek az eljárásnak a menete az, hogy az agyagból durván felrakott szoborra viaszból mintázzák a felületet, majd az egészet — megfelelő kicsorgó és szelelő nyílások hagyásával — agyagköpenybe burkolják. Ezt a tömböt kiegészítve a

²⁰ Főrangú uraink Nagy Lajos kori keleties viseletére vonatkozólag vö.: Gr. Zichy István, *A Képes Krónika miniatűrjei viselet-történeti szempontból*. Petrovics Emlékkönyv. Budapest, 1934. Kny. 1—12. o.

²¹ AHung. XXVII. 60. képen közölt és a pontos mérések előtt készült hevenyészett vázlatomban szimmetrikusnak rajzoltam az első kapát. Téves továbbá az idézett rajzon az oldalbőr anyagának nemezként való feltüntetése. A Szent György szobor nyergét ebben a munkámban is magyar nyeregnek határoztam meg s egybevettem mind honfoglalás-kori, mindpedig korábbi és későbbi keleti nyergekkel (i. m. 89—90. o.).

²² Czakó Elemér, i. m. 26. o.

viasz kiolvad s helyét a forró, folyékony bronz foglalja el. Eszerint lehetetlen lenne tehát pl. egy fából készült nyereg beillesztése, mert megakadályozná a bronz útját. A darabformával készített szobornál, ilyen beillesztésnek, vagy díszítésnek a negatívban való elkészítésének semmi akadálya nem lenne. Épen a Nagy Lajos kori harangöntésről olvassuk azt, hogy a harang köpenyének díszítését nem mintázták, hanem a negatívban készítették el. Ugyanis a két részből összeillesztett harangnegatívba puszpángfából faragott bélyegzőkkel nyomták be a díszítést s így könnyedén, nehézkes mintázás nélkül érthették el a leggazdagabb ornamentikát is.²³ A viaszkiolvasztásnál utólagos díszítés lehetetlen, mert a kész szobrot agyagköpeny borítja s ennek belsejében már semmit sem lehet változtatni. A szobor egészét, minden apró ornamentális részével együtt meg kell tehát mintázni. A kiöntés után már legfennebb olyan részek rászerezése következhetik, mint pl. a Szent György szobor baloldali zablakarikájáról a balkézhez futó kantárszáré, ez ugyanis nem simul rá a szobor formájára, hanem vékony szalagként a levegőben lebegve vezet a balkézhez. Kétségtelen, hogy a lándzsa is utólagosan került Szent György kezébe, ennek együtt való öntése is lehetetlen feladat.

A tanulság mindebből, hogy a Kolozsvári testvérek a szobor kiöntése előtt a nyeret minden kis részletével együtt megmintázták viaszból. A nyereg szerkezetét az *1. képen* rajzoltam meg. A méreteket a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiség-tárában őrzött gipszmásolatról és a budapesti Epreskertben levő bronzmásolatról vettem. Az eredetit nem tanulmányozhattam s így a méreteket csak a rajz mellé tett mértékkel adom. A másolatokon esetleg meglevő kisebb méretkülönbségek egyáltalán nem érintik a nyereg szerkezetéről írottakat.

A ló hátára két oldalt két nyeregszárny fekszik rá. A szárnyak nem sík lapok, hanem a ló hátának megfelelő térgörbe mentén görbülnek, ennek következtében első hajlásszögük (7, 9), sokkal meredekebb, mint hátsó végüké (19, 21). A szárnyak hátrafelé szélesednek. Nem végződnek a kápák ráillesztésének helyén, hanem két végük még jócskán túlhalad a kápák tapadási vonalán. Ide, a szárnyak végére kerülnek a farhám, a szügyelő, valamint az oldalbőr (?) függesztő karikái (11, 12, 13, 23, 24, 25, 26). Erre a két szárnyra építették rá a két kápát. A magasabb első kápa (A), kihajló orrát leszámítva merőlegesen áll. a hátsó kápa (B) kényelmes

²³ Dercsényi Dezső, *Nagy Lajos kora*. i. m. 116. o.

ülést biztosítva hátradől. A kápák alsó kivágása ívesen hidalja át a nyeregszárnyakat, hogy a nyereg fel ne dörzsölje a ló gerincét. Az első kápa nyílása magasabb ívű, a hátsó kápáé szélesebb, laposabb (4, 18). A szárnyak alatt kissé szélesebben, alátett takaró látszik s ennek szerves folytatásaként kétoldalt a karélyos szegélyű oldalbőr következik. A szárnyak alá tett takaró csak nemezből készülhetett, az oldalbőrrel díszítésének tárgyalásakor lesz szó. Az első kápához közel levő téglalapalakú nyílás (27) a kengyelszíz (28) befogadására való. Bár az oldalbőr alól kibujó kengyelszíz sokkal szélesebb, mint a szíjbujtató nyílásból kijövő szíz, mégsem lehet ez utóbbi a heveder szíja, mert a hevedert hátrább szokás a Szent György típusú nyergeken kötni s kötését a nyeregpárna alá rejtik.²⁴

Az első és a hátsó kápát ívesen hidalja át az ülés. A nyereg két szárnyra épülő szerkezete, mint alább látni fogjuk, a honfoglaló magyarok nyergének öröksége s mind a mai napig használatos nyerge a magyar és a keleti embernek. Mielőtt azonban a szerkezet összehasonlító elemzésére rátérnék s a nyeregdíszítések elkészítésmódját vázolom, rá szeretnék mutatni a mintázás közben a szemléleti egység művészi követelményének érdekében előállott torzulásokra. Ehhez a munkához a szerkezeti részből elég egyelőre annyit tudnunk, hogy a magyar s a keleti nyergek két szárnya és kápája a nyereg tengelyére vonatkoztatva tökéletesen szimmetrikus. Ezt a szimmetriát semmiféle művészi szándék sem bonthatja meg — természetesen itt az életben használt nyergekről beszélek —, mert nem a mesteremberek ügyességétől függ a nyereg ilyen felépítése, hanem a nyereg készítésekor használt szerszámok, különösen a szorítófa, nem tűrnek meg semmiféle elfaragást.²⁵

Szent György megtorpanó lova, fejét erőteljesen baloldalra fordítva néz le a lábára tekeröző sárkányra. Ha az eredetileg szimmetrikus első kápát az életnek megfelelően mintázták volna a lóra a Kolozsvári testvérek, akkor ennek merev vonala a mozgást nemhogy aláhúzná, de a mozdulat erejét tetemesen csökkentené. A kápa pontos felmérésekor²⁶ kiderült, hogy kétkarajos ívének középvonala

²⁴ Vö. az AHung. XXVII-ben közölt hevederezési módokat és a magyar pásztornyergeket, továbbá az ugyanott 95—106. o-n közölt katonai felszerelési utasításokra vonatkozó irodalmat és főként Garay Ákos kiváló dolgozatát (*Magyar nyergelés*. Népr. Ért. 1936. 110—113. o.).

²⁵ A nyereg készülésének munkaszakaszait s a készítésekor használt eszközöket részletesen leírtam: AHung. XXVII. V. fejezetben.

²⁶ A meglehetősen nehéz felmérésben nagy segítségemre volt s szíves tanácsaival támogatott Méri István. Baráti segítségét ezen a helyen köszönöm meg.

(1) a szobron balra tolódott. A nyeregszárnyak vége a keleti s a magyar nyeregnél kissé felkap, hogy a ló mozgását ne akadályozza.²⁷ Ez azonban a szobron feleslegesen kiálló és erős árnyékot adó felületi lett volna, tehát a művészek a szárnyak végét rátapasztották a ló testére. Az életben kétségtelenül fából készített nyeret a szobron látható vékony (0.8 cm-es) nyeregszárnyak nem bírnák el. A mintázáskor ennek a résznek vastagsági méreteit csökkentették s így a szobornak ez a része a dombormű törvényei szerint készült. A nyeregszárnyaknál is észrevehetjük azt a magasrendű művészi bánásmódot, amely a mozdulat egyensúlyának és dinamizmusának érdekében önkényesen változtatta meg — a hitelesség látzatának megőrzésével — az eredeti formát. A ló nyaka erőteljes elfordulásának tömegét zavarólag törte volna meg a baloldali nyeregszárny első végének téglalapja, szinte belevágott volna a nyakba. Ebből a téglalapról tehát a mozdulathoz jól simuló háromszöget alakítottak (9) s mivel az összeszűkített területre két karika nem fért el, az egyiket elhagyták. A többi oldalakon mindenütt két-két karika van a nyeregszárnyak végén. Az ilyenképen átalakított nyeregszárny szinte folytatja vonalával a ló nyakának lendületét. Nem művészi értelmű átformálás, csak mintázásbeli hanyagság az, hogy a baloldali nyeregszárny aljának Szent György lábától megszakított vonala nem egymás folytatása, hanem a hátsó kissé lennebb torkollik a láb alá, mint az előlről elindult vonal (lásd a B-n). Mindenesre ez az apróság is kitűnő bizonyítéka annak, hogy a lovast és a felszerszámozott lovat nem mintázhatták és önthettek külön, hanem csak úgy, ahogyan azt már CZAKÓ ELEMÉR is helyesen felismerte — viaszöntéses eljárással, egyszerre. Láttuk, hogy a ló mozgásának fokozására, ott, ahol a mozgás a legerőteljesebb, a nyak körül, a baloldalon, a nyereg méretei összeszorulnak. Ezzel szemben a jobboldalon hatalmasan kiszélesedik a nyeregszárny vége (7). Ezt a torzítást csak az egyensúly érzékeltetése indokolja. Ugyanis, ha a szárnyat természetes méretei szerint mintázzák, akkor a szemlélőben megbillen a lovas egyensúlya a felesúszottnak látszó nyereg miatt. Itt tehát épen ellenkezőleg kellett eljárni, mint a baloldalon. E magasrendű művészi átformálást látva, szinte természetesnek tűnik fel, hogy a nyereg két szárnya által bezárt szöget sem a kápa merőlegese felezi, hanem a szög a ló nyakának hajlása szerint torzul.

²⁷ A nyereg használatát és szerkezetét részletesen bemutattam az AHung. XXVII. kötetében.

A fent leírt torzítások annyira a művészi gondolat sugallatában születtek, hogy a szemlélő még akkor is nehezen veszi észre, ha épen erre a részletre figyel. A mozdulat és az egyensúly alahúzásán kívül magasrendű szerves látásra vall az, hogy a nyereg képe a szobor különböző nézetéből nézve, mindig kész, megépített látszatát kelti. Kissé jobboldalról nézve pl. a ló nyaka úgy vágja el a nyereg első kápáját, hogy az aszimmetria nem látszik. Oldalnézetből, vagy a ló nyaka által megengedett háromnegyedből nézve a két kápakarék aszimmetriája természetes rövidülésnek látszik. A jobb és baloldali nyeregszárnyat, valamint az első kápa ívét egyszerre egyik nézetből sem lehet látni, egyoldali nézetben pedig a torzítás nem rontja a nyereg szervességének benyomását. Hogy ez mennyire így van, arra a magam példáját hozom fel. Bár igen sokat foglalkoztam a nyereggel, mindaddig, míg pontos méreteket nem vettem a Szent György nyergéről s az öntési technikából adódó következtetéseket le nem vontam, a látszat alapján hajlandó voltam egy nyergesmesterrel előre elkészített nyereg felhasználását feltételezni. Csak a mérések győztek meg arról, hogy a Szent György szobron a nyereg szerkezetét fölényes biztonsággal ismerő és szervesen formálni tudó művészberek egyéni munkájával állók szemben.

A nyeregméreték tanulságán át, ha keskeny résen is, de egy pillantásra belenézhetünk Márton és György szobrásztestvérek alkotó munkamenetének egy kis szakaszába.

Térjünk most át a nyereg díszítésére. A díszítések megfigyelésekor és felmérésekor elsősorban a gipszmásolatot használtam. Az első kápa (A) merőleges síkjából a középvonalon kiemelkedik a kissé előrehajló orr, ebből kétoldalt két félkörös karék ágazik ki, ezek aláhajló íveiből indul ki, a nyeregszárnyakra ráfekvő, elkeskenyedő talp. A hátsó kápa két talpa ferdén fekszik rá a szárnyakra s így jóval szélesebb területű, mint az első. Ívét két karék alkotja s a kettőt ívesen köti össze a kápa szegélye. Mindkét kápa tömege (súlypontja) tehát fenn van s nem a szárnyak közelében, tehát nem úgy, mint ahogyan azt a magyar pásztornyergeknél, már a történelmi időkben lejátszódott alakulás folytán, megfigyelhetjük.²⁸ A Szent György nyeregnek ezt a kápafejek felé ívelő tömeghatását kiemeli még az is, hogy mindkét kápa ívét két-két boglár díszíti. Az első kápa bogiárainak (2, 3) középső dombját vékony szegély keretezi, majd két metsződő felületből alkotott sze-

²⁸ AHung. XXVII. 92. o.

les körgyűrű övezi. Ekörül pedig a jobboldalon 14, a baloldalon 15 kis, lapos gomb sorakozik (az *1. képen A* alatt az oldalak tükörképszerűen megcserélődnek!). A hátsó kápa két karéján (*15, 16*) a boglár közepén levő dombot egy profilált körgyűrű övezi, ebből négy félkörös, belül gotikus mérművel díszített, szárny nő ki. A félkörökön és közeikben három-bogyóból alkotott díszek helyezkednek el olyanképen, hogy az egész minta négyszögbe zárul. A két négyszög, bár mintájuk egyforma, méreteiben kissé különbözik (az *1. képen* ezt a különbséget kissé erősítve rajzoltam meg). A hátsó kápa alsó íve felett korongszerű virág körül az övező gombsor olyanképen ismétlődik (*17*), hogy elhelyezésükkor a felső ív vonalát tekintetbevétték. A minta a kápa alsó nyílása felé mentelesen elmosódik.

CZAKÓ ELEMÉR megállapította, hogy a talapzat szikláján levő növényeket mintából készítették, mert azok közül az egyformák méretei pontosan egyeznek.²⁹ Kérdés, hogy a nyergen levő díszek elkészítésekor is használtak-e mintákat. Bár ennek végleges eldöntését csak az eredeti szobor vizsgálatától várhatjuk, a másolatokon megfigyelt jelenségekből, már most is nagy valószínűséggel felelhetünk a kérdéseikre, illetőleg felvethetjük az eredetin megfigyelendő problémákat. Láttuk azt, hogy a viaszolvasztásos eljárásor nem alkalmazhatók azok a faragott pecsétek, amelyekkel a két részből öntött harangok díszítését készítették. Igen jól alkalmazhatók ellenben azok a préselőminták, melyekből az e korban divatos ruhadíszek ezreit állították elő az ötvösök, s mely mintákat, amint azt már előttem is megfigyelték, a legszorosabb idő- és stílusbeli egyezések fűzik a Szent György nyereg bogiáraihoz.³⁰ Néha szinte azonosságig menő hasonlóságot találhatunk a préselt ruhadíszek és a Szent György nyereg díszei között.³¹ Mármost a verőtövek mintáit könnyen kiönthették viasszal s megfelelő keretet hagyva az öntvénynek, beilleszthették a megfelelő méretben ki-

²⁹ Czakó Elemér, i. m. 23, 27—28. o.

³⁰ A magyarországi hasonló ötvösművekkel való egyezést itt csak érintem. Az eredeti szoborról készítendő felvételeim alapján készülő, s az alább közölt dolgozatnál jóval bővebb összehasonlító anyaggal ellátott, német nyelvű kiadásban részletesen ki fogom dolgozni ezt a részt is. A kun sírokból kikerült préselt ötvösművekből szép sorozatot közöl a Kecskeméti Múzeum gyűjteményéből Szabó Kálmán, *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei*. BHH. III. kötet, Budapest, 1936. A Magyar Nemzeti Múzeum és vidéki közgyűjteményeink részben még közvetlen leletei is feldolgozásra várnak.

³¹ Kiskunhalas-alsóbodoglárpusztai ezüstleletben a gyűszűs mintájú lószerszámveret eredeti darabja is előkerült. A leletet Bárány Istvánné fogja közelebről közzétenni.

vágott viasznyeregbe. A beillesztés helyét könnyedén elsimíthat-
tak. Bar a másolatokon az egyező minták közt határozott méret-
különbségek vannak, mégis valószínűnek tartom, hogy a fent
vázolt eljárással készítették el a nyereg díseit. A keretező gomb-
sorban levő számbeli eltéréseket az magyarázhatja, hogy ezt a
keretet nem a mintával együtt öntötték viaszból, hanem egyen-
ként illesztették helyükre. A gipszmásolatokon lévő egyéb méret-
beli eltérést esetleg a másolat készítésekor a darabformákban kelet-
kezett torzulás is okozhatta. Nem mond ennek az sem ellent, hogy
a hátsókápa közepén lévő egyszerű boglárt valószínűleg mintáz-
ták, erre mutat ugyanis az, hogy a nehezen hozzáférhető helyen
a mintázás elmosódottabb. A keretező gombok elosztása sem per-
döntő, mert ezeket külön illeszthették be s beosztásukkor a kápa
ívének vonalát tekintetbe vették. Ugyanúgy készültek tehát ezek
a boglárok, ahogyan CZAKÓ a szikla növényeinek készítését is le-
írja s ugyanilyen eljárással tudom csak megmagyarázni az oldal-
bőr szegélyét díszítő virágos boglárokat és a lószerszám vereteinek
elkészítését is. Az oldalbőr rozettái (33) egytől-egyig egyformák³²
s a keretben kissé szabálytalan közökben helyezkednek el. A ló-
szerszámon háromféle veret szerepel, egy nagyobb korongos veret,
mit körgyűrű övez. a kantáron, egy kisebbfajta, a szügyelön es a
farhámon, ennek dombján a gyűszühöz hasonló díszítés van s az
apró mélyedések egymáshoz való viszonya valamennyin egyforma,
ezt mintázással el nem érheték.³³ Pontosan egyformák a pofa-
szíjakat díszítő téglalapos veretek is. Az öntőmintákként felhasz-
nált préselőtövek alkalmazása mellett szól az is, hogy a gazdag
ornamentika néha olyan helyen van (pl. az első kápan), ahová
csak a legnagyobb nehézséggel férhetek hozzá mintázás közben.
Tudott dolog, hogy a középkorban az ötvösök és a nyergesek,
meg a szíjgyártók egy céhben voltak³⁴ és lehetséges, hogy a Kolozs
vári testvérek egyike talán épen ötvös volt.³⁵ Mindenképen is-
merhették azt az eljárást s azokat az eszközöket, amellyel a koruk-
ban olyannyira divatos préselt ruhadíszek készültek. Nem szabad

³² Az 1. képen közölt rajzomon elrajzolás folytán kisebb méret-
különbségek vannak közöttük.

³³ A verőtő, illetőleg jelen esetben az öntőmintaként használt verőtő
használatát mindennél jobban bizonyítja a már említett kiskunhalasi
lelet (lásd a 31. jegyzetet).

³⁴ Horváth Henrik, *Zsigmond király kora*. Budapest, 1937. 165. o.

³⁵ Czákó Elemér, i. m. 21. o. felteszi, hogy a testvérek egyike ötvös
volt, a másik meg szobrász. Czákó szerint apjuk, aki festő volt tudatosan
nevelhette fiait eképen, hogy a templomdíszítés minden agat családjá
láthassa el.

elfelejtenünk azt sem, hogy a nyereg és a lószerszám díszítésének menete a valóságban is épen az volt, mint ahogyan azt a Szent György szobornál megismertük. Verőtöveken kiverték a díszeket, azután rászegezték a nyereg fájára, illetőleg rászerelték a lószerszám szíjaira. Igen valószínűnek tartom ezek alapján, hogy a Szent György szobor díszítésekor ugyanazokat a préselőmintákat használták fel a Kolozsvári testvérek, amelyekből maguk, vagy ötvöstársaik az életben használt tényleges díszeket készítették. Ilyen bronz verőtöveket már is ismerünk Magyarországról³⁶ és nem lehetetlen, hogy a szerencsés véletlen egyszer azokat is napfényre hozza, amelyekkel a Szent György szobor boglárjai készültek.

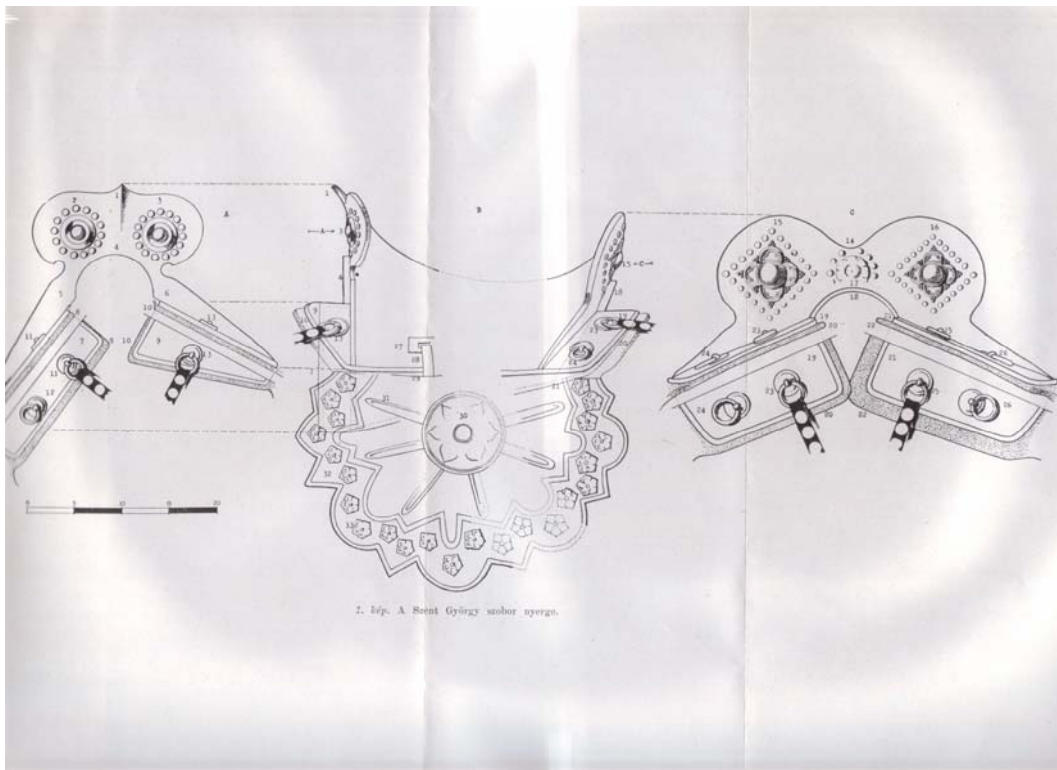
A nyeregszárnyak végén a szügyelő és a farhám befűzésére karikák szolgáltak. Ezek szerkezete három részből áll: a befűző karikából, a karikára ráhurokolt és a nyeregdeszkába belevert csapból, továbbá a csap szegezésének helyét takaró, egyszerű, préselt korongból. A későbbi főúri nyergeinken, amelyekből a Nemzeti Múzeum szép sorozatot őriz, ugyanilyen szerkezetű karikák szolgáltak a lószerszám befűzésére. A Szent György nyergen ezeken kívül még egy-egy karika van (kivéve a baloldali első szárnyat, ennek okát lásd fennebb), ezeknek a karikáknak szerepe a később bemutatott párhuzamok szerint valószínűleg az lehetett, hogy ehhez kapcsolták az oldalbőrt³⁷ (2. kép *x*, *y*). A Szent György nyergen azonban az oldalbőr, láthatólag a nyeregszárnyak alá szerelt nemezdarabból nő ki s így lehetséges, hogy ez utóbbin a karikáknak ugyanazt a szerepet szánták, mint a keleti nyergeken a vérgallérnak. A nyeregszárnyakról lelógó szíjakra, az ú. n. vérgallérra fűzik még ma is a keleti nomádok a vadászat közben ejtett vadat, vagy ezekre málházzák, hosszabb útra kelvén, a szükségés ruhaneműt.³⁸

Az az oldal bőr (nem nyeregtakaró, mert nem függ össze a nyeregpárnával), ami mintázáskor a Kolozsvári testvérek szeme előtt lebegett, bizonyára bőrből volt. Domboritott, kettőd szegélye

³⁶ A sokszor közölt verseci préselőmintát (BHH. III. 253. kép) Szabó Kálmán is összefüggésbe hozza az általa feltárt XIV. századi préselt díszekkel és Ágnes királyasszony Sarnen-ben örözt ruhájának gazdag díszítésével. Az Ágnes-ruha díszeit kitűnő fényképekben közölte legutóbb: Delmár Emil, *Középkori magyar emlékek Svájcban*. Budapest, 1941. XIV—XXIII. tábla. Ezek a veretek is a legközelebbi rokonságban vannak a Szt. György szobor páncél és nyeregdiszeivel, de van közöttük olyan is, — pl. a XIX. táblán — amelyik a szobor talapatán levő leveles mustrát példázza.

³⁷ Lásd a 14. képet.

³⁸ A vérgallér szerepéről vö.: Tagán Galimdsán, *A közlekedés módjai és eszközei a baskiroknál*. Népr. Ért. 1938. 228—231. o.

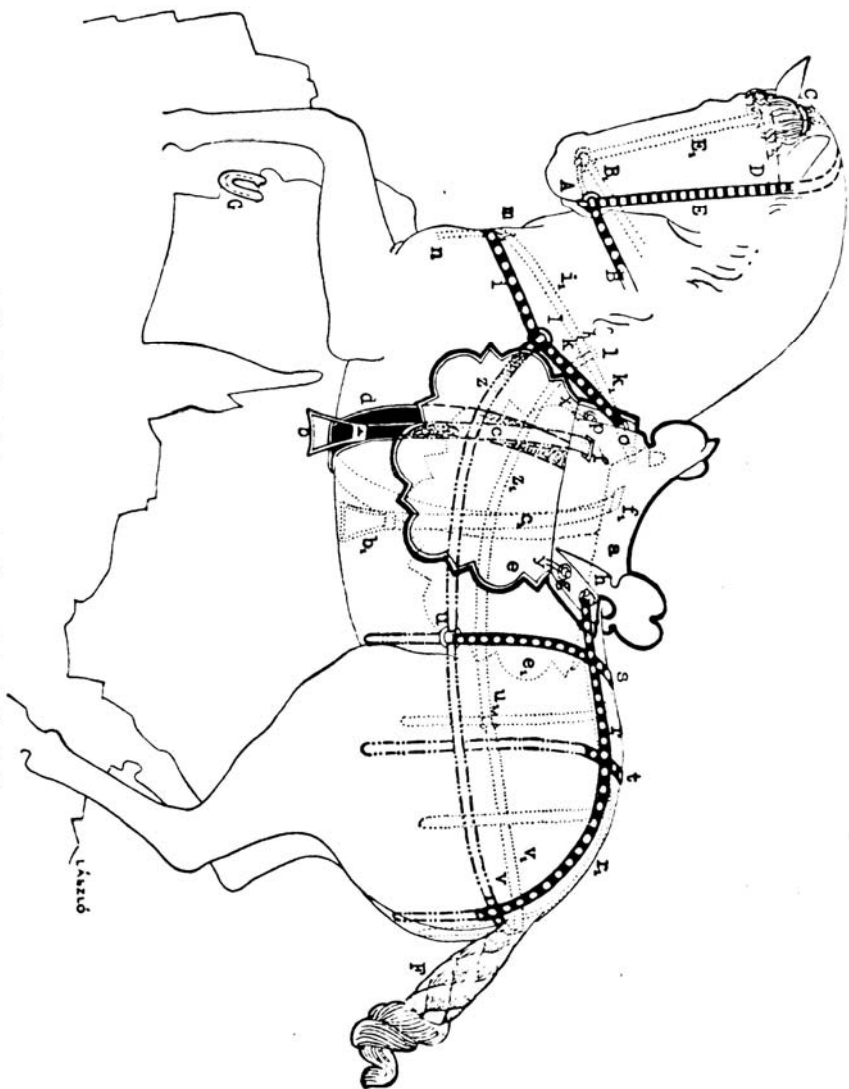

1. Lép. A Szent György szobor nyergo.

közé fémboglár sort vertek fel s az oldalbőr közepére egy nagyobb hatágú rozettával díszített korong került. Főként a korongból kiágazó sugarak miatt kell bőrre gondolnunk. Ez a sugárrendszer a bőr préselésével igen jól megvalósítható, de a másik számbajhető anyagban, a nemezben, elképzelhetetlen. Mind a bőr mind pedig a nemez, vagy drágább szövött-fonott anyag használatára bőven van példánk a történeti nomádnépek lószerszámjánál épen úgy, mint az európai népekénél.

A szügyelőn és a farhámom a következő szerkezetet figyelhetjük meg (2. kép). A szügyelő hat szíjból áll: a) a szügyet átölelő szíj, ez három részre tagozódik, a szügyön levő karikába (m) fűződik a két. oldalra vezető szíj (i, i^1) s ugyanide kapcsolódik a lelógó rövid szíjdarab (n), b) a nyeregszárny karikájához futó jobb és baloldali szíj (k, k^1), c) a szügyelőt a hevederhez kötő száj (z, z^1). Az a—c) három szíj egy karikába jár (l, l^1). A magyarországi bronzmásolatokon a szügy előtt levő kis szíjat kiegészítve a ló lábai közt a hevederhez vezették (II. tábla 1). Ez a kiegészítés, mint a továbbiakban látni fogjuk, fölösleges. A hálós farhám a következő szíjakból áll: a nyeregszárnyakból a ló gerince mentén két szíj vezet a farkhoz (r, r^1), ezeket közvetlenül a fark alatt egy keresztelő szíj köti össze (a 2. képen a v szíj feketével jelölt része, II. tábla 2). A nyereg mögött a két farkszíjat egy kétoldalt lelógó hosszú szíj íveli át (s), majd tovább egy másik, ez az eredeti szobron nem csüng le (t). Az első csüngőszíj végén az eredetin egy karika befogadására való lyuk van (I. tábla). Nyilván ennek alapján rekonstruálták a bronzmásolatok felállításakor olyanmódon a lószerszámot amint azt a 2. képen megrajzoltam (lásd még II., III. tábla), azzal az eltéréssel, hogy a hálót a ló oldalán futó és a hevederhez kötött szíj (v) fejezi be. míg én az alább bemutatandó előzmények és egykorú párhuzamok alapján a két keresztbefutó szíjat a karikán (u) alul is meghosszabbítottam. Bár az eredetiről készített felvételek olyan messzeségből készültek, hogy az egykor esetleg meglévő lószerszám nyoma nem vehető ki rajtuk, az s szíjon levő karika a rekonstrukció helyességére mutat.³⁹ Az eredeti szobornál (két lehetőség lehe-

³⁹ Az eredeti tanulmányozásának hiányában igen nagy köszönettel tartozom Balogh Jolánnak, aki a rendelkezésre álló jegyzetei és fényképei alapján épen ezekre a kétséges helyekre vonatkozólag igen becses útmutatásokat adott számomra. Szíves segítségét ezen a helyen köszönöm meg. A gipszmásolatokról, az eredeti szobrot alaposan ismerő, Czákó Elemér azt írja (i. m. 18. o.), hogy formázásuk nem történt elég gonddal s így a finomabb formákat nem adják helyesen vissza.

2. kép: A Szent György szobor felszerelvénye és kiegészítője.

tett, az egyik az, hogy a hiányzó szíjrészeket ugyanúgy utólag szerelték a szoborra, mint a bal kantárszárat, mert nem feküdvén teljesen a ló testére nehéz lett volna viaszból megmintázni és kiönteni, a másik lehetőség meg az, hogy a Kolozsvári testvérek csak jeleztek egy, a rekonstruálttal azonos lószerszám jelenlétét, talán azért, mert a mereven lecsüngő, utólag rászertelt szíjak nem követtek volna a mozgás lendületét így a szobor hatását felemásá tették volna.

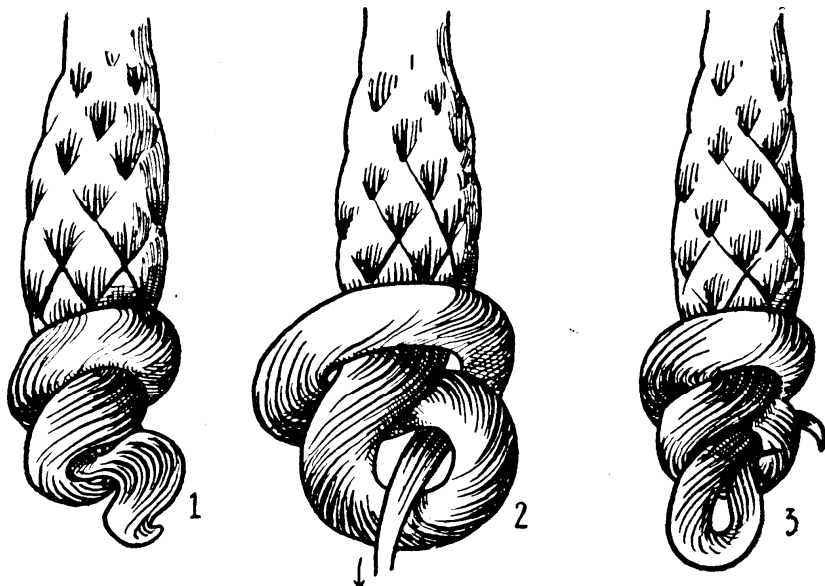
A nyeret széles heveder (*d*) köti a ló hátára, a kengyel Magyarországról is ismert gotikus forma⁴⁰ (*b*). A zabla (amennyire a gipszmásolatból meg lehet állapítani), csuklós, kifelé vastagodó, két kupos szájasú, egyszerű, karikás csikózabla⁴¹ (*A*). A pofaszíj (*E*, *E'*) hiányos, mert homlokszíj (*D*) nélkül nem állhatott meg. Ez az egyetlen szerkezeti hiba az egész lószerszámban. A kantárszíjak közül az eredetin csak a jobboldalinak a ló nyakára tapadó része van meg (*B'*). Ez is egyenesben végződik, ami megint megerősíti azt a lehetőséget, hogy a szintén egyenes vonalban végződő farháló szíjaihoz hasonlóan a lebegő részeket itt is utólag szerelték fel. A lószerszámot úgy mintázták, hogy a kisebb darabokban kiöntött bogláros szíjrészeket a viaszmintán az előre kijelölt vonalon egymásután rakták fel s az érintkezési vonalakat elsimították. A ló jobb első lábán világosan látszik a patkó (*G*), bárom szeggel szegezték a patára s nagyjából a mai patkót példázza.

A ló üstökét két füle között szalaggal kötötték át s az üstök hullámos fűrtökben hull a ló homlokára. A ló farkának befonását a *II. tábla 2* és a *3 kép 1—2* szemlélteti. A ló farkát csak körülbelül félig fonták be s azután erősen megsodorták s kétszer megtekerve csomózták meg a végét. (A folyamatot a *3. kép 2* alatt rajzoltam meg). A szobron a fark lelógó vége kettős S alakban lobog. Ez az erős gyűrődés azt a gyanút kelti, hogy a Kolozsvári testvérek előtt a ló farkának olyan bogozásmódja lebeghetett, amelynél a fent leírt műveletet azzal fejezik be, hogy a fark végét az utolsó hurok alatt

⁴⁰ A kengyel formájára vonatkozólag Tóth Zoltán egyet. ny. r. tanár szíves szóbeli közlése alapján a következőket mondhatom: A szimmetrikus kengyelforma ebben a korban már kissé régieskedő divatot jelent. A kengyel szíjbújtatójának kiszélesedése határozottan magyar jellegzetesség. Ez a kengyelforma volt kiindulópontja a nyugaton magyar kengyelnek nevezett alaknak. Tóth Zoltán véleménye szerint ezt a kengyelt a magyar gotika termékének tarthatjuk.

⁴¹ A Nemzeti Múzeum fegyvertárában sok hasonló zablát őriznek. Tóth Zoltán szíves szóbeli közléséből tudom, hogy ez a forma ebben a korban a kengyelhez hasonlóan aránylag régieskedő típust képvisel. Tóth Zoltán szíves segítségét ezen a helyen kell hálával megköszönnöm.

még visszahúzzák (3. kép 3). Ez a szokás még maig is általános a magyarságnál.⁴² Zártabb és tömörszerűbb így a fark megkötése, de nem esztétikai értelme van csupán ennek a bogozásmódnak, hanem az, hogyha a felhurkolt fark végét felfelé meghúzzák, akkor az egész csomó egyszerre kibomlik s nem kell vesződni a kibogozással. A Szent György ló farka befonásának és különösen a fortélyos bogozásmódnak számos érdekes változata él még ma is a magyar népnél s az üstökkötés szokásaival együtt a történeti anyagban fellelhető előzményeit is be fogom mutatni. Ez a fajta bogozásmód

3. kép. 1—2. Szent György lova farkának megbogozása, 3. visszahúzott véggel való bogozás.

magától ki nem bomolhatik, legfennebb az esik meg vele, hogyha a ló erősen ficáncol, az alsó hurok meglazul s akkor olyan bog keletkezik, mint a Szent György lován. A sokáig bebogozott fark kibomlás után is tartja hullámosságát, A Szent György ló farkának hullámosan kilobogósodó végében egy élesen megfigyelt jelenségnek,

⁴² Az országban szerte a legkülönbözőbb módjait és fortélyait figyelhetjük meg ennek a szokásnak. Sajnos néprajzosaink eddig egyáltalán nem méltatták figyelemre ezt az évezredek hagyományokat őrző ősi szokást. Legutóbb, kérésemre, Gönyei Sándor megkezdte a gyűjtést (*Lófarokkötések Szilágy és Szatmár megyében*. Ethn. 1942. 184—151. o.). Magam ehhez a kérdéshez az alább adott adatsoron kívül egy, az Ethnographiának szánt dolgozattal járulok hozzá (*A ló farkának bekötési módjai a történeti nomád népeknél*. Előkészületben).

a ló megtorpanása drámai mozzanatának művészi fokozására való felhasználását látom s egyúttal újabb bizonyosságát a Kolozsvári testvérek kivételes művészi nagyságának.

Befejezván a nyereg és a lószerszám leírását, az összehasonlító anyag begyűjtésével megkísérlem a ló felszerelésének művelődéstörténelmi helyét kijelölni. A stílustörténeti vizsgálatok és a művészi tartalom elemzése, de elsősorban a szobor elveszett paizsán levő felirat kétségtelenné teszi a művészek magyarországi, közelebb-ről pedig kolozsvári származását.⁴³ Elpusztult nagyméretű bronzszobraik Szent István, Szent Imre és Szent László szobra, valamint Szent László lovasszobra Várad főterén állottak. Ez alapon CZAKÓ ELEMÉR úgy véli, hogy a Szent György szobrot is valószínűleg Nagyváradon készítették.⁴⁴ HANKÓ BÉLA vizsgálata világosan mutatja, hogy a ló a magyar honfoglalók lovának leszármazottja és az olasz lóval való kereszteződése csak magyar környezetben jöhetett létre. Már pedig a ló és szerszám annyira összetartoznak, mint a ló és lovasa. Mindenképpen indokolt tehát, ha az eredetkérdés vizsgálatakor elsősorban annak a területnek emlékeit vesszük figyelembe, amelyből a szobor kinőtt s csak azután térünk a külföldi párhuzamok értelmezésére.

A nyereg származását már tisztázottnak tekintem s így megelégszem az eredmények rövid ismertetésével s néhány pótló megjegyzéssel. Említettem, hogy előző magyar kutatóknak is feltűnt a nyereg formájának hasonlósága a később szerte Magyarországon használt pásztor vagy betyárnyergekkel. Így CZAKÓ ELEMÉR és NAGY GÉZA a Szent György nyeretget igen helyesen magyar nyeregként írja le s a honfoglaláskori nyereg leszármazottjának tekinti. HAMPPEL JÓZSEF megkísérelte, hogy a soltszentimrei honfoglaláskori lelet csont nyeregdíszait a pásztornyeregre ráhelyezze, bár kísérlete nem sikerült, alapötlete helyes volt.⁴⁵ Végül is sikerült minden kétséget kizárólag, szinte részletekig menő pontossággal meghatározni a honfoglaló magyarok nyergét⁴⁶ s így a Szent György nyereg eredetkérdése is szilárd alapot kapott. A probléma megoldása azért késett olyan sokáig, mert a honfoglalók is fanyeretget használtak s így a sírba helyezett nyergek szinte nyom nélkül elpusz-

⁴³ A Szent György szobor feliratáról fennmaradt másolatokat s azok olvasási módját részletesen elemzi Balogh Jolán, i. m. 25. sk. o.

⁴⁴ Czákó Elemér, i. m. 19. o.

⁴⁵ Hampel József, *Allerthümer des frühen Mittelalters in Ungarn* Braunschweig, 1905. II. kötet, 662—666. o. A könyvet a továbbiakban *Alterth.*-nek rövidítem.

⁴⁶ AHung. XXVII. I—II. fejezet. Az alábbi adatok feldolgozása es a vonatkozó irodalom ugyanott.

tultak. A koroncói leletben azonban eredeti fekvésükben találták meg a nyereg szárnyaira vert bronz lyukvédőket s ugyanitt megtalálták a kápák ívét díszítő gömbösféjű szegsort is. Ezekből a nyereg alapméreteit meg lehetett állapítani. A kenézlői honfoglalás kori temető egyik sírjában a nyeregszárnyak egy töredéke maradt meg s ebből megállapíthatom, hogy a kápákat ugyanúgy szíjazták fel a szárnyakra, amint azt a tiszafüredi magyar nyergesek napjainkig is gyakorolták. Végül a soltszentimrei kápadíszítő csontlemezeknek a nagyjából egykorú keleti párhuzamok alapján történt összeállítására megrajzolta a nyeregszárnyakra épített kápák alakját is. Ilyenformán tehát a honfoglaláskori nyereg szinte teljes egészében újjáépíthető (10. kép nyerge). Felépítése a következő volt: Két térgörbe mentén hajló nyeregdeszka feküdt rá a ló oldalára s így az első kápnál lévő szög meredekebb hajlású volt, mint a hátsókápakhoz simuló nyeregszárnyaké. Ez a nyereg a ló két oldalát elvileg csak egy-egy ponton (kis felületen) érinti s ezen a ponton húzza rá a lóra a heveder a nyeret. A szügyelőt és a farhámot a nyeregszárnyak végére kapcsolják. A kapcsolás szíjjakkal történt, a szíjak számára a nyeregszárnyba fúrt lyukat gyakran bronzveretekkel védték. Az első kápa nagyjából merőlegesen állott és tömegének súlya a kápa feje körül volt. A hátsó kápa, kényelmes ülést adva hátradőlt, az első kápnál alacsonyabb volt, tömege ugyancsak a kápa tetején volt. A ló gerince felett kivágott nyílás az első kápnál magasabb ívű volt, a hátsó kápnál alacsonyabbra méretezték. A szárnyak hátrafelé szélesedtek. Ha ezt a leírást és a 10. képet összevetjük a Szent György nyereggel, nyilvánvalóvá válik, hogy a kápák ívének vonaljátékát leszámítva, a két nyeregfajta tökéletesen azonos egymással. Az azonosságot még csak növeli, hogy a honfoglaló magyarok is szívesen díszítették nyergüket apró, gömbösféjű szegekkel s ezeket egyúttal a nyeregpárna oda-szegzésére is alkalmazták. A honfoglaláskori nyereg minden sajátosságával együtt mind mai napig állandóan használatban volt. Az, hogy a honfoglalás utántól a Szent György nyergéig egyetlen példányát sem tudjuk rekonstruálni, attól van, hogy a kereszténység felvétele után megszűnt a lovas temetkezés és a nyereg eltemetése. Az idők folyamán mindössze annyit változott a nyereg, hogy a kápák tömege a lábakra, csúszott s helyette a kápák fejét kanalasan faragták ki. Még a nyeregkészítéskor felhasznált faanyag is ugyanaz ma, mint a honfoglaláskor.⁴⁷

⁴⁷ AHung. XXVII. 15. o. es az V. fejezetben közölt tiszafüredi adatok.

A csókai és a dunapentelei avar leletekből sikerült az avar nyereg egykori formáját is pontosan megállapítani, ez a magyarral azonos szerkezetű volt.⁴⁸ Mind a magyar, mind pedig az avar nyereg a déloroszországi és középzásiai történeti nomád népek nyergének egyik elágazása. Az említett keleti területeken is mind mai napig ez a nyereg járja. Az avar nyereg egykorú keleti párhuzamai még valamire megtanítanak bennünket. A Peresčepina-malajai avar fejedelmi kincslelet tárgyai között van két oroszlánalak, ezek a nyereg ívében belül a kápára voltak szegezve s körülbelül úgy helyezkedhettek el,⁴⁹ mint az Altáj hegységben, Kudyrge közelében talált csontos nyeregre karcolt párducok.⁵⁰ A kápafejeknek ez az ornamentális kiképzése már magában rejteti a kápák ívének olyan irányú módosulását, mint a Szent György nyereg első kápjában, ahol is a két rozetta körül behajlik az ív s így sajátos gótikus körvonalat ír le. Megjegyzendő, hogy az avarok állatábrázolásainak helyébe a magyarságnál a növényi dísz nyomul s ennek bár igen változott alakban való hatása még a XIV. századi magyar préselet ruhadíszeken is meglátszik. Nem a mintakincs örökségét értem ezalatt, hanem a növényi díszítés túlsúlyát a kevésbé kedvelt állati-, vagy emberi ornamentumokkal szemben. Az ornamentikával kapcsolatos azonos magatartás köti össze ezeknek a távoli századoknak művészetét. A Szent György nyereg ornyujtványa alighanem a kápafej egyik korai példája. A nyereg kápaképzésével rokon a bécsi Szent István dóm Singertorjának egyik domborművén levő nyeregforma,⁵¹ bár lényeges szerkezeti különbségek

⁴⁸ AHung. XXVII. IV. fejezet B: *Az avarok nyerge*.

⁴⁹ A. Bobrinski, *Peresčepinski klad*. Mat. po. arch. Rossi, 1914. 43 a—b) kép, az arany nyeregívek u. ott a 45. képen. Az oroszlánalakoknak Oroszországban épenúgy megvannak közvetlen párhuzamai (martinovkai lelet) mintahogy Magyarországon (fönlaki lelet). Az alakok szkitakori gyökereire Fettich Nándor mutatott rá s ugyancsak ő állapította meg a martinovkai lelet emberalakjainak hasonló előzményeit (Fettich Nándor, *A honfoglaló magyarság fémművészete*. AHung. XXI. Budapest, 1937. 125. o. A könyvet a továbbiakban AHung. XXI-ként idézem). A peresčepinai lelet nyergének pontos rekonstrukciójára az eredeti tárgyak vizsgálata nélkül nem vállalkozhattam.

⁵⁰ A nyereg első közlöi: S. J. Rudenko és A. N. Gluchov, *Mogilnik Kudyrge na Altae*. Mat. po etnogr. III—1929. 48—49. o. A kápalemezek helyes összeállítását lásd AHung. XXVII. XII. tábla.

⁵¹ Jó fényképet közöl a dombormű egyik részletéről Dercsenyi Dezső. Szépművészet, 1942. 5. i. m. A szembenéző lovas nyergének szárnyai nem állanak ki a kápák alól, viszont a nyeret nem vágják ki a comb helyén. Ez is sajátos keverékformájú nyereg, mert kápáallása keleties. Az egyszerű kengyel honfoglaláskori és XIII. századi formáink (kiskunfélegyházi lelet, képét lásd: *Magyar művelődéstörténet*. I. 276. o. utáni táblán) egyenes örökségének látszik.

vannak ez utóbbin, úgyhogy épen a magyar nyeregre legjellemzőbb sajátosságok hiányoznak rajta. A domborművet néhány kutató a Kolozsvári testvérek feltételezett bécsi működésével hozza kapcsolatba.⁵² Anélkül, hogy a művészettörténelmi stílusvitákban részt akarnék venni, felhívom arra a figyelmet, hogy a háttal forduló ló farka be van kötve. Ez feltétlenül magyar mester mellett szól s biztos, hogy a Dóm építéskor nagy szerephez jutó magyar szobrászok⁵³ valamelyikének kezeműve maradt ránk. A fényképek alapján azonban nem látom azt a fölényes és szerves tudást, aminek elemeit épen a nyereggel kapcsolatban a Kolozsvári testvérek munkamódjában megfigyelhettük.

Az eddigi meghatározásokkal szemben, amelyek magas, székszerű nyugati nyergekről és alacsony kún, vagy magyar nyeregről beszéltek, egy éles szerkezeti különbség bevezetésével különböztetem meg a nyugati és a keleti nyeregtípust.⁵⁴ Az egykori nyugati, lovagi nyereg alapja ugyanis a két villás kápa, melynek két-két szára két-két ponton támaszkodik a ló hátára. A keleti nyereg alapja pedig a két nyeregszárny, mely csak középen egy-egy kis felületen tapad a lóra. A két szerkezet közötti különbségek igen mélyek. A nyugati nyereg első és hátsó kápája merőlegesen kellett álljon, mert hátradülő nyeregkápát csak szárnyakra lehet építeni. A nyugati nyereg két kápáját a lehető legközelebb kellett egymáshoz hozni, hogy a ló lábainak és gerincének mozgását minél kevésbé gátolják a villák. A keleti nyeret szinte tetszésszerűen kényelmességűre méretezhatték, mert a nyeregszárnyak vége felhajlott s így a ló mozgása teljesen szabad volt. A nyugati nyereg a lándzsás lovagi harcra született, mert két kápáját jó magasra méretezhatték s így a hasat és a hátat jól védte, sőt a kápakat néha székszerűen benyuló karokkal látták el s így szinte körülövezték a benneülőt. Ez a nyereg azonban hasznavehetetlen volt a könnyű lovas számára, kinek életfeltétele volt a lovon szabadon való haj-

⁵² A kérdés irodalmát és a feltevés kritikáját vö. Balogh Jolán. i. m. 60—61. o. Ujabban Dercsényi Dezső ismét hajlik arra, hogy a domborműben a Kolozsvári testvérek kezeművét lássa (Szépművészet, 1942. 5. i. m.). Eredeti kutatásaim hiányában, pusztán fényképek alapján nem akarok hozzászólni a kérdéshez, csak mint alább írom is, annyit tartok bizonyosnak, hogy a dombormű magyar mester munkája. Ebben a nézetemben a ló farkának bogra kötése mellett, még máshelyen kifejtendő ikonográfiai megfigyeléseim is támogatnak.

⁵³ Vö. Genthon István, *Magyar művészek Ausztriában a mohácsi vészig*. Budapest, 1927. e. munkája II. fejezetét (10—19. o.).

⁵⁴ Az alábbiak, néhány kiegészítő megjegyzéssel, egyeznek azzal a gondolatmenettel, amelyet AHung. XXVII. 65. o-n megírtam.

ladozás, hátrafelé nyilazás és a szablyahasználat megkövetelte mindennemű testmozgás. A nyugati nyergeken épen azon a helyen van kivágás a combok számára, ahol a magyar nyereg ráfekszik a lóra. Másként is hevederezték a két nyeret: a magyar nyeret egészen a ló marjáig tették előre, a nyugati nyeret kissé hátrább kellett tenni,⁵⁵ hogy a mélyen a ló oldalára lenyuló villák ne akadályozzák a lapockák és a lábak izomjátékát. A ló lélegzését is nehezítette a bordákat lefogó nyugati nyereg. Szent György nyergét természetesen magyar módra, hevederezték.

A Szent György szoborral nagyjából egykorú magyar emlékekből nyilvánvaló, hogy a magyarrág mindkét nyeregfajtát használta ebben a korban. A Képes Krónikában a harcosok lovagi nyerge mellett a vadászatok, solymászatok és a hosszabb útra kelteket ábrázoló képeken magyar nyeret látunk. A Szent László legenda falképein, a páncélos, lándzsás Szent László nyugati nyeregben ül, a kunok keleti nyeregben. Már felhívtam a figyelmet arra, hogy a székelyderzsi Szent László legenda, falfestményén Szent László nyerge sajátos egyesítése a nyugati és a magyar nyeregnek.⁵⁶ A kápák a lovagi nyergek kápaínak mintájára készültek, de nem villásan ülnek a lovon, illetőleg a hátsó kápa alsó karimája nem fekszik rá a ló hátára, hanem nyeregdeszkára építették, a láthatólag csontmedaillonokkal díszített nyeret (V. tábla 3).⁵⁷ A fenti éles formai elhatárolás lehetővé tette az átmeneti formák magyaroztatását is. Úgy látszik ugyanis, hogy Magyarországon az eleinte változtatás nélkül átvett nyugati, lovagi nyereg lassú átváltozáson ment keresztül. Egyesülve a helyi, ősi nyeregszerkezettel, megszületett a nyeregszárnyakra épített lovagi nyeregnek az a formája, amit a derzsi Szent László képen látunk. Ez a forma egyesítette mindkét nyereg előnyét, magas kápai a kopjás harcban kitűnő szolgálatot tettek, hátradülő hátsó kápai és hosszabb ülőrésze a könnyű mozgást tette lehetővé s a ló nem fáradt ki a hosszantartó utak alatt sem. Az egyesítés egyik kísérleteként magyaroztam a Zsigmond-kori csontnyergeket is. Ezeknél megvan még a villás első kápa és a combok helyének mély kivágása, de a hátsó kápa

⁵⁵ A nyugati nyergelésről és a nyeregben való ülésről kitűnő összefoglalás: Hans Müller-Hickler, *Sitz und Sattel im Laufe der Jahrhunderte*. Zeitschr. für. hist. Waffen und Kostumkunde. 1923. 6. skk. o.

⁵⁶ AHung. XXVII. 90. o.

⁵⁷ Huszka József színes másolata a Műemlékek Országos Bizottságánál (MOB). Az V. tábla 3. alatt közölt részletfelvételt dr. Ferenczi Sándorné úrasszonynak köszönöm.

dülését biztosítandó, nyeregszárnyat építettek alája.⁵⁸ A csontosnyergek hátsó kápájának kétkarélyos íve rokon Szent György nyergével, de az utóbbi nem dül annyira hátra. NAGY GÉZA szerint ezeket az elefántcsontnyergeket Zsigmond király készítette magyar módra,⁵⁹ NAGY GÉZA feltevését messzemenően alátámasztja HORVÁTH HENRIK, aki a nyergeket ugyancsak magyarországi készítésűeknek tartja és a Zsigmond által alapított Sárkány-renddel hozza összefüggésbe ajándékozásukat.⁶⁰ A nyergeken ugyanis többször előfordul a Sárkány-rend ábrázolása s tudjuk, hogy Zsigmond ilyen nyerget ajándékozott Vlad Drakul oláhországi vajdának a rendbe Történt felvételekor.

A magyar és a nyugati nyergek ötvözetéből keletkezett új nyeregformát egészen Angliáig követhetjük útjában. IV. Henrik angol királynak a westminsteri apátság énekes kápolnájában levő sírja fölé tett nyerge igen szép példája ezeknek a kísérletezéseknek (*IV. tábla 1—2*). A nyeregdeszkák közepén szinte dísszé váltott az egykor annyira hangsúlyozott combkivágás. LAKING IV. Henrik nyerge tárgyalásakor francia földön meghonosodó nyergekre utal.⁶¹ Nem lehet véletlen, hogy épen ebben az időben magyar nyerges mesterek dolgoznak Burgundiában⁶² és Bécsben³⁶ s talán másultit is. A magyar nyereg útját az Anjou és a Zsigmond kori külföldi kapcsolataink jól megmagyarázzák, amint ezt a kérdést a lószerszámok tárgyalásakor röviden érinteni fogom. Itt csupán Bertrandon de la Brocquière 1433-ból való útleírásának egy részletét idézem HORVÁTH HENRIK nyomán.⁶⁴ Ezt a részt már NAGY GÉZA is párhuzamba állítja a magyar nyeregről való tudásunkkal.⁶⁵ A leírás szinte tökéletesen a Szent György szobrot idézi elénk. Bertrandon de la Brocquière ugyanis egy budai lovagtorna leírásakor azt mondja, hogy a kecsesen öltözött lovagok apró és fúrge lovaikon alacsony

⁵⁸ AHung. XXVII. 90. o.

⁵⁹ Nagy Géza, i. m. Arch. Ért. 1911. 95. o.

⁶⁰ Horváth Henrik, *Zsigmond király...* i. m. 183—184. o.

⁶¹ G. Fr. Laking, *A record of european armour and arms*. London. 1920. 963. kép után. 154—160. o. IV. Henrik nyergére gr. Zichy István volt szíves figyelmemet felhívni, szíves segítségét ezen a helyen is hálásan köszönöm.

⁶² Horváth Henrik, *Zsigmond király...* i. m. 183. o.

⁶³ 1365-ből való adat Pozsonyi Jánosról (Jans der Sattler von Prespurch), közli: Genthon István, *Magyar művészek Ausztriában...* i. m. 8. o.

⁶⁴ Horváth Henrik, *Zsigmond király...* i. m. 56. o. után.

⁶⁵ Nagy Géza, *Magyar nyergek*. i. m. 95. o. arra gondol, hogy a Bertrandon de la Brocquière által említett alacsony nyergek az elefántcsontnyergek lettek volna.

könnyű nyeregben ülve, rövid lándzsákkal harcoltak s a győztesek arany lovaglóostort kaptak ajándékba. HORVÁTH HENRIK megjegyzi, hogy ebből a feljegyzésből kitűnik, hogy mindez azért ragadta meg az utazó figyelmét, mert eltért a nyugati lovagi tornák szokásos képétől. Az apró és fürgé ló kétségtelenül a HANKÓ BÉLA által honfoglaláskori leszármazottnak meghatározott magyar ló, Szent György lova. Az alacsony könnyű nyereg meg a magyar nyereg. Szent György nyerge.

Az avarok és a magyarok által hozott kengyel és lószerszám korábbi elterjedése (lásd a III. fejezetben) valószínűvé teszi, hogy a nyugati világ már az Anjouk előtt megismerkedett a magyar nyereggel. Bizonyítható ugyanis, hogy olyan egységnél, mint a kengyeles, nyerges lószerszám, nem részleteket tanulnak el, hanem az egész szerkezetet átveszik. A kengyel korai, VIII—IX. századi, nyugati és IX—X. századi, északi elterjedése arra figyelmeztet, hogy a nyereg és lószerszám átvétele már korábban megkezdődött⁶⁶ s csupán a lovagi követelmények szorították ki nyugaton ismét használatát. Kitűnő példa erre egy, 1330 táján, a Rajnavidéken festett miniatura a heidelbergi egyetem egyik dalkéziratában (*VI. tábla 2*).⁶⁷ A nyereg szárnyakra épült, első kápája mérsékelten dől előre, hátsó kápája erősen hátrahajlik. A nyeregszárnyak az ülés helyét is áthidalják. Ilyenfajta nyergek a történeti korokból való ázsiai nyergek között ismeretesek (*15. kép*).⁶⁸ Ez valószínűvé teszi, különösen ha a képen szereplő tegez magyar eredetét is figyelembe vesszük, hogy a magyarság sem csupán a farbórral áthidalt nyeret ismerte, hanem ez utóbbi fajtát is, sőt épen az elefántcsontnyergek egyik kiindulópontja lett az áthidalt nyereg. Ilyen áthidalt szerkezete lehetett Szent György nyergének is. Az elefántcsontnyergek áthidalásának ez a keleti rokonsága csak erősödik azzal, hogy a nyeregnek csontlemezekkel való díszítése is keleti divat⁶⁹ és a

⁶⁶ A kengyel európai megjelenésére vonatkozólag vö.: A. Schlieben *Geschichte der Steigbügel*. Annalen des Vereins Nassauische Altertumskunde. XXIV. Wiesbaden, 1893. 165—231. o. Időrendje helyesbítendő, mert Schlieben a griffes-indás csoportot hunnak gondolván a kengyel európai megjelenését a IV—V. századra teszi. Vö. még: Nagy Géza, *A magyar középkori fegyverzet*. Arch. Ért. 1891. 122-123. o. A kengyel mechanikai alapelveit AHung. XXVII. 65—66. o-n vázoltam.

⁶⁷ Woerman *Geschichte der Kunst*. III. kötet, 57. tábla alapján.

⁶⁸ *15. kép*: Tibeti mongol nyereg a Hopp Ferenc Múzeumban (AHung. XXVII. XIII. tábla, 57. kép, 85. o.). Az áthidalt nyeregekről kitűnő leírást kapunk Almásy György, *Vándorútam Ázsia szívében*, Budapest, 1903. 697. sk. o. Vö. még: AHung. XXVII. 86. o.

⁶⁹ AHung. XXVII. II. és IV. fejezet.

honfoglaló magyarok egyik legszebb nyergét, a soltszentimreit is faragott csontlemezek fedték.⁷⁰ A magyar nyergeken mind mai napig is igen gazdag a csontos díszítés.⁷¹ A számszeríjas vadász tegez, formájával és a felfelé álló nyilakkal a magyar tegez kisebbitett formájú átvétele.⁷² Az átvétel általam ismert legkorábbi emléke Henrich von Veldecke XII. század végéről való képes kéziratában maradt fenn.⁷³ A fol. XXXII-ön (*VII tábla 1*), a névtelen normandiai mester Roman d'Eneas-a német átdolgozásának 4561—4660 sorát illusztrálja. Azt a jelenetet ábrázolja a kép, amikor Askanius Silviane szarvasát megsebzí s a haldokló szarvas úrnőjéhez menekül. Mindkét vadász jobboldalán ott lóg a magyar tegez. Askanius tegezőnek ívelt szájnnyílása egyenesen az avar és a honfoglaláskori tárgyi emlékeket idézi.⁷⁴ Lehetségesnek tartom, hogy a jelenet megrajzolásokor keleti (magyar?) szőnyegek mintája lebeghetett a rajzoló előtt. Az egyik baïouthi (Sziria) falfestmény szőnyeg után készült vadászjelenete igen élénk kompozíciós rokonságban van az Eneas között képével.⁷⁵ Hasonló tegezrel és visszacsapó íjjal harcol Askanius Silviane öccse ellen (4704—4711 sor illusztrációja a fol. XXXII-ön.) A jelenet érdekessége, hogy könnyű öltözetű íjasok harcolnak sisakos és paizsos, karddal harcoló vitézek ellen (*VII. tábla 2*). Az íjasok ugyanis más képeken,

⁷⁰ A csontlemezek fényképei: AHung. XXVII. VII—VIII. tábla, a nyereg helyreállítása uo. a 23. képen.

⁷¹ A magyar nyereg története mindezekig megíratlan. Rövid vázlatom (AHung. XXVII. IV. fejezet B) nem törekedhetett még megközelítőleg pontos képre sem. A csontos nyereg divatját néhány példán bemutattam (pl. a XIV. táblán, a 64. képen stb. 92. sk. o.). A pásztornyergekre vonatkozó rendszeres anyaggyűjtést Szabó Kálmán már megkezdette. Szükséges volna a Néprajzi Múzeum gazdag népi nyeregggyűjteményének feldolgozása is.

⁷² A magyar tegezt honfoglaláskori leleteinkből gr. Zichy Istvánál sikerült meghatározni: *A honfoglaláskori tegez és keleti kapcsolatai*. Turán, 1917. 3. 152—165. o. Az azóta megjelent újabb dolgozatokról es eredményekről vö. a 304. jegyzetet.

⁷³ Albert Boeckler, *Heinrich von Veldecke: Eneide*. Die Bilder der Berliner Handschrift. Leipzig, 1939. A kézirat képein levő tegezformákra Felvinczi Takáts Zoltán volt szíves figyelmeztetni, szíves segítségét ezen a helyen köszönöm meg.

⁷⁴ Ilyen ívelt szájnnyílása van az avarkor elejéről való bócsai aranyveretes tegeznek (közöletlen lelet, Nemzeti Múzeum, népv. napló 6/1935) és oroszországi párhuzamainak. Hasonló ívü a kenézlii honfoglaláskori temető 11. sírjában talált tegezszáj is (AHung. XXVII. 39. kép, u. ott az előző irodalom is). Mind az avar, mindpedig a magyar tegezekben hegyükkel felfelé állottak a nyilak.

⁷⁵ Grüneisen, *Les caractéristiques de l'art copte*. Florence, 1922. 45—46. kép.

csak a páncélos lovasok kíséretében — a lándzsában — szerepelnek s a lovagi párharcokban nem vesznek részt. Megfigyelendő részlet még az első képen, hogy a ló sörényét rövidre nyírták s csak üstökét hagyták hosszúra, az üstök a homlokra fésülve dús fürtökben hullámszik alá. A miniaturák kiadója és feldolgozója ALBERT BOECKLER említi, hogy más, nagyjából egykorú német kéziratokban is gyakoriak a közölthöz hasonló vadászjelenetek és megvannak a tegezformák is.⁷⁶ A BOECKLER által idézett művekhez eddig még nem juthattam hozzá, szövegéből azonban nyilvánvaló, hogy ezek a tegezformák voltak a XII—XIII. század német kéziratok vadászaira és harcosaira jellemzők.

A magyar tegezt más németországi, nagyjából a Szent György szobor korából való emléken is megtaláljuk. A hamburgi Szent Péter templom 1379-ből való főoltarán Betram mester megfestette Izsák és Ézsau történetét.⁷⁷ A vadász Ézsau kezében fából való visszacsapó íj van, baloldaláról meg hosszú, magyar formájú tegez lóg le. Ugyancsak magyar tegezt találunk Franke mester 1424-ben festett Englandfahreraltar-ján is,⁷⁸ a Krisztus sírját őrző katonák egyikének baloldalán. Hogy a vadászat, íjászat, solymászás mennyire magyar minta szerint alakult Nyugaton, arra egyre szaporodnak adataink, de arra is van néhány adatunk, hogy a magyar királyok által a külföldi uralkodóknak adományozott ajándékok közt kitűnő helyet foglaltak el a vadászfelszerelések. Róbert Károly például 1335-ben János cseh királynak adott gazdag ajándékában a többi közt két tegezt is adott, ugyanakkor a cseh király fia is kapott egyet.⁷⁹ De gyakori az íj, számszeríj és a nyíl is az ajándékok között. Filippo Maria Visconti 1426-ban például könnyű és lehetőleg nagyon szép magyar íjakat kér a maga számára.⁸⁰ A Balkán felé való terjedésről is vannak adataink, az egyik boszniai bogumil kőkoporsó, nyilván antik remniszcenciákat őrző vadászat jelenetén az íjas vadász jobboldalán magyar tegez lóg le.⁸¹ Nemrégén a kún tegez elterjedését Bi-

⁷⁶ A. Boeckler, *Eneide* ... i. m. 38. o. 65. jegyzet.

⁷⁷ Képe: W. Worringer, *Die Anfänge der Tafelmalerei*. Leipzig, 1924. 49. kép.

⁷⁸ Képe: Worringer, *Tafelmalerei* ... i. m. 86. kép.

⁷⁹ Dercsényi Dezső, *Nagy Lajos* ... i. m. 41. o. alapján.

⁸⁰ Balogh Jolán, *Adatok Miláno és Magyarország történetéhez*. Budapest, 1928. 4. o.

⁸¹ Isidor Ješan, *Secta Patarenă în Balcani și în Dacia-Traiană*. Bucuresti, 1912. 657. o.

záncig követhetem.⁸² A rajnavidéki kapcsolatokat kitűnően magyarázza az aacheni zarándokhely kiemelkedő szerepe,⁸³ az olasz kapcsolatokra meg az Anjouk szereplése ad feleletet. A bizánci kapcsolatokat, épen úgy, mint a még nem említett oroszországi kapcsolatokat is a kún népmozgalmakkal és a tatárok déloroszországi szereplésével lehetne, az itt is feltételezhető magyar hatáson kívül, magyarázni. Csakhogy, míg Bizánc felé és Oroszország felé azokat a tegezeket találjuk, melyekről az a feltevésem, hogy a kúnoké volt, addig a nyugati területeken az a tegezforma terjedt el, melynek előzményeit a honfoglaló magyarok sírjaiból ismerjük. A Szent László legenda falfestményein a kún tegez kitűnő példáit ismerhetjük meg.⁸⁴ Tekintve, hogy a régifajta keleti tegezt épen ezidőtájt szorítja ki Keleten a lapos, varrott mongol tegez,⁸⁵ nem lehet kétséges, hogy a németországi magyar formájú tegezek divatja, csakis tőlünk származhatott oda. Közvetett bizonyítéka ez egyúttal annak is, hogy a magyar könnyű lovaskultúrát, illetőleg annak a vadászatkor, solymászatkor, sőt mint Bertrandon de la Brocquière tudósításától látjuk, még a legnyugatibb szokásokban — a lovagi tornákon is — meglevő nyomait, nem a könnyű lovas kún tömegek beözönlése újította fel, hanem szokása a honfoglalástól kezdve töretlenül élt.⁸⁶ Ezzel teljesen egybehangzó a nyereg és mint kimutatom a lószerszámok vallomása is s megerősíti GRÓF ZICHY ISTVÁNNak azt a felismerését, hogy Nagy Lajosnak a Képes Krónika címkéjén levő keleti ruhás kísérői nem a hódolt népeket, hanem magyar főurakat ábrázolnak.⁸⁷ Mind a viseletben, mind pedig az élet más területein a nyugati lovagi kultúra alatt lappangva, a magánéletben pedig szinte kizárólagosan, virágzik keleties színezetű honfoglaláskori kultúránk.

⁸² *Adatok a kun tegezről.* Népr. Ért. 1940. 51—59. o., a képen közölt XIV—XVI. századi bizánci festményeken megfigyelt tegezformák.

⁸³ A zarándokhelyek nagy művelődéstörténelmi jelentőségéről legutóbb Dercsényi Dezső írt tömör összefoglalást (*Nagy Lajos ... i. m. 68. sk. o.*).

⁸⁴ Népr. Ért. 1940. i. m. Valószínű, hogy a zsegrai falfestményen megfigyelhető tegezforma (MOB. 582. sz. másolat), melynek szerkezeti magyarázatát nem tudtam adni (i. m. 59. o.), nem is értelmezhető, hanem a későbbi — XVII. századi — átfestéskor rontották el, az eredeti falfestményen bizonyára értelmesen ábrázolt, tegez képét. Ebben az időben ugyanis nem ismerték már ezt a fajta tegezt.

⁸⁵ Gr. Zichy István, i. m. Turán, 1917.

⁸⁶ A honfoglaló magyarok könnyű lovasságának fennmaradása, illetőleg kipusztulása körüli vita irodalmát lásd AHung. XXVII. 88. o. Uo. a leletek alapján elfoglalt álláspontom.

⁸⁷ Gr. Zichy István, Petrovics Emlékkönyv, i. m.

II. A LÓSZERSZÁM EGYKORÚ MAGYARORSZÁGI ÉS NYUGATI PÁRHUZAMAI.

A Szent György szobor lószerszámjának szinte pontos megfelelőit találjuk a nagyjából egykorú magyarországi és nyugati emlékeken. A Szent László legenda falfestményei hiteles és pontos lejegyzésben őrizték meg számunkra a XIV—XV. század fordulója körüli magyar és kún viseletet⁸⁸ s más tárgyú falfestményeinkről is becses adatokat ismerünk az ember és a ló megjelenéséről. A Képes Krónika viselettörténeti elemzését nemrégén GRÓF ZICHY ISTVÁN mélyítette el.⁸⁹ A gazdag magyarországi emléktanyag azonban még meglehetősen kiaknázatlan ebből a szempontból, a lószerszámok meg épenséggel nincsenek feldolgozva. A magyarországi és a hasonló külföldi lószerszámok osztályozásakor szükségesnek látszik a lószerszámok szerkezeti formáinak megállapítása. Az osztályozáskor a magyar anyagra támaszkodom elsősorban.

A magyarországi emlékeken levő lószerszámoknál a farhámnál három, a szügyelőn két, élesen elváló szerkezetet figyelhetünk meg. A szügyelő és a farhámformák alábbi szerkezeti beosztását a 4. képen szemléltetem.

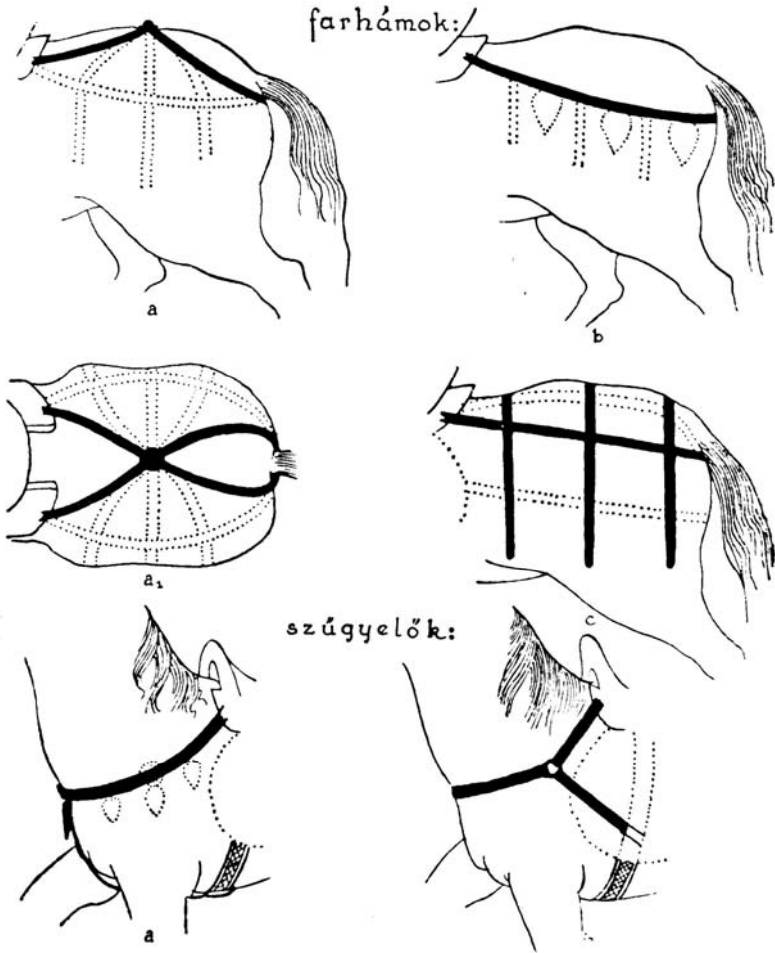
Farhámok: a) A Képes Krónikában szinte kizárólagosan, falfestményeinken meg igen gyakran az a farhám forma szerepel, amelyen a két hátsó nyeregszárnyhoz kapcsolt farhámcsíját a ló farbúbján keresztbefektetve vezették a ló farkához, amelyet hurokszerűen övezett a síj. A keresztelési pontot rendszerint díszítették. Erre az alapszerkezetre különböző csüngőcsíjakat és bojtokat is alkalmaznak. Az *V. tábla I* alatt a gelencei (Háromszék megye) Szent László legenda egy részletét közlöm.⁹⁰ A harcba induló szent király fehér lován a farhám fenti szerkezetét jól megfigyelhetjük s a keresztbemenő síjak alatt, a ló csípőjére még egy összekötő síj borul. A lószerszámot apró arany pitykék borítják. Ez általános

⁸⁸ Minden részletre kiterjeszkedő feldolgozásuk befejezéshez közeledik, eddig csupán a tegezre vonatkozó megfigyeléseimet adtam közre (Népr. Ért. 1940. i. m.).

⁸⁹ Gr Zichy István, Petrovics Emlékkönyv, i. m. 5. sk. o. Munkában van a gr. Zichy István által felvetett szempontok szerint a vaticani Legendarium (Cod. Vat. Lat. N 8541. Kiadta Lukacsics Pál, *Szent László király ismeretlen legendája. Budapest, 1930.* Uo. a régebbi irodalom is) viselettörténeti vizsgálata is. Eredményeimet a székelyföldi Szent László legendák közlése során ismertetem.

⁹⁰ Saját fényképfelvétel. A gelencei falfestményekről készen áll. az előző közlések teljes irodalmával együtt K. Sebestyén József tanulmánya.

diszítésmódja a lószerszámnak mind nálunk, mind pedig Európában, úgy, hogy a szíjak arany, vagy ezüst vereteit a továbbiakban nem is emelem ki külön. A gelencei lószerszám további gazdagodását látjuk az elpusztult erdőfülei (Udvarhelymegye) Szent László legenda lovain, itt a csípőszíjról még bojt is csüng le.⁹¹ Ez a far-

4. kép. A szügyelők és farhámok szerkezeti alapformái.

hámszerkezet később önállósul és főszerepet kap benne a díszes farrózsa s ebből sugárszerűen ágaznak szét a díszest csüngőszíjak. Igen jól megfigyelhető ennek az önállósodási folyamatnak kiinduló-

⁹¹ Képe: Karácsony Béla, *A fülei ev. ref. egyházközség története*. Kistűjszállás, 1899. 1. tábla Huszka József másolata után.

pontja a magyar mester készítette bécsi Szent István dóm Szent Pál legendájának reliefjén.⁹² További gazdagodását láthatjuk a bánhidai (Zala megye) Szent László legenda lószerszámjain, ahol a sugaras irányú szíjak, a csipőszíjon túlmenve, hosszan lelőgnak a ló oldalán⁹³ s így megjelenésük a Szent György ló, más szerkezetű, lószerszámjához hasonlít. Számtalan további gazdag változata van ennek a szerkezetnek, az olaszországi kora renaissance festményein a keleti pompájú lószerszám, drágakövekkel és gyöngyökkel gazdagon kirakott és hímzett gazdag sugárhálóvá válik. Kitűnő példáját idézhetjük Benozzo Gozzolinak a Háromkirályok imádása c. falfestményéről a Palazzo Riccardi Medici kápolnájából.⁹⁴ A farrózsás farhám olaszországi szerepére még visszatérek.

b) A keresztbevetett farhámnál ősbibb, egyszerűbb szerkezet az, amelynél a nyeregszárnyakhoz kapcsolt farszíz a ló horpaszánál elindulva a csipőizületen fut végig s az ülőgumónál fordul át a farkok alatt a másik oldalra. Ez volt a honfoglaláskor divatos, egyszerű farhámja is⁹⁵ és a bánhidai Szent László falfestményen abban a jelenetben, amelyik a kún pihenését ábrázolja, a kún lován is ezt találjuk.⁹⁶ Az egyszerű farhámtól csak díszítésben tér el az a farhámforma, ahol a farszízra oldalt csüngődíszeket szereltek (*XIII. tábla 1*). Ez a lószerszámdíszítés egyik legrégebbi formája s nemcsak a steppenépeknél szerepel, hanem a népvándorláskori bizánci lószerszámok keleties divatjában is bő példáit találhatjuk.⁹⁷ Ilyenféle lószerszámmal ábrázolják pl. a XV. században a magyar királyi főudvarmestert.⁹⁸

c) Úgy látszik a fenti szerkezet díszítésének továbbfejlődéséből keletkezett az a farhámforma, amelyik közvetlen előzménye Szent

⁹² Szépművészet III—1942. 5. szám.

⁹³ France Stele, *Monumenta artis slovanicae*. I. 61. kép.

⁹⁴ W. v. Bode, *Die Kunst der Frührenaissance in Italien*. (Propyläen Kunstgeschichte VIII.) Berlin, 1923. 433. tábla.

⁹⁵ Vö. az AHung. XXVII. 1—2 fejezetben közölt rekonstrukciókat. A honfoglaláskori és avarkori lószerszám teljes feldolgozását most készítem elő s ebben a munkámban számos példát fogok bemutatni a különböző lószerszámtípusokból.

⁹⁶ France Stelé, i. m. 60. kép.

⁹⁷ Pl Justinianus nagy aranymedaillonja (Cab. des Medailles képe: H. Peirce—R. Tyler, *L'art byzantin*. II. Paris, 1934. 72 tábla). Ugyanezt a Nikés triumphus jelenetet látjuk alább viszont a vjatkai tálon. Drágaköves csüngős lószerszám látható a Barberini diptichonon (Louvre, képe: Peirce-Tyler, i. m. I. kötet). Vö. továbbá A. Grabar, *L'empereur dans l'art byzantin*. Paris. 1936. képanyagát stb. stb.

⁹⁸ Képe: *Magyar művelődéstörténet* (Szerk. Domanovszky Sándor) II. kötet 66. o.

György lova hálós farhámjának. A székelyderzsi templom 1419-ből való falfestményeiről ismerjük ennek legszebb példáit (*V. tábla 3*). Ez a díszes farhám úgy keletkezett, hogy az egyszerű farhámot a ló hátát átívelő 1—4 keresztszíjjal kötötték össze s a szíjak végét jó hosszan lelógatták. Ezt a farhámot ugyanúgy, mint az egyszerűbb változatait is gazdag arany boglársor borítja s a lecsüngő szíjak-végére arany szíjvég kerül. Egy szíjjal áthidalt farhámot láthatunk a sepsikilyéni (Háromszék megye) Szent László legenda Szent Lászlójának lován, itt a keresztszíz végén bojt csüng.⁹⁹ Ugyanilyen formák szerepelnek az elpusztult maksai (Háromszék megye) falfestmény Szent László és magyar lovasainak lován is.¹⁰⁰ A Képes Krónika Péter király üldözését ábrázoló miniaturáján pedig bojt nélkül szerepel az egyszerűen áthidalt farhám.¹⁰¹

A Képes Krónikában a lovagi nyereggel nyergelt lovakon rendszerint sem szügyelő, sem farhám nincsen. Ez nem véletlen, vagy a festő hanyagsága, mert a villás nyergeiknél ennek a két szíjnak csak díszítő szerepe lehetett. A ló hátára négy ponton tapadó és hevederrel jól meghúzott nyereg nem csúszhatott sem előre, sem hátra. Ezzel szemben az egy-egy ponton felfekvő nyeregnek még a hevederezésen kívül is szüksége volt az elcsúszás elleni tartószíjakra, tehát a farhámra és a szügyelőre. Ez a szerkezeti szerep már előre is sejteti, hogy a Szent György lószerszámának rendszere nem alakulhatott ki lovagi környezetben.

A szügyelő: két alapszerkezete a következő: a) Az első nyereg-szárnyakhoz kapcsolódó szügyelő egyetlen szíjból áll és nyereg-szárnytól nyereg-szárnyig tartva övezi át a szügyet. Ez a legegyszerűbb és legősibb forma s mai napig is használják (*V. tábla 2*). A szügy felett rendszerint kiemelkedő boglár díszíti s e boglár alól többnyire egy szíj indul ki, amelyik a lábak közt átvezetve a hashevederhez köti a szügyelőt. Ez utóbbi szíj arra való, hogy vágatás közben a rendszerint súlyos díszekkel terhes szügyelő ne csapkodhassa a ló nyakát. A szügyelőt több helyen oszthatják karikák, ezek is azt a célt szolgálják, hogy a több helyen megtörtő szügyelő játéka minél kisebb legyen.

b) A szügyelő szíja a ló lapockája felett két ágra szakad. Egyik vége a nyereg-szárnyakhoz vezet, másik végét a hasheveder oldalához kötik. Ennek az elágazásnak célja is az, hogy megrövidítse a

⁹⁹ Szilágyi, MNT. II. kötet 124—125. o.

¹⁰⁰ Nemes-Nagy, *Magyar viseletek története*. Budapest, é. n. 30. kép

¹⁰¹ Képe: Kardos Tibor, *Kálti Márk képes krónikája*. Officina, 1938. 35. o.

szűgyelő szíját s így annak vágatás közben való csapkodását csökkentse. Ilyen a Szent György szobor szűgyelője és ilyeneket láthatunk gyakran a székelgyöldi Szent László legendák falképein. (V. tábla 1—2.).

Itt említem meg, hogy a nyereghevederek láthatólag szövött fonott anyagból készültek.¹⁰² A Szent György szoborral nagyjából egykorú ábrázolások közül csupán Hervoja spalatoi herceg és bosnyák vajda 1408 körül festett glagolita misekönyvének lovasképén (V. tábla 2) láthatunk kettős hevedert.¹⁰³ Ezek egyike az első combok mögött halad át, másika pedig a ló mellkasa végetáján. Bár ismerem a kettős heveder keleten ma is élő formáit,¹⁰⁴ szerkezeti-
leg ezt a hevederezést csak a villás, lovagi nyergekből tudom származtatni. A keleti nyeregnek csak egy tapadási felülete lévén, csak egy helyen húzhatják rá a lóra, ha a két kápa alól kiinduló hevederrel húzzák, akkor előfordulhat, hogy vagy egyik, vagy másik meglazul s ezzel felbillen a nyereg egyensúlya. A két ágra épített nyugati, lovagi nyergeknél ellenben világos és érthető a két heveder alkalmazása. Sőt egykorú leltárak leírásából tudjuk, hogy ezeknél a nyergeknél néha nem csak két, hanem három hevedert is használtak.¹⁰⁵ Mechanikailag ugyanez a helyzet a kengyelnél is. A keleti nyereg kengyelszíja a nyereg tapadási felületétől indul ki, úgy hogy a ránehezülő súly még jobban odaszorítja a nyeret a lóhoz.¹⁰⁶ A lovagi nyergeknél gyakori, hogy a kengyel az első kápáról csüng le. Érdekes a magyar nyeregnek és a nyugati kengyelfüggesztési módnak egyesítése a már idézett rajnamenti miniatúrán (VI. tábla 2), ezen ugyanis a kengyel az első kápáról lóg le. Ez a statikai képtelenség is arra mutat, hogy a magyar nyereg meghonosodása nem volt tökéletes Nyugaton. Ezzel szemben a Szent György nyergen a kengyelt épen a nyereg megkívánta helyen fűzték a szárnyakba.

A szűgyelő és a farhám szerkezeti szempontú osztályozása rendet teremt a különböző díszítésekkel ellátott lószerszámok zür-

¹⁰² Pl. Székelyderzsén, Gelencén, Bánhidán, Zsegrán (XVII. századi átfestés!) stb.

¹⁰³ *Magyar művelődéstörténet II.* 22. o. után levő kép alapján közlöm.

¹⁰⁴ Vö. pl. a világháborúban még használatban levő kozák katonai nyeregeket (AHung. XXVII. 59. kép).

¹⁰⁵ H. Müller-Hickler, *Sitz und Sattel im Laufe der Jahrhunderte.* Zeitschr. für Waffen- und Kostumkunde, 1933. 7. o. Fr. Nemitz. *Die Kunst Russlands.* Berlin, 1940. 29. tábla Boris és Gleb-nek a novgorodi iskolából származó ábrázolásán (XV. század).

¹⁰⁶ AHung. XXVII. 65—66. o.

zavarában, mert a valamennyiben felismerhető szerkezeti váz kihámozását teszi lehetővé. A háromféle farmatring és a kétféle sügyelő fajta egy-egy lószerszámon belül nem (következetes módon kombinálódik. Csak néhány példa: az a)-val jelölt farrózsás hám megtalálható az egyszerű sügyelővel párosítva például az erdőfülei (Udvarhely m.) Szent László freskó Szent Lászlójának lován¹⁰⁷ és a kúnok lovain, de szerepel a csuklós sügyelővel is, amint ezt a bemutatott gelencei példa (*V. tábla 1*) mutatja. A keresztiszijas farháló együtt található a csuklós sügyelővel a Szent György szobron és a székelyderzsi falfestményeken stb., de összekapcsolják az egyszerű sügyelővel is (*V. tábla 2*). A Thuróczi krónika augsburgi kiadásának címlapján, Szent László lován a keresztiszijas és a farrózsás farhám egyetlen farhálóvá egyesül.¹⁰⁸ Valamennyi farhámformához járulhat az egyszerű sügyelő épen úgy, mint a csuklós, de ha egyszerű farhám van a lovon, amikor kivétel nélkül egyszerű sügyelővel párosul. Néha egyetlen képen a különböző lovasokon más és más összetételt figyelhetünk meg. A Képes Krónika példaként már felhozott Péter király üldözését ábrázoló miniaturáján például a hermelinpalástos király lován szíjjal keresztben átkötött farhám van, az egyik üldöző magyar vitéz lován pedig farrózsás lószerszám. Nyilvánvaló tehát, hogy a szerkezeti különbségek alapján nem lehet időrendét felállítani, mert egyidőben használták valamennyi fajtát. A korai magyar lószerszám és népvándorláskori előzményeinek tanulmányozása során (lásd a III. fejezetet) azonban úgy vettem észre, hogy a különböző lószerszámoknak a XIV—XV. század fordulója körüli tarkaságában mégis felfedezhetők bizonyos irányok. Ugyanis a honfoglaláskori és még régebbi népvándorláskori hagyományokból kinövő hálós farhámot az ország nagyrészeről átmenetileg kiszorítja a farrózsás hám. Ez utóbbit talán a kúnok hozzák keletről s elterjedése, illetőleg használatának divatja a Kún László utáni időkben kap lábra. Nálunk így épen az Anjouk korában kezdi egy időre kiszorítani a régebbi formát, mert a Képes Krónika udvari légkörben készült s az akkori divatot képviselő miniaturáin már nagyon ritka. Legszebb magyarországi példája a Szent György szobron és a székelyderzsi falfestményeken maradt meg, ahol is a hálós farhám a csuklós sügyelővel együtt szerepel. Hervoja képen a hálós farhámhoz egyszerű sügyelő járul. Hervoja

¹⁰⁷ Karácsony Béla, i. m. I. tábla.

¹⁰⁸ Szilágyi MNT. II. 82. o. után levő kép.

hercegről tudvalevő, hogy száműzetésekor hosszú időn keresztül Zsigmond király vendége volt Budán¹⁰⁹ és így a képen szereplő lószerszámot nyugodtan sorozhatjuk a magyarországi emlékek közé. Mint, mind a két szerkezetet egyesítő, példa egyedül áll a Thuróczi krónika címlapjának Szent László lószerszámja. A Thuróczi krónikáról már az eddigi kutatások is kiderítették, hogy fametszeteinek alapjául szolgáló rajzok Magyarországról kellett a metszeteket készítő német mesterhez kerüljenek.¹¹⁰ Egy más alkalommal bizonyítani fogom, hogy a címlap Szent László legendát ábrázoló képe a fennmaradt magyarországi emlékeknél régebbi szerkezet emléket őrizi, ikonográfiailag a legrégebb fogalmazást követi. Természetesen a német fametsző a korabeli művészeti stílusnak megfelelően térbe állítja a cselekményt s azokban a részletekben, melyekben járatos (pl. Szent László páncélja és lószerszámja, továbbá a ló farkának a Németországban elterjedt divat szerinti bekötése) szabadon formálja át mintáját. Máshelyeken azonban igen pontosan követi az előttefekvő rajzot. A rajzok készítőjének alaposan kellett ismernie Erdélyt, mert mint kitűnt, a moldvai hadsereg fegyverzetét teljesen az egykorú leírásokkal egyező módon rajzolta meg.¹¹¹

A ló farkának befonását, illetőleg megcsomózását Magyarországról a XIV—XV. század fordulója tájáról csak a következő helyekről ismerem: a székelyföldi falfestmények közül Sepsikilyénben¹¹² (Háromszék megye) Szent László lováról, Maksán¹¹³ (Háromszék megye) Szent László és egy magyar vitéz lováról, Erdőfüléről¹¹⁴ (Udvarhely megye) Szent László és egy kún lováról, az almakeréki Szent György freskón¹¹⁵ (Nagyküküllő megye) és a Thuróczi krónikáról,¹¹⁶ melynek erdélyi kapcsolatait fentebb említettem, továbbá a Szent György lóról. Az egyelőre még meg nem határozott Szent György lovon kívül valamennyi emlék Erdély keleti részéről való s korhűségükhöz kétség nem fér. Összevetve ezt azzal, hogy a Szent György lószerszám legszebb párhuzamai

¹⁰⁹ Budai tartózkodására: Horváth Henrik, i. m. 44—45. o. és a vonatkozó irodalom.

¹¹⁰ Constantin Caradja. *Despre edițiile din 1488 ale cronicei lui Johannes de Thurocz*. București, 1934. Makkai László könyvismertetése alapján: Magyar Könyvszemle LXII. 85—86. o.

¹¹¹ Uo.

¹¹² Szilágyi, MNT. II. 124—125. o. Huszka József másolata után.

¹¹³ Nemes-Nagy, i. m. 30. kép.

¹¹⁴ Karácsony Béla, i. m. I. tábla.

¹¹⁵ Lázár Béla, i. m. Arch. Ért. 1916. IX. tábla.

¹¹⁶ Szilágyi, MNT. II. kötet 82. 1. után.

is ugyanerről a területről valók (Székelyderzs), szinte önként kínálkozik az a feltevés, hogy a kolozsvári származású s Nagyváradon kétségtelenül dolgozó Márton és György szobrászok Szent György lovának lószerszáma és díszítése olyan divatot követ, mely ebben a korban Magyarország többi részén ideiglenesen háttérbe szorult, de Erdélyben a ló farkának bekötésével együtt begyökerezett, uralkodó divat maradt ebben a korban is. A ló farkának bekötésén kívül tehát külön-külön felfalálhatók az összes elemek Magyarország más területein is, de abban az együttesben, amit a Szent György ló képvisel, csakis a Székelyföldön találhatjuk őket. Mindez CZAKÓ ELEMÉR feltevésének helyességét látszik bizonyítani, mely szerint a szobrot is itt Erdélyben, valószínűleg Nagyváradon mintázták és öntötték.¹¹⁷ Nem hagyható figyelmen kívül, hogy szász területen¹¹⁸ egyáltalán nincs meg ez az együttes s így a Szent György szobor lószerszámjának hagyománya Magyarország területén ebben a korban csak a Székelyföldről vezethető le.

Mielőtt azonban véglegesen állástfoglalnék ebben a kérdésben, két dolgot kell megvizsgálni: elsősorban azokat az egykorú emlékeket, amelyek az olasz és a német művészetben a Szent György szoborhoz hasonló lószerszámokat ábrázolnak s meg kell állapítani, hogy ezek a lószerszámok helyi formákból fejlődtek-e ki, vagy átvételek s mi az összefüggésük az idézett magyarországi emlékekkel. Másodszor pedig ugyanezt a vizsgálatot el kell végezni a magyarországi emlékekkel is, tehát meg kell állapítani, hogy mennyiben gyökereznek helyi hagyományokban s milyen viszonyban állanak a hasonló nyugati és keleti lószerszámokkal.

Mindenekelőtt feltűnő az, hogy az olasz és német ábrázolások közül igen sok a három keleti király vonulását, illetőleg a keresztfa körül álldogáló keleti lovasokat ábrázolja, vagy vadászatot mutat be. A lovagi harcokat ábrázoló képeken igen ritka a Szent György lószerszám ábrázolása s akkor sem teljességében azonos, csak egyes részleteik egyeznek. Úgy látszik, hogy bár a Magyarországon ismert lószerszámfajtákat a XIV—XV. század folyamán Nyugaton is használták, ezt mindig keleties divatnak tekintették. Az említett festészeti témákon a keleti viseletek igen gondosan megfigyelt ábrázolásával is találkozunk, különösképen a quattrocento, pontos

¹¹⁷ Czakó Elemér, i. m. 19. o.

¹¹⁸ A Kolozsvári testvérek nemzetiségéről folytatott vitát lásd Balogh Jolán, i. m. V. fejezet. Az az eredmény, amelyre alább — tisztán a szobor járulékos elemeinek vizsgálatával jutottam — szervesen egészíti ki Balogh Jolán stílustörténelmi és szellemi történelmi fejtegetéseit.

részletmegfigyeléseknek kedvező, művészetére áll ez. Az olasz művészek a keleti lószerszámot nemcsak Magyarországon keresztül (Anjouk kora!) ismerhették meg, mert gazdag kereskedővárosaikba igen sok drága keleti áru s sok keleti (kereskedő érkezett. A keresztshadjáratok-kori emlékekből úgy látom, hogy az akkor erősen lovagi diszciplínában élő Nyugatra, a könnyű lovas harcmód s az azzal együtt járó nyereg, stb. nem hatott átformálóan. A quattrocento művészeinek vázlatlapjai tanulságosan számolnak be arról a mohó érdeklődésről, mellyel a festők képzeletét megtagadta a keletiek pompája. Az olasz mesterek vázlatait már idézte a magyar fegyvertörténet.¹¹⁹ Vittore Carpaccionak egy a Louvrehan őrzött rajza keleti lovasokat ábrázol s egyik turbános, paizsos lovason megtaláljuk a Szent György ló hálós farhámját is.¹²⁰ Ezek a lovasok nyilván törökök s nem lehet szó az esetleg magyar származású művész itthoni emlékképeiről. De Carpaccionál sokkal korábban divatba jöhetett ez a lószerszám. Ambrogio Lorenzettinek a sienai Palazzo Publicoban levő és 1335—1340 körül festett falfestményének egyik részletén¹²¹ már kialakult formában láthatjuk ezt a hálós farhámot (*VI. tábla 4*). BALOGH JOLÁN az almakeréki Szent György freskó mintáját a Velo d'Astico-i S. Giorgioban levő Szent György freskón keresi.¹²² Ennek a lónak farhámja éppen olyan, mint a prágai Szent György szoboré. Az almakeréki freskó farhámja a farrózsás és az egyszer átkötött sallangos farhám kombinációja, tehát nem mintakönyv szerinti másolás, hanem csak kompozíciós hatásként van összefüggés a kettő között. BALOGH JOLÁN is ilyen hatásra gondol. Giovanni di Bartolonak a veronai S. Anastasiában levő Sarego síremlékén a csuklós szügyelő jelzésével együtt jelenik meg a hálós farhám.¹²³ Pisanello vadászó Szent Eustachiusán¹²⁴ a hálós farhám és az egyszerű, csüngőkkel

¹¹⁹ Pl. *Magyar Művelődéstörténet*. I. 248. o. Ha negatív értelemben is, de igen hasznos volt a lószerszámok elterjedési idejének megállapításakor az a gyűjtemény, amelyet a későközépkori pecsétokról G. Demay közölt: *Le costume au moyen âge d'après les sceaux*. A pecsétok a lovagi nyergelésnek, páncélzatnak, valamint a feszítőzablás kantárnak kiváló példáit őrizték meg.

¹²⁰ Detlev v. Hadeln, *Venezianische Zeichnungen der Quattrocento*. Berlin, 1925

¹²¹ Képe: H. Karlinger, *Die Kunst der Gotik* (Prop. Kunstgesch. VII.) 582. kép.

¹²² Balogh Jolán, *A magyarországi Szent György-ábrázolások forrásai*. Arch. Ért. 1929. 43. kép.

¹²³ W. v. Bode, *Die Kunst der Frührenaissance in Italien* (Prop. Kunstgesch. VIII.).

¹²⁴ London, National Gallery, jó képe: Bode, i. m. 167. t.

díszített farhám ötvözetét kapjuk (VI. tábla 3). A berlini Kaiser Friedrich Museumban őrzött képén (Királyok imádása)¹²⁵ pedig a háttal álló, egyszerű csüngős farhámú ló farka be van kötve. Benozzo Gozzolitól kezdve a hálós farhámot ritkábban ábrázolják, helyét a díszes, farrózsás, sugaras hálójú farhám foglalja el,¹²⁶ mely már korábban is kedvelt díszje volt az olasz lóábrázolásoknak.¹²⁷ Benozzo Gozzollinak a firenzei Palazzo Pubblicoban levő Háromkirályok menetén, az egyik keleti fejedelem lovának üstöke épen úgy szalaggal átkötve borúi homlokára, mint a prágai Szent György szobor lováé.¹²⁸ Eddigi ismereteim szerint Ambrogio Lorenzetti korát megelőző időkből csak a velencei San Marco Szent György domborművén¹²⁹ van farhálós lószerszám (VI. tábla 5). Ezzel a domborművei, valamint a farhálós lószerszám XIV. századi olaszországi elterjedését megelőző lószerszámokkal a III. fejezetben foglalkozom. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy a hálós farhám hirtelen feltűnése nem magyarázható meg olasz előzményekkel. Érdekes, hogy a ló díszítésének egy másik szokása is nagyjából a hálós farhámmal egykorban terjed el Olaszországban s ez a ló farkának bekötése. A veronai Scaliger emlékek közül csak a legutolsón, mely 1374-ből való, van csomóbakötve a ló farka.¹³⁰ Az előzőkön a lovat páncél és takaró borítja, a fejpáncél felett meg csőtárszerű fémdisz emelkedik.¹³¹ Talán hálós farhám van a legkorábbi Scaliger emléken, Alberto szarkofágjának lován (1277).¹³² A ló farkának befonására a quattrocentoból olyan példák vannak, mint a Gattamelata vagy a Colleoni. A csomózott lófarak a ló farának hatalmas formáit jobban érvényre juttatja, mint a két hátsó lábbal együtt erőteljes függőleges tömeget jelentő, lelógó farok. Érthető tehát, hogy a szobrászoknak kapóra jött ez a divat, mert megkerülhettek vele egy nehezen megoldható forma-problémát. Az olasz párhuzamok rövid áttekintésének egyik igen fontos tanulsága, hogy a Szent György szobor lószerszámának egyes elemei épen azokról az emlékekről hiányoznak, melyekről a

¹²⁵ H. Floerke, *Die Moden der italienischen Renaissance*. München, 1917. 14. t.

¹²⁶ Floerke, i. m. 35—37. táblán közöl részletfelvételeket.

¹²⁷ Vö. Karlinger és Bode idézett műveinek gazdag képanyagát.

¹²⁸ Floerke, i. m. 35. tábla.

¹²⁹ A. Venturi, *Storia dell'arte italiana*. II. Milano. 1902. 373. kép, dombormű a San Marco, Battisteriojához legközelebb eső, kápolnájából.

¹³⁰ Lázár Béla, i. m. Arch. Ért. 1916. VII. tábla 4.

¹³¹ Uo.

¹³² Uo.

magyar kutatás kiderítette, hogy stílusbeli összefüggésben állnak a szoborral.¹³³ Ez a megállapítás természetesen nem érinti a művészettörténelmi megállapítások helyességét, csak a lószerszám eredetkérdésénél van jelentősége.

A már bemutatott rajnamenti miniaturán (*VI. tábla 2*), a ló farhámja egyszer átkötött farhám. A ló üstökét ugyanúgy homlokára fésülték, mint a XII. századi Eneas miniaturákon látjuk (*VII. tábla 1*). A ló farkának megbogozását együtt láthatjuk egy igen díszes Szent György típusú hálós farhálóval egy kölni mesternak a XV. század második évtizede táján festett képén a feszület körül álldogáló keleti lovasok egyikének lován.¹³⁴ Hasonlóképpen bogozzák meg a ló farkát egy XV. századi, vadászatot ábrázoló fametszeten.¹³⁵ Még korábról is ismeretes ez a szokás, a müncheni kir. könyvtár egyik XIV. századi és francia hatás alatt álló miniaturáján, talán a ló farkának befonását akarják ábrázolni,¹³⁶ olyanképen, mint a bajor Nemzeti Múzeum XIV. századi Szent György küzdelmét ábrázoló fadomborművén.¹³⁷ Az utóbbi dombormű lován hálós farhám van, pontos megfelelője a Szent György szobron levőnek, szügyelője azonban nem csuklós. A XV. században is találkozunk ezzel a farhámmal s végül szinte a Szent György szoborról rajzoltnak tűnik fel Dürer néhány karcának lószerszámja. Ezek közül a Szent Eustachius (*VI. tábla 6*) és a Halál és a lovag (*VI. tábla 7*) című műveinek részletét közlöm. Dürer rajzain a ló farka is be van fonva s üstöke meg összekötve. Mind a fark, mind pedig az üstök lekötését tölgfalombbal díszíti. A hálós lószerszám s az üstök és fark bekötésének németországi emlékei tehát az olasz adatokkal nagyjából egykorban kezdődnek s szerves fejlődési előzményük a korábbi gazdag miniatura anyag lóábrázolásain nincsen.

Szórványosan és ugyancsak előzmények nélkül Nyugateurópa

¹³³ A mű egésznek mintaképe egyébként sincsen meg, sem olasz területen sem máshelyen, csupán a kompozíciós elv elemei, továbbá egyes technikai megoldások és utasítások találhatók az olaszföldi műemlékeken. Ezek egyrésze is kisméretű miniaturán maradt meg, a távolság a néhány centiméteres könyvdiszítés és a $\frac{3}{4}$ életnagyságu bronz kerek szobor között óriási nagy.

¹³⁴ W. Worringer, *Die Anfänge der Tafelmalerei*. Leipzig, 1924. 97. kép.

¹³⁵ Képe: E. Fuchs, *Illustrierte Sittengeschichte vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. München, 1909. 8. kép.

¹³⁶ Lázár Béla, i. m. Arch. Ért. 1916. 9. kép.

¹³⁷ Uo. 17. kép.

többi országaiban is találkozunk ennek a lószerszámnak részeivel.¹³⁸ Ezek közül csupán Berry herceg könyvének miniatúráját említem meg.¹³⁹ Ennek az az érdekessége, hogy a csípőszíj a ló farka alatt épen csak olyan hosszúságban látható, mint a Szent György szobor mai állapotában. Hogy ez a találkozás véletlen-e, nem tudom megállapítani, de kétségtelennek gondolom, hogy a felhozott magyarországi és külföldi pontos párhuzamok, melyeket gyengén felszerelt könyvtáraink miatt korántsem merítettem ki, elég meggyőző módon bizonyítják, hogy a Szent György lószerszám általam rajzolt rekonstrukciója (2. kép) teljesen megfelel az egykorú példának. Meg kell jegyezni, hogy az olasz és német művészet területén kívül előforduló párhuzamok feltűnésének kora is a XIV. —XV. század. Egy eddig nem említett éles különbséget kell még leszegezni, mely szinte jellemző módon választja el a magyarországi és a külföldi loábrázolásokat, az utóbbiaknál ugyanis szinte kivétel nélkül feszítőzabiát tesznek a ló szájába. A magyarországi párhuzamok között egyetlen egynél sem találkozunk ezzel a zablafajtával. Úgy látszik, hogy a feszítőzabla, bár remek románkori feszítőzablák kerültek elő a királyi székhely környékén (Zsámbék és Gödöllő), nálunk igen rövidéletű volt.¹⁴⁰ Sem előzményei nincsenek a honfoglaláskori leleteinkben, sem pedig a XIII. századtól az újkor hajnaláig nem mutatható ki használata. Az ábrázolások egyik további különbségére mutatott rá annakidején CZAKÓ ELEMÉR, megállapítva, hogy a félköríves oldalbőr ismeretlen Nyugaton,¹⁴¹ ott ugyanis a Szent György szobor korában négyszögletes nyeregtakarót és oldalbőrt használtak. Nem közömbös a fenti összevetések után, hogy a Szent György szobor oldalbőrének legközelebbi rokona is a székelyderzsi falfestmény Szent László lováról ismeretes. Díszítésének rendszere is azonos a Szent Györgyével, amennyiben központból sugarasan szétágazó palmetták borítják felületét.¹⁴²

A fentiekben nem tárgyaltam a Magyarországtól keletre fekvő

¹³⁸ Pl. G. Schmidt-Cetto, *Schweizer Malerei und Zeichnung im 15. und 16. Jahrhundert*. Basel, 26. tábla, Szent György lovasa 1450. tájáról a baseli Múzeumban.

¹³⁹ H. Karlinger, i. m. Prop. Kunstgeseh. VII. XXXVII. tábla.

¹⁴⁰ Románkori feszítőzabláinkról lásd: Tóth Zoltán; *Legrégibb feszítőzabláink*. Arch. Ért. 1920—27—71—83. o.

¹⁴¹ Czákó Elemér, i. m. 29. o.

¹⁴² Lásd Huszka József másolatát a MOB-ban, tájékoztatást nyújt a rajzról és a színekről Szilágyi MNT. II. kötet 80. o. bár a rajz nem követi híven az eredetét.

területek bizonyosságait, ezekre a III. fejezetben kerül sor s a szükséghez képest ugyanott tárgyalom a Szent György szobor lószerszámjától eltérő lószerszámok nyugati emlékeit is.

A fenti rövid, teljességre számot nem tartó áttekintés összegezeként a következőket állapíthatjuk meg: A Szent György szobor nyerge minden kétséget kizáróan magyar nyereg és örököse mindazon szerkezeti sajátosságoknak, melyek a honfoglaló magyarok keleti jellegű nyergére jellemzők voltak. Ez a forma kisebb változtatásokkal mai napig is nyerge maradt a lovas magyar embernek. A lószerszámot s vele egyidőben más lószerszámfajtákat is egyaránt megtalálhatjuk Magyarországon és a tőle nyugatra eső területeken. Úgy látszik, hogy Magyarországon ebben a korban azok a tulajdonságok, amelyek a Szent György lószerszámjára és díszítésére jellemzők, ebben az együttesben csak a Székelyföldön találhatók meg, az ország többi részéről s különösen a királyi udvar köréből ezidőtájt ugyanis átmenetileg kiszorult ez a divat. A ló farkának bekötése ugyanúgy megtalálható Nyugateurópában, mint a lószerszám. Azonban a nyugateurópai gazdag korábbi emlékműanyag mellett tanuskodik, hogy sem a lószerszám, sem pedig a ló sörényének és farkának díszítése nem helyi előzményekből nő ki, hanem a XIV. században egyszerre készen jelenik meg. Hátra van még ugyanennek a kutatása magyar területen is. Magyarországon azonban a korábbi időkből alig maradt ránk olyan emlék, amelyet a ló felszerelésére tanuként idézhetnénk, így tehát ismét azt a módot kell alkalmaznunk az előzmények kutatásában, amelyik a nyereg meghatározásához vezetett: a régészeti leletek megismerését.

III. A SZENT GYÖRGY SZOBOR LÓSZERSZÁMJÁNAK NÉPVÁNDORLÁSKORI ÉS HONFOGLALÁSKORI ELŐZ- MÉNYEI ÉS KELETI KAPCSOLATAI.

Mind az avar, mind pedig a magyar honfoglalók lószerszámja a korábbi történeti steppenépek lószerszámjának örököse. Például a Peresčepina-malajai VII. századbeli avar (?) fejedelmi kincs, vastag aranyból készült és féldrágaköves berakással ellátott rekeszes díszítményei (X. tábla 2) a hún fémművességben használt eljárásokkal készültek.¹⁴³ Így a hún örökség a Magyarországon

¹⁴³ A hun fémművességre nézve vö. Alföldi András, *Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk*. AHung. IX. Budapest, 1932. és Feticsh Nándor *A hunok régészeti emlékei* (Attila és hunjai. szerk. Németh Gvula, Budapest, 1940) tanulmányát és az ott felsorolt irodalmat.

talált avar, egyszerűbb, préseléssel aranylemezből készített lószerszámokban (*X. tábla 1*) is kimutatható,¹⁴⁴ mert a préselt minták a rekeszekkel osztott, finomabb kivitelű lószerszámvereteket utánozzák. A honfoglaló magyarok kedvelt szügyelő és farhámdisze, a levél-, vagy szívalakú ezüst csüngősor is fellelhető a magyarországi és keleti húnkori leletek között.¹⁴⁵ Az utóbbi díszítőforma a hún korszakban s az azután következő időkben az egész eurázsiai steppét behálózva, ennek a területnek általános díszítési divatjává lesz (lásd alább). A hún vereteken keresztül még mélyebbre nyúlnak az avar és a magyar lószerszám előzményei. Ezek a szálak ugyanis jól nyomon követhetők egészen a szkita művészetnek a Krisztus születése előtti VI—IV. századi virágkoráig. Eddig nem láthattunk tisztán ebben a kérdésiben, mert a rendkívül gazdag déloroszországi szkita leletsoportot csak közepes kivitelű fényképekben ismerhettük s ezeken épen a lószerszámok összeállításakor sokszor inkább a fényképfelület esztétikai törvények alapján való kitöltése volt az iránytadó szempont s nem a leletek hiteles összefüggésének bemutatása. Ilyenképpen például a KHANENKO gyűjtemény nagyszámú és a szkita művészet legmagasabb fokát képviselő lószerszám-veret csoportja a rekonstrukció szempontjából alapos felülvizsgálatra szorul.¹⁴⁶ Ez év telén ezt a munkát a leletek gondos fényképezésével és az összetartozó darabok csoportosításával és technikai vizsgálatával végre elkezdhattuk.¹⁴⁷ Remélhetőleg elvégezhetjük ezt, az eredeti összefüggéseket tisztázó munkát az oroszországi húnkori emlékekkel is s így a fent vázolt leszármazás folyamatát nem csak a díszítőelemek, már amúgy is kétségtelen, öröklődése fogja megvilágítani, hanem az ennél sokkal fontosabb résznek, a díszítőelemeket hordozó teljes lószerszámnak összefüg-

¹⁴⁴ A peresčepinai lelet és az egyszerűbb kivitelű magyarországi avar leletek közötti összefüggést már Fettich Nándor megállapította (*Adatok az ősgermán állatornamentumok II. stílusának eredetkérdéséhez*. Arch. Ért. 1929. 80. sk. o.).

¹⁴⁵ A hun lószerszámok összefoglaló feldolgozásáig csak az AHung. XXVII. 31. o.-n mondtakra utalok.

¹⁴⁶ A Khanenko-gyűjtemény Dnyeper-menti régiségeit hat kötetben és egy pótkötetben adta ki a századfordulón, gyűjtőjük (*Collection Channencko*. Livr. I—VI. Kiev, 1899—1902). A gyűjtemény a szovjet idején a kievi Történeti Múzeumba került, Kiev 1941 szeptemberében történt feladásakor a gyűjtemény nemesfém-ből való leleteit a Szovjet elszállította Kievből, a többi tárgyak azonban sértetlenül a múzeumban maradtak.

¹⁴⁷ A mintegy 250 fényképfelvétel közlésére később, német munkatársainkkal közös munkában kerül sor.

géseit is sikerül dokumentálni. A szkita lószerszámokkal való összefüggésnek bemutatására alább csak egy példát hozok. Móra Ferenc pontos ásatási jegyzőkönyve alapján sikerült a csókai lelet avar lószerszámját helyreállítani.¹⁴⁸ A lószerszám farhámján ket-tős sorban egymás mellett sorakoztak az aranylemezből préselt felgombok. Ugyanezt a divatot figyelhettem meg a perzsa ezüst-tálak díszítőművészetének hatása alatt készült, egyik, nomád fejedelmet ábrázoló ezüsttál lószerszámján is.¹⁴⁹ A Dnyeper-vidéki szkita leletek között — melyek több-kevesebb kivétellel az eredeti szíjra fűzve maradtak ránk — igen gyakori ez a kétsoros díszítés s a díszek ugyancsak félgömbös gombok.¹⁵⁰

Bár az oroszországi leletek teljes átvizsgálásáig a szkita, szarmata és hún lószerszámokat a fenti rövid utalásokon kívül nem szándékozom bevonni a Szent György lószerszám vizsgálatába, egy alapvető fontosságú szempontot mégis ki kell emelnem, mert az a fentiekől eltérőleg nem technikai és díszítésbeli rokonságról beszél, hanem a lóval való bánásmódnak s a ló szerepe megítélésének a lószerszám díszítésében testet öltött gondolatát s annak esetleg átöröklését érinti.

A szkita művészetre jellemző tulajdonságok szinte egyetlen tárgyim sűrítve jelentkeznek a garčinovoi bronz préselőmintán.¹⁵¹ A minta ábrázolásán egy leroskadó szarvast egyoldalról egy orosz-lángriff, másik oldalról egy ragadozómadár marcangol, illetőleg ez a küzdelem a tárgya a heraldikusan egymás mellé állított állatsornak. Az állatok testének a fafaragás jegyében történt stilizálását figyelmen kívül hagyva, számunkra az a lényeg, hogy az állatok testére más állatok fejét is rámintázták. A lerogyó szarvas első combjára egy nagyméretű ragadozómadár-fej került, agancsának tövét egy szembenéző oroszlánfej helyettesíti, az agancs ágain meg kos és madárfejek ülnek. Az oroszlángriff hatalmas bóbítáját életfaszerűleg mintázták s a fa ágai helyén ragadozó madár fejeket láthatunk, a bóbíta befejezéseként meg két szembe-

¹⁴⁸ AHung. XXVII. 46. kép.

¹⁴⁹ Smirnov, *Vostočnoe srebro*. Spb. 1009. XXXIII. tábla. Vö. még Nagy Géza viselettörténeti megfigyeléseit. (*Népvándorlaskori turán öltözet* Arch Ért 1901. 318—323. o.) továbbá az AHung. XXVII. 24. o-t. A részleteket jól feltüntető rajzot Tolstoi—Kondakov, *Russkija drevnosti*. Spb. 1890. 84. képe után az AHung. XXVII. 54. képen közöltem.

¹⁵⁰ Pl. *Coll. Chanenko*. II. kötet. XXI. tábla.

¹⁵¹ Fettich Nándor, *A garcsinovoi szkita lelet*. AHung. XV. Budapest, 1934. — Bogdan Filov, *Ein skythisches Bronzerelief aus Bulgarien*. ESA. 1934. Minns Volume.

néző oroszlánfej jelenik meg. A nagy madár karmait kisebb ragadozómadár fejek alkotják stb. stb. A lényeg az, hogy az állatok szerkezetileg kiemelkedő formáit más állatok, illetőleg állatrészek hangsúlyozzák. FETTICH NÁNDOR a préselőminta pontos elemzése során megállapította, hogy a ragadozómadárfejek még mindazon helyen szerepelnek, ahol az állatok összefüggését a kiprészelt minta körülnyírása megszakította volna s így ezek szerepe elsősorban erősítő szerep volt s megjelenésük tisztán a művészi stílusban leli magyarázatát.¹⁵² Ez utóbbi feltevést látszik igazolni FURTWÄNGLER-nek a vettersfeldi szkita fejedelmi leletről, sokkal előbbi és tisztán művészettörténeti szempontból származó, megállapítása is. FURTWÄNGLER ugyanis azt írja, hogy a szkita művészetbe került állatküzdelmi jelenet a szkítáknál csupán mint szellemi háttérét elvesztett dísz szerepel.¹⁵³ ALFÖLDI ANDRÁS az állati testeknek más állati testrészekkel való díszítésének szokása mögött határozott világszemléleti háttérrel sejt és összefüggésbe hozza ezt azzal a világgéppel, amely népmeséinkben még ma is megvan és abban nyilvánul meg, hogy az üldözött és az üldöző emberi alakjukból a legkülönbözőbb állati formákba átváltozva folytatják küzdelmüket.¹⁵⁴

A szkita művészet e jellegzetessége minket ez alkalommal csak a lószerszám szempontjából érdekel. E művészeti jelenségek magyarázatakor ugyanis — mindig csupán az épen szóbanforgó, egyes darabokat értelmezve —, nem vették tekintetbe a kutatók, hogy az állati testnek fent érintett, más állatokkal való díszítésmódja nem csupán a művészetben volt meg, tehát nem csak az élettől bizonyos fokig elvonatkoztatott absztrakciókban szerepelt, hanem megvolt az életben is — a lovak díszítésében. A felszerszámozott szkita ló megjelenése nézetem szerint teljesen azonos volt ugyanis a garčinovoi s máshelyről ismert állatokkal. Ebből a szempontból tehát revízió alá szorúl nagyrésze annak, amit a szkita művészet belső stílustörvényeiről eddig mondtak. Bárhogy alakuljon is az eredeti leletek tanulmányozása közben a szkita lószerszámok szerkezetének kérdése, annyi már is világos, hogy a lószerszámokon ragadozómadár fejekkel díszített agancsú szarvasfejek, oroszlán fejek, szarvascombok, párducfejek, karmokból képzett csüngődíszek, madárszárnyak, plasztikusan mintázott ragadozómadárfejek, sőt épen

¹⁵² Fettich, i. m. AHung. XV. 56. o.

¹⁵³ A. Furtwängler, *Der Goldfund von Vettersfelde*. Berlin, 1883. 20. o.

¹⁵⁴ Alföldi András, *Die theriomorphe Weltbetrachtung in den hochasiatischen Kulturen*. Arch. Anz. 1931. 394—418. o.

a garčinovoi oroszlángriff bőbitájának pontos mása stb. stb. szerepeltek és hogy a zablákat legtöbbször agyarszerűen képezték ki s sokszor épen agyarból faragták.¹⁵⁵ Ezek a lószerszámdíszek tekintélyes nagyságúak, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy kistermetű steppei lóra kerültek. Azután meg nem csak egy-egy dísz szerepelt ezekből a lószerszámon, hanem egész sorozatot találunk belőlük, úgy hogy a felszerszámozott ló megjelenését uralkodó módon szabták meg ezek a más állatokat képviselő, villogó arany, aranyozott bronz vagy bronz fémdíszek. A lónak ilyen módon való díszítésére s ennek a díszítésnek a díszítőízlésen felüli okára kiemelkedő példák a Krisztus születése körüli időkből, Középszásziából előkerült rénszarvasmaszkok.¹⁵⁶ Ezeket a ló fejére illesz-

¹⁵⁵ Állatfejes csontzablák: Coll. Chanenko: II. k. XXXII. t. III. k. XLVIII—LII. t. — szarvasfejek: III. k. LVI. t. E. — oroszlánfejek: III. k. LVI. t. e. m. — szarvascombok: II. k. XIX. t. III. k, LVI, t, — ragadozómadárfejek: II. k. XVI. t. XVIII. t. III. k. XL, t, és LVI, t, — szárnyak: II. k. XVI. t. XX. t. XXIII. t. — a garčinovoi oroszlángriff bőbitájának lószerszámban meglévő mása közöletlen (Kiev. Tört. Múzeum saját jegyzeteim alapján). — A szkita művészetben szereplő állatokról jó felsorolást közöl K. Schefold, *Der skythische Tierstil in Südrussland*. ESA. XII. 34—61. o.

¹⁵⁶ A Pazyrykban talált rénszarvasmaszkok képét a közlő Gryaznov után Tallgren is közölte, *Inner asiatic mid siberian rock pictures*. ESA. VIII. 38. kép).

Úgy látom, hogy a rekonstruált szkita lószerszámok ethnologiai magyarázata két irányban mutat olyan utakat, amelyek részbein a mai napig vezetve a néphit és a népszokások egyik legrégebbi alaprétegét világíthatják meg. Az egyik út a samán-táltos-táltosló kérdéscsoport, ez az összefüggés elég világos előttem s adandó alkalommal részletezni fogom (pl. a samánok ruháin mai napig is megtaláljuk azokat az ábrázolásokat, amelyek útja közben segítik s igen erős a kapcsolatot a szarvasal stb.). A másik szokáscsoport a lótól függetlenebb s a szarvas alakja köré csoportosuló alakoskodó, téli napfordulót köszöntő és idéző játékokban maradt meg. Ezek elterjedését és messze a soláris kultuszig nyúló gyökereit Sebestyén Gyula kitűnő felkészültséggel mutatta ki. (*A regősök*. Budapest, 1902. és a *Regős-énekek*. Budapest, 1902. c. művében). A ma általános európai népi szokásokat Sebestyén Európa területén a Krisztus születését követő századokig tudja követni, sokkal korábbi előzményei a közeikeleti kultúrába nyúlnak. Ma élő legteljesebb példái épen a dunántúli regősénekekben és a székelyföldi Julia szépleány balladában maradtak meg. Egy-egy ilyen regősének a keresztény szimbolika hatását leszámítva szinte elevenen élő leírása a szkita szarvasábrázolásoknak s kétségtelenül összefügg a honfoglaló magyarság magávalhozta szarvasmíthossal is. A csudafűszarvas homlokán van a fényes nap, oldalán az árdeli szép hold, jobb veséjén égi csillagok, szarvai hegyén százezer szövétnek, arany perecek stb. A szarvas testén lévő astrális jelképek (amelyeknek állati megfelelői az ókorban általánosan értett szimbolikát alkottak) tehát azt jelentik, hogy a szarvas képében ember méghozzá égi küldött rejtőzik.

Addig is, míg a szkita leletek pontos felvételezése után a fentjelzett

tették, nyilván azt a látszatot akarták sugallni, hogy nem is lovon, hanem szarvasá változott lovon ülnek. Itt nyilvánvaló, hogy a művészi gondolaton túli tényezőkkel kell számolnunk. Bár, mint említettem, a szkita lószerszámokról az anyag teljes felvétele előtt nem akarok messzemenő következtetéseket levonni, de már előre le kell szegezmem, hogy magyarázatukkor sokkal mélyebb szellemi tartalom után kell keresnünk, mint az első pillanatra kínálkozó s bizonyára az egykorú magyarázatokban is szerepet játszó tulajdonságátvitel (tehát pl. gyors, mint a szarvas, illetőleg a rajta levő szarvasfej vagy láb mágikus idézőereje kölcsönzi a lónak a szarvas tulajdonságait stb. stb.). Nagyon valószínű pl. a rénszarvas kultúrából eredő szellemi magatartás feltételezése stb.

Számunkra a jelen studiummal kapcsolatosan csupán az a lényeges, hogy a lószerszám abban a korban, amelybe a Szent György lószerszámjának előzményei vezetnek, nem csupán a nyereg és a zabla felerősítése által megkövetelt szerkezet volt, hanem díszítésével (s talán szerkezetével is?) bizonyos mágikus erőt jelentett. Azok a kutatások, melyeket FETTICH NÁNDOR még csak ismertetés formájában közölt,¹⁵⁷ arra mutatnak, hogy a hún korszakban mind az ember, mindpedig az állat (ló) díszítésére való holmik gyakorlati szerepükön kívül (öv, nyereg stb.) állatot reprezentálnak s így sacralis jellegük van. A fentiek után nyilvánvaló, hogy a FETTICH által megállapított húnkori jelenségek a szkita életben meglevő hasonló felfogás örökségének tekinthetők. Az avar és honfoglaló magyar lószerszámnak a hútból való származását fentebb röviden érintettem. Feltételezhető tehát, hogy az összefüggések nem csak a veretek hasonlóságában vannak meg, hanem minden olyan

két útát végigjárhatom, biztos vagyok abban, hogy a ma is élő európai népszokások érintett rétege nem annyira a Kétfolyamköz egykori vallási szertartásainak csökevényes emlékét őrzi, hanem inkább a szkita kultúra egyetemes európai átformáló hatásának emlékképeit örökölte át mind a mai napig. Feltűnő ugyanis, hogy az egykori római birodalomnak csak az északi barbaricum felé eső területein jelenik meg ez a szokás a Kr. utáni időkben s ezt az elterjedését jóformán a mai napig megőrizte. Egyike ez a szokásanyag azoknak az alig felderíthető s eddig teljesen figyelmen kívül hagyott nyomoknak, amelyekkel a szkita-kultúra átította az európai népek műveltségét s amelyek még a mai napig is elevenen hatva lényegesen hozzájárultak az európai kultúra sajátos képének kialakításához. Ennek a népi ősemlékezésnek kutatása, amelyben az egykor reális dolgok szimbolumokká nőttek, sok megfajtatlan kérdés megoldását eredményezheti.

¹⁵⁷ Pl. a müncheni egyetemen 1941. január 22-én tartott előadásában (közlve: Ungarn, 1941. IV. 208—218. o. *Anfänge der germanischen Kunstentwicklung*).

elemben, ami a lószerszámon szerkezetileg nem indokolt részlet, egy évezredes, mély vallási gondolat esetleges absztrakt formát öltött gondolata él s formálja a díszítést. Az avarkori keleti nyergeken es nyeregtagarókon lévő állatalakok és vadászati jelenetek¹⁵⁸ is a szkita gondolat továbbfűzésére mutatnak, ugyanúgy mint bizonyos zablaformák.¹⁵⁹ Az előzmények pontos felderítése nélkül azonban egyelőre nem merek vállalkozni a lószerszámdíszítés formájában is megtestesülő világszemléleti háttér részletesebb megvilágítására. Alább megkísérlem, hogy ebben a gondolatvilágban, — melynek jellegzetessége a ló más állattá, való átformálása, illetőleg más állatok tulajdonságaival való mágikus felruházása — értelmezsem a ló farkának megcsomózását és üstökének bekötését is.

Az alábbiakban tehát fenntartva a gyakorlati követelményeken túli, esetleges szellemi tartalom lehetőségét is, az avar, majd a honfoglalás kori magyar lószerszámmal foglalkozom. A sokszázra menő lószerszámveret rendezés nélkül hever múzeumainkban. Igen kevés olyan ásatás történt, amely alapján az egykori szép, rangos lószerszámot helyreállíthatnék (PÓSTA BÉLA,¹⁶⁰ BÖRZSÖNYI ARNOLD,¹⁶¹ KADA ELEK,¹⁶² MÓRA FERENC,¹⁶³ FETTICH NÁNDOR¹⁶⁴ ásatásai). Valamennyi leírás közül a legrészletesebb MÓRA FERENC jegyzőkönyve a csókai lovassírról. Ezt a sírt nemrégiben feldolgoztam s így most csak az eredményt közlöm. Az egyszerű szügyelő szügyfeletti részén egy félgömbös boglár két oldalán szárnyszerűen helyezkedik el egy-egy álszíjvég (*X. tábla 1*). A kettős boglársorral díszített farhámot a farbúb tájékán egy keresztbemenő, széles, két

¹⁵⁸ A kérdést röviden érintettem AHung. XXVII. IV. fejezetben. A szkita művészet hagyományainak avar kori feléledését Fettich Nándor mutatta ki (pl. a fogazás: AHung. I., a keresztalakú lószerszámok: Arch. Ért. 1929.).

¹⁵⁹ A zablaformákról legutóbb: AHung. XXVII. 17. sk. o. u. ott az irodalom is. Az agyarszerű csontzabiák megvannak az avar leletanyagban s (pl. a cikói temető 172. sírjában, Hampel, *Alterth.* i. m. III. 208. t. 9—10.) és a honfoglalás kori magyar leletek közt (pl. a szeghalmi leletben, Hampel, *Újabb tanulmányok*, i. m. 29. tábla). Ezek a csontzablák szkita közvetítéssel őskori hagyományokat őriznek.

¹⁶⁰ Posta Béla, *A sziráki ásatások*. Arch. Közi. XIX—1895.

¹⁶¹ Börzsönyi Arnold, *Gyömörei sírlelet a honfoglalás korából*. Arch. Ért. 1912. 218—219. o.

¹⁶² Kada Elek, *Gátéri (kun-kisszállási) temető a régibb középkorból*. Arch. Ért. 1906. 207—210. o. a 193. sír leírása.

¹⁶³ Móra Ferenc ásatási jegyzőkönyve a csókai ásatásokról (közölve: AHung. XXVII. 66—69. o.).

¹⁶⁴ Fettich Nándor, *A honfoglaló magyarság fémművészete*. AHung. XXI. 96—97. o. LXXXVII. t. 1—2. A hencidai 5. sír lószerszámjának helyesbített helyreállítása. AHung. XXVII. 21. kép.

boglárrózsával díszített szíj hidalta át.¹⁶⁵ Mind a szügyelő, mind a farhám a nyeregszárnyakhoz kapcsolódott s az odaszíjazás helyén álszíjvégek ültek. A csókai lószerszám farhámjának ugyanaz volt tehát az alapszerkezete, mint a Szent György szobor farhálójáé. A kantár pofaszíjait és orr-, valamint állszíját ugyancsak boglárók díszítették. BÖRZSÖNYI gyömörei ásatásai során olyan kantárt talált, amelyiknek nem volt orrszíja.¹⁶⁶ Az avarkorban az egyszerű szügyelő mellett divat volt az egyszerű farhám is. Mint nagyjából egykorú ábrázolás különösen figyelemreméltó a nagyszentmiklósi kincs egyik aranykorsójának lovasa.¹⁶⁷ A ló kantárja itt is orrszíz nélkül való, a homokszíz elágazásán nagyobb korong ül s az állszíjon egy levélforma csüngő függ. Egyszerű szügyelőjét a combok felett karika osztja s ezen az álladzóhoz hasonló levélforma díszítés csüng, ugyanilyen csüngős veret osztja ketté az egyszerű farhámot is. A ló megsodort farkát két ágra bogozták.¹⁶⁸ üstökét pedig szallaggal kötötték át és ugyanolyan, de felfelé álló levélformát alakított belőle a korszó mestere, mint a lószerszám csüngői. Az eredetiről készült rajzomon úgy látom, hogy, bár az üstökcsokor erősen emlékeztet a csüngők levélformájára, mégsem lehetett fémből, legfennebb fémcsótár tartotta a csokrot. A nagyszentmiklósi kincs lovának szerszámja inkább a honfoglaló magyarok lószerszámjaihoz áll közel, mert az avar leletek között eddig még nem találtunk levélalakú csüngőket, annál gazdagabban találhatóak ezek a díszek a honfoglaláskor lovastemetkezéseiben.¹⁶⁹ A lószerszámon kívül lényeges tárgyunk szempontjából az, hogy a ló farka be van kötve, üstökét meg csokorra kötötték.

Hogy a hálós farhám milyen divat volt az avarkorban, azt csak most tudjuk meg, amikor is az avar lószerszámok technikai

¹⁶⁵ A csókai lószerszám helyreállított képe: AHung. XXVII. 46. kép. — A kevésbé gazdag lószerszámok megfigyelésében számos pontos adatot köszönhetünk régészeinknek, így Csallány Gábor, Lovas Elemér, Horváth A. János, Jóna András, Hekler Antal stb. stb. ásatásai kitűnő példái a gondos sírfeltárasnak.

¹⁶⁶ Börzsönyi Arnold, i. m. Arch. Ért. 1912. A kantár rekonstrukcióját AHung. XXVII. 22. képen rajzoltam meg. A nagyszentmiklósi kincsel való összefüggést PÓSTA BÉLA vette észre: *A történelmi magyar pogánykori leletek*. Arch. Ért. 1896. 30—39. o.

¹⁶⁷ Hampel József, *Alterth.* i. m. 290. tábla.

¹⁶⁸ Hasonlóképpen bogozták meg a párduc farkát is a 7. sz. korszón (Hampel, *Alterth.* i. m. 302. tábla). — Talán bogozott lófarkat látunk a bolgár lovasok lovain egy vatikáni X. századi ó-szláv kéziratban (Szilágyi, MNT. 295. o.).

¹⁶⁹ Vö. Hampel, *Alterth.* i. m. I. kötet 767. o. továbbá jelen dolgozat 231. és 294. jegyzetét.

vizsgálata lehetővé tette számomra több avar lószerszám teljes helyreállítását. Ezek közül alább az avar uralom első szakaszából való kúnágotai¹⁷⁰ és az avar birodalom életének derekáról keltezhető ozorai¹⁷¹ lelet helyreállítását közlöm. Mindkét lelet az u. n. avar vezérletek közül való s az avarkor művelődési képének meg-rajzolásokor gazdagságával és főként korukat pontosan megállapító éremmellékletével kiváló helyet foglal el. A leletek már a múlt század végén a Nemzeti Múzeumba kerültek s azóta állandóan ki voltak állítva a népvándorláskori gyűjtemény kiállításán. Mind a kúnágotai, mind az ozorai lelet alább ismertetett darabjai eddig is mint lószerszámdíszek szerepeltek a régészeti irodalomban, a velük díszített lószerszám rekonstrukciójára azonban még nem történt kísérlet. Lószerszám voltukat megerősíti, hogy a hasonló vereteket a ló csontjai között találják, továbbá az, hogy mindkét vezérleletben megvolt az aranyveretes pártaöv is,¹⁷² az ozorai leletben pedig a lószerszámhoz tartozó, aranylemezzel bevont vas-zabla is megmaradt.¹⁷³ Egyik lelet sem hiteles ásatáskor került felszínre és kétségtelenül sok darabja elkallódott az előkerült tárgyaknak s nyilván a gondatlan ásatás következtében sok a földben is maradhatott. Tapasztalatból tudjuk, hogy elsősorban a vas tárgyak kallódnak el ilyenkor, mert az értéktelen s rozsdás zablát, vagy kengyelt nem őrzik meg a találok. A kengyelek hiánya tehát semmit sem jelent ilyen leleteknél. Mindent összevetve kétségtelen, hogy az alábbi veretek tényleg lószerszámot díszítettek. Mivel hasonlóveretű, teljes lószerszám még nem került elő hiteles ásatásokkor, a veretek helyzetét s a lószerszám szerkezetét csakis a veretek hátlapjának felerősítési helyei alapján rajzolhatjuk meg. Az elemzést a kúnágotai lelettel kezdem. A nagyobb keresztalakú veretekből (*VIII. tábla A 1—3*) a leletben 6 darab volt, Valamennyi ezüstből való és egy préselőmintán verték ki mindannyit. A hosszúszerű kereszt közepén és három szárán félgömbök ülnek, alsó szárát bojt minta díszíti. Hasonló darab meglehetősen sok

¹⁷⁰ A leletben lévő Justinianus soliduson kívül még: más jelenségek is erre a korra mutatnak. (Vö. *A tépei lelet*. Arch. Ért. 1940. 77—90. o. és *A kúnágotai lelet bizánci aranylemezei*. Arch. Ért. 1938. 55—86. o. c. dolgozatomban felsorolt időhatározó bizonyítékokat).

¹⁷¹ Constantinus Pogonatos 669—670 táján kibocsátott érme.

¹⁷² A pártaöv veretei Kúnágotán: Hampel, *Alterth.* i. m. III. 261. t. 2, 7. kép, u. itt a 3. alatti veret a régi kiállításon mint törhüvelyfüggesztő szerepelt. A hiteles ásatások alapján biztosan mondhatom, hogy az említett veret nem törhüvelyről való, hanem övbújtató volt. Az ozorai pártaöv: Hampel, *Alterth.* i. m. 268. t. i. 3. kép.

¹⁷³ Hampel, *Alterth.* i. m. III. 266. t. 16a—b. kép.

ismeretes a magyarországi avarkori emlékek között, méghozzá mind aranyból, mindpedig ezüsből és bronzból.¹⁷⁴ Nem mind síma felületűek, hanem némelyiket igen gazdag növényi ornamentika díszíti. A készítésükhöz szükséges préselőmintákat is megtalálták az avar ötvösmesterek sírjaiban, Gátéron,¹⁷⁵ Kúnszentmártonban,¹⁷⁶ Fönlakon,¹⁷⁷ Erzsébetvároson¹⁷⁸ stb. A leletek és az ötvöskészségek nagy száma arra mutat, hogy a hasonló veretekkel díszített lószerszám közkeletű volt az avarkorban. Ugyanilyen nagy számban készültek a kisebb gombok is (*VIII. tábla A 4—10*), nemesfémbe való párhuzamai szintűgy, mint a keresztalakú vereteknél vagy túrnák, vagy dúsan cifrázottak.¹⁷⁹ A kúnágotai leletben 7 ép darab van belőlük és soknak töredéke került be a múzeumba. A *VIII. tábla B1* alatti, nagy tömör ezüstöntvény Magyarországról eddig egyedüli darab, pontos megfelelőit a minuszinszki medence lovasnomád műveltségének nagyjából egykorú párhuzamaiból ismerjük.¹⁸⁰ hasonló szerepet játszó díszítmények azonban, mint alább

¹⁷⁴ Vö. Csallány Dezső adatfelsorolását, *A kúnszentmártoni ötvössír*. Szentés, 1933. 29. o-n.

¹⁷⁵ A préselőminták kritikai kiadása: Fettich Nándor, *Az avarkori műipar Magyarországon*. AHung. I. Budapest, 1926. IV. fejezet, IV—VII. tábla. Gátér: Fettich. AHung. I. i. m. VI. tábla 1—13. A kúnágotaihoz hasonló szüvelő és farhámdísz készítésére való minták u. ott 14—15. sz. alatt

¹⁷⁶ Csallány Dezső, *A kúnszentmártoni ötvössír*. i. m. A keresztalakú verethez való minta: II. t. 3, a kisebb nagyobb, díszes és díszítetlen félgömbökhöz való préselőminták: II. t. 4, 10, 12—15.

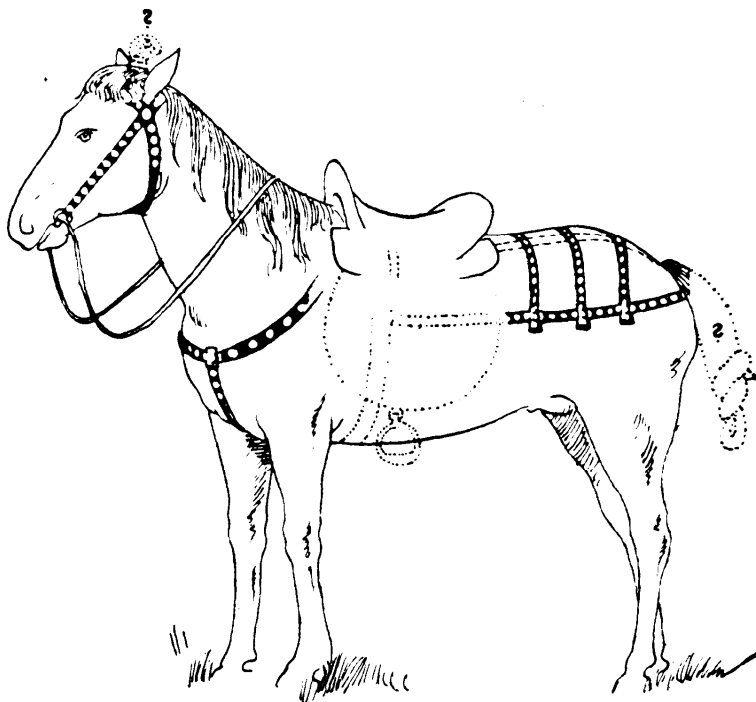
¹⁷⁷ Fettich, AHung. I. i. m. IV—V. tábla. Hálós farhámhoz való préselőminták: V. t. 25, 33, 26, 27, 34, 36. alatt. Négyágú verethez való minták: IV. t. 17, V. t. 45. A IV. t. 45. sz. lapos keresztalakú mintát Fettich szidta hagyománynak tartja (Arch. Ért. 1929. i. m.), Fettich érvelése meggyőző, a formai származás mellett azonban biztos vagyok benne, hogy ez a minta ugyancsak hálós farhám díszének préselésére való volt, tehát a rajta kivert veretek ugyanazon a helyen voltak mint a kúnágotai keresztalakú farhámdíszek. Az ozorai négyágú veretek helyére meg a IV. tábla 17. sz. verete került, hasonló rendeltetésük volt a kiskassai (u. o. II. t. 28) vereteknek is. A blatnicai leletben is az a helyzet, hogy a kétségtelenül ugyanazt a szerepet betöltő tárgyak megvannak domború kivitelben és lapos mintázással egyaránt (l. alább).

¹⁷⁸ Fettich, AHung. I. i. m. VII. t. 1. A Fettichnél felsorolt préselőminta leletekhez újabban egy Korondról való avar lelet is járult (Marosi-Fettich, *Dunapentelei avar leletek*. AHung. XVIII. Budapest, 1936. 35. kép).

¹⁷⁹ Vö. a 175—178 jegyzeteket, továbbá Csallány Dezső adatfelsorolását (i. m. 30. o.).

¹⁸⁰ Fettich Nándor, AHung, XXL i. m. 62—63. o. Fettichnek a kúnágotai verete alapján sikerült a minuszinszki lovasnomád kultúra időrendjét meghatározni. Nagyjelentőségű megállapítását egyáltalán nem érinti, hogy tipológiai osztályozását nem mindenben tarthatom helyesnek (vö. a 212. jegyzetet).

látni fogjuk, az avar anyagban is bőven található. A nagyobb ezüst félgömbökből (*VIII. tábla B 2—5*) 11 ép darab és többnek töredéke került be a Nemzeti Múzeumba. Préselőmintái és síma, vagy díszített párhuzamait mindenütt megtaláljuk ahol a keresztalakú lószerszámdísz előkerül.¹⁸¹ Mielőtt a hátlapok leírásához és a lószerszám szerkezetének megállapításához hozzálátnék meg kell említenem, hogy hosszú időn keresztül ezekkel a lószerszámokkal együtt volt kiállítva s az irodalomban is lószerszámként szerepelt egy, nagyobb, korongalakú, tölcséres nyúlvánnyal ellátott ezüst tárgy.¹⁸² Ezt általában a ló homlokán levő csótárnak tartották. A

5. kép. A kúnágotai avar fejedelmi sírlelet lószerszámjának helyreállítása.

lelet tanulmányozása közben megállapítottam, hogy ez nem lószerszám, hanem a leletben levő egyik ezüstkorsó talpa,¹⁸³ Azóta már helyére forrasztva szerepel a kiállításon is.

A préselt veretek valamennyiét belülről együttpréselt, vastagabb bronzlemez alátét erősíti s a félgömbök fonákját egykor me-

¹⁸¹ Vö. a 175—178. jegyzetben idézett irodalmat.

¹⁸² Hampel *Alterth.* i. m. III. 262. tábla 10 az ezüstkorsó talpa u. ott 7 a—b képen. Hampelt követve a többi kutató is a lószerszámveretek közé sorozza az edénytálcát.

¹⁸³ *A tépei lelet.* Arch. Ért. 1940. 78. o. XIX. tábla 1a. kép.

revítő, gipszszerű anyag töltötte ki. A bronzbetétre forrasztották azokat a szegeket, amelyekkel a szíjra szegezték a vereteket. A lószerszám szerkezetének helyreállításakor ezek a szegek igazítanak útba. A keresztalakú ezüstveretek három ágában egy-egy szeg ül, bojtos végére nem forrasztottat szeg. E veretekből tehát háromfelé ágazott a szíj, illetőleg egy hosszú szíjon ültek, melyből a veretek felső ágának megfelelően egy-egy szíj ágazott felfelé. Ezzel egy hálós farhám teljes rekonstrukcióját kaptuk (5 kép). A kis ezüst félgömbök épen akkorák, hogy a keresztalakú veretekből kiágazó szíjakra épen ráfértek s így ezek nyilván a farháló díszítésére valók voltak. A tömör háromágú dísznek csak három ágán van két-két rögzítő szeg, s így ez a dísz is szíjelágazáson volt, az a szíj azonban, melynek ez volt a dísze, sokkal szélesebb volt, mint a farhám kikövetkeztetett szélessége. A széles szíjból meg is maradt a veret hátlapján valami s ebből az látszik, hogy az avar szíjgyártók épen úgy készítették ezeket a széles szíjakat, mint szkíta elődeik.¹⁸⁴ A szíjat ugyanis nem vastag bőrből vágják ki, hanem vékony rugalmas bőrből. Ezt kétszer olyan szélességűre vágják, mint a díszítendő szíj megkívánt szélessége, két szélét behajtották és a hátlapon összefűzték. Erre az összehajtott szíjra kerültek a veretek; a szíj szélessége arra mutat, hogy hosszában sorakozva a nagyobb ezüstgombok kerültek rá. Ez a háromféle ágazó, illetőleg a hosszú szíjból lefelé ágazó szíjjal ellátott lószerszámrészt csakis a szügyelő lehetett s a középről lefutó szíj nyilván a lábak közt áthaladva a hashevederhez kötötte a díszes szügyelőt (5. kép). A hálós farhámnak az a szíja, amelyiken a keresztalakú veretek voltak, nyilván nem a nyeregszárnyhoz vezetett, hanem vízszintes irányban haladt a ló oldalán s vagy a hevederhez kötötték, vagy pedig az oldalbőrhöz erősítették, olyanképpen kell tehát elképzelni, mint a Szent György szobor farhálóját. Ellenkező esetben ugyanis nagyon magasra kerültek volna ezek a veretek, ugyanis a farháló szíjai egymásra merőlegesen futnak s ez a hálórendszer csak akkor lehetséges, ha a farkszíjak a két nyeregszárny távolságának megfelelően párhuzamosan, tehát egymáshoz közel futnak, vagy pedig úgy, hogy a két farkszíjon kívül még egy, a hevederhez, vagy nyeregtakaróhoz tartó szíjpárt is elképzelünk. Ennek a helyzetnek tárgyi bizonyítékát alább a szobi 90. sír leírásakor közlöm.

Mint említettem, a kúnágotaihoz hasonló lószerszámveretek

¹⁸⁴ A Khanenko gyűjteményből való s feldolgozás alatt álló jegyzeteim alapján.

nagy számban kerülnek elő avar lovassírokból s ezek egyenesen jellemzők az avarkorra. A fenti rekonstrukció után most már úgy fogalmazhatjuk ezt a leletgazdagságot, hogy az avar lószerszám jellegzetes és általánosan elterjedt formája a farhálás, a Szent György szobor lova lószerszámjának mindenben megfelelő szerkezet volt. Úgy látszik, hogy a keresztzijdjak nem minden esetben végződtek keresztalakú veretben, mert olyan leleteink és préselő-mintáink is vannak, ahol a bojtász nem keresztalak végén van, hanem hosszú álszíjvégen.¹⁸⁵ Kellott tehát olyan avar farháló is legyen, amelyeken a keresztzijdjaik hosszan lelőgtak a ló oldalán s így pontosan olyanok voltak, mint a Szent György szobron s a vele egykorú magyarországi és külföldi párhuzamokon látható farhámok. Az alább közölt, helyreállított ozorai lószerszám ezek közül a lószerszámok közül való.

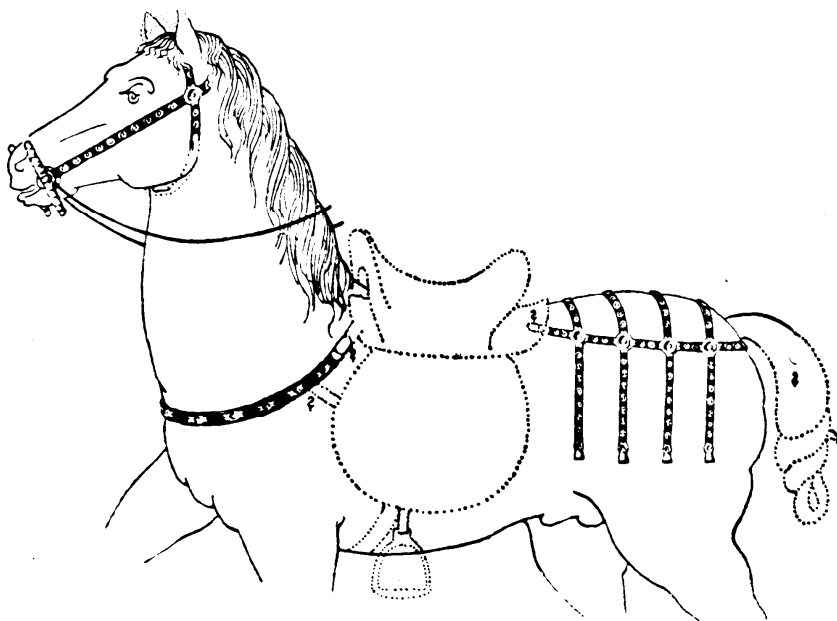
Az ozorai lószerszámdíszek aranyból vannak s az aranylemez alá ugyanolyan erősítő bronzlemezt préseltek, mint a kúnágotai ezüstlemezek alá. A vereteken csak a bronzpatina maradt meg, de kétségtelen, hogy a felerősítő bronzszegek itt is az alátett lemezen ültek. A veretek fonákjának ürességét nyilván itt is, mint ahogyan az a hasonló vereteknél az avarkorban általánosan szokásban volt, gipszszerű masszával töltötték meg. Az ozorai lószerszámdíszek között négyféle veretfajta van s talán a lószerszámhoz tartozott a pártaöv veretei közé nem illő két aranyszíjvég is.¹⁸⁶ A nagyobb korongok közül (*IX. tábla A 1—4*) hat ép darab van a leletben s több sérült. A korong közepén kis dudor van, ezt élesen mintázott körgyűrű övezi a körgyűrű peremén keresztalakban két-két szeg nyoma látszik. A kis korongok (*IX. tábla A 5—12*) a nagyobbak belső díszének kicsinyített másai, a leletben csak öt darab van belőlük, azonban nyilván sokkal többnek kellett lennie, ezeket a korong dudora alatt levő szeggel szegeztek fel. A csüngős veretek (*IX. tábla A 13—16*) hasonló kis korongja felett két nagy bogó van, trapézalakú csöngőjükre a bogópár kicsinyített mása kerül díszként s a csüngőt alul domború lécz zárja be. A múzeumba csak öt darab került ezekből. A leletek egykori elhelyezése a kúnágotaiakhoz nagyjából hasonló lehetett, azzal a különbséggel, hogy

¹⁸⁵ Csallány Dezső, i. m. II. t. I. (Künszentmárton) és Fettich Nándor, *AHung.* I. i. m. V. t. 32, 38 (Fönlak).

¹⁸⁶ Hampel, *Alterth.* i. m. III. 267. 18. sz. Itt említtem meg, hogy az ozorai hálós farhám csüngődíszének oldala az álcattok mintázására emlékeztet s így nyilvánvaló, hogy a korongokban ülő préselt aranydudorok helyén a mintául szolgáló darabokon kőberakások ültek.

a nagy vereteknek mindnégy ágából szíj indult ki, helyesebben a nagy veretek két egymásra merőleges szíj kereszteződését takarták. A kis korongok szélessége, továbbá a csüngők szélessége épen megfelel a nagy korongok alatt futó szíj szélességének s így a farháló nehézség nélkül helyreállítható (6. kép). Arra a kérdésre természetesen nem lehet válaszolni, hogy milyen hosszan csüngöttek le a keresztszíjak a ló oldalára, ezek hosszát csak a későbbi párhuzamok alapján képzelhetjük el.

A negyedik fajta ozorai lószerszámveret tojásdad alakú s két csúcsán a bogypár szélesebb szíjra mutat, mint a farháló díszei

6. kép. Az ozorai avar fejedelmi lószerszám helyreállítása.

(IX. tábla B 1—5). Ezek máshol, mint az egyszerű szerkezetű szügyelön nem lehettek (6. kép). A farhámhoz hasonló veretek díszíthették a kantárt is. Az aranylemezzel bevont pálcás zablákhoz vezető pofaszíjak s a homlokszíj kereszteződésénél egy-egy nagyobb veret lehetett. A négyágú vereteknek a kantár ezen helyén való alkalmazását az egyik Debrecen—ondódi lovassírnál láthatjuk¹⁸⁷ s megfigyelhetjük továbbá a más szempontból bemutatott, Vjatka-kormányzóságban talált, ezüsttál¹⁸⁸ lovának kantárján is

¹⁸⁷ A leletet a Debreceni Déri Múzeum őrzi, a lóról készült sírrajzot AHung. XXVII. 47. képen közöltem.

¹⁸⁸ Smirnov, *Vost. serebr.* i. m. LXXXVII tábla.

(XIII. tábla 1). Mind az aranylemezzel bevont zablá, mindpedig a keresztalakú díszítmények húnkori hagyományt őriznek.¹⁸⁹

Úgy látszik, hogy az ozorai jellegű, késői avar lószerszám használatát talán a kengyel átvételével egyidőben az északi és a szomszédos nyugati népek is megtanulták, s rövid ideig használhatták is, talán csak a lovagi harcmód megkövetelte lószerszám szorítja ki ezeket később. Korai elterjedésük mellett bizonyít ugyanis a nyugatmagyarországi veszkényi¹⁹⁰ és a vágmenti blatnicai¹⁹¹ lelet. A bennük szereplő nagy négyágú veretek nyilván hálós lószerszámon voltak.¹⁹² Ezeknek a vereteknek elterjedési határa az avarbirodalom területét körgyűrűként övezi s így nem kétséges, hogy csak az ornamentika karoling, illetőleg norman¹⁹³ rajtuk, de a szerkezet avar. Késői megjelenésük valószínűtlenné teszi azt, hogy az egykori hún lószerszámok divatját avar közvetítés nélkül őrizték volna meg. Nem elhanyagolandó tényező az eredetkérdés boncolásakor az sem, hogy a legszebb példányok éppen Magyarország területéről valók, méghozzá olyan helyekről, melyek avar gyepűkapúk lévén, mind katonailag, mind kereskedelmileg fontos csomópontjai voltak az akkori életnek.¹⁹⁴ A keresztalakú hálós farhám- és kantárdíszek divatja a XI. század folyamán megszűnik a karoling birodalom területén és Északon. Ezekkel egyidőben tűnik fel s tűnik el egy másik veretnek, a háromágú szíjelosztónak használata is. Ezt

¹⁸⁹ A hun zabiákról Alföldi, AHung. IX. i. m. 60—61. oldalon ír. U. o. a gundremingeni lelet (4. kép) és a novogrigorjevskai (XXII. t. 17) és rokon leletek lószerszámveretei kitűnő példák a négyágú veretek hun előzményeire. Mindezek, mint említettem, a sokkal korábbi szkíta művészetben gyökereznek. A kievi Tört. Múzeumban folytatott tanulmányaimkor egész sorozat olyan lószerszámveretet találtam, amelyek az avarkorihoz hasonló szíjkeresztezéseken ültek. A Gallus Sándor és Horváth Tibor által közölt praeszkitá anyag (*A legrégebb lovasnép Magyarországon*. Diss. Pann. Ser. II. Budapest, 1939) pedig lehetővé teszi, hogy ezt a formát a szkíta, szarmata és hun lószerszámok feldolgozása-kor a szkíta időket megelőző korig követhessük.

¹⁹⁰ Hampel József, *Újabb tanulmányok* ... i. m. tábla, továbbá Fettich Nándor, AHung. XXI. i. m. CX. i. m. CX. t. 4—6,

¹⁹¹ Fettich Nándor, AHung. XXI. i. m. XCIV—XCIC. tábla.

¹⁹² Vö. az előző jegyzetekben idézett képanyagot.

¹⁹³ Fettich Nándor, AHung. XXI. a blatnicai lelet kultúrtörténeti helyéről és jelentőségéről írott IX. fejezet eredményei.

¹⁹⁴ Az avar gyepűkapukra és az avar birodalmat átszelő kereskedelmi útra vonatkozólag lásd *Budapest a népvándorlás korában*. c. sajtó alatt levő dolgozatomban (Budapest Története I. kötet) levő vázlatot és eredményeinek rövid ismertetését: *Eurasische Handelsstrassen im Mitteleuropa der Völkerwanderungszeit*. Ungarn II—1941. 84—96. o. (térképpel).

Riegl¹⁹⁵ ugyan egy karoling miniatura közlésével és több másra való hivatkozással nem lószerszámdísznek tartja, hanem kardfügszítőnek (*VI. tábla 1*), de mint később látni fogjuk, ugyanilyeneket alkalmaztak a lószerszámra is. Ugyanis a leleteknek a sírban való fekvését nem ismerve, sokszor teljességgel lehetetlen eldönteni, hogy vajon lószerszámon voltak-e, vagy pedig a viseletet díszítették. Példaként álljon itt MÓRA FERENC már idézett csókai ásatása. A lószerszámot préselt arany boglárók borították s ugyanezeket a boglárokat találta MÓRA a halott fején is, egy, nyilván a sapka díszeként alkalmazott, szijon.¹⁹⁶

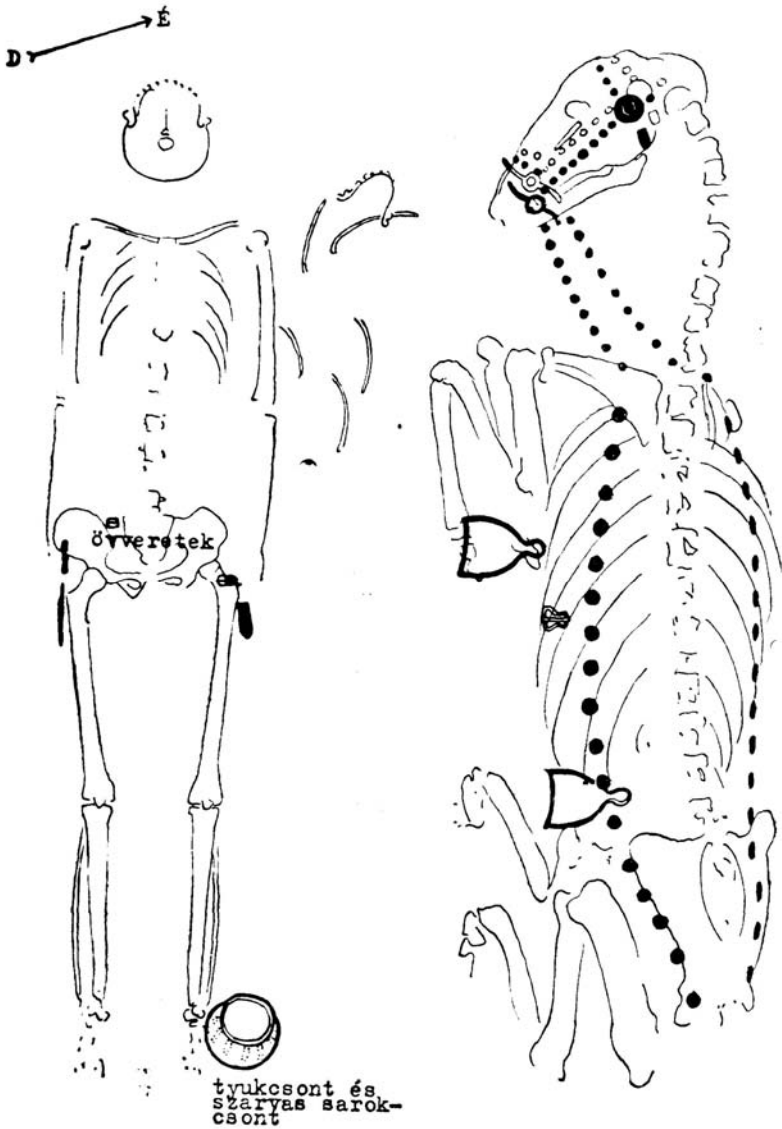
A kúnágotai lószerszám helyreállításakor a keresztalakú vere-
tekkal ellátott farhám-szíjat tisztán a szegfejek elhelyezése és elmé-
leti következtetések alapján nem a nyeregszárnyhoz vezettem, ha-
nem a hashevederhez, vagy a nyeregtakaró széléhez tartónak álla-
pítottam meg, olyanformán tehát, mint a Szent György szobor far-
hámjának csipőszíját. Annak bizonyosságául, hogy ilyen fartól-
szügyig menő lószerszámot tényleg ismertek az avarok s így követ-
keztetésem helyes volt, HORVÁTH A. JÁNOS egyik közöletlen ásatásá-
ból a szobi avar temető 90. sírját idézem.¹⁹⁷ Leírásából az ásató
szíves engedélyével a következőket közlöm: Az idősebb magas-
termetű férfi csontváza Ényny—Dkk-i irányban, fejjel Ényny-nak,
hátán kinyújtóztatva feküdt egy 230 cm. mély sírgödör fenekén.
Jobboldali medence szárnya kissé jobbra tolódott, koponyája feje-
tetején állott s alsó állkapcsa a bal váll felett hevert s néhány
bordacsontját is az állkapocs alatt, az ember és a ló közti terü-
leten találták. Egyébként semmi sem mutatott bolygatásra. A férfi-
váz medencéje körül gazdag, öntött bronz övveretek feküdtek teljes
rendben, jobboldalán volt vaskése, bal bokája mellett edény s
alatta tyúkcsontokat és szarvas bokacsontot talált az ásató. Ezek-
nek a leleteknek leírását és közlését ugyanúgy mellőzöm, mint a
lószerszámveretek részletezését, mert a sírt csupán a lószerszám
szerkezetének vizsgálata miatt közlöm s így a leletek régészeti elem-

¹⁹⁵ Riegl—Zimmermann, *Kunstgewerbe des frühen Mittelalters*.
Wien, 1923. A Kopasz Károly bibliájából való s nálam a *VI. tábla 1* alatt
közölt miniatura az i. m. 43 képe után való. Riegl még több, a 9. század
második feléből való hasonló miniaturát említ (i. m. 63. sk. o.), a kolini
karoling lelet közlése kapcsán.

¹⁹⁶ Móra Ferenc, a csóka-kremenyáki ásatás jegyzőkönyve (Szeged
Városi Múzeum, lt. 1912—14. I—III. alatt, közölve AHung XXVII.
66—69. o.).

¹⁹⁷ Nemzeti Múzeum szkita és népvándorláskori leltár 21—1936. sz.
Hálás köszönettel tartozom Horváth A. Jánosnak feljegyzései és rajzai
szíves átengedéséért.

zése csak eltérítene a kitűzött céltől. A lószerszámról a jelentés szószerint a következőket írja: „A ló csontjai a férfi csontjai

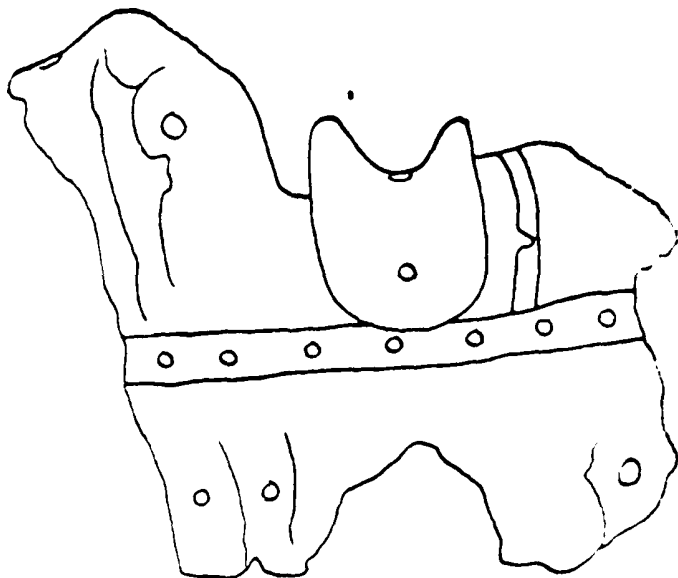

S z o b 90.sír/Horváth A.János/

7. kép. A szobi avar temető 90. sírjának helyszínrajza (Horváth A. János után).

mellett, hosszukkal egyezően, párhuzamosan feküdtek, a ló az ember

felé fordulva félig hason és jobb oldalán feküdt ... feje természetes helyzetben, orrával lefelé volt. A lószerszám: a medencecsontoktól, tehát a ló farkától egészen az orráig gombfej alakú, kabátgomb nagyságú bronz szíjdíszeket találtunk és pedig kétfélet: nagyokat és kisebbet. A gerinc mellett végigfekvők nagyobbak, a fej körül kisebbek. A szem mellett mindkét oldalon 1—1 nagy, majdnem tenyér nagyságú ezüst korong, közepén kidomborodó, stilizált levéldísszel. 2 drb. síma szívjég a kantárról, vékony lemezből, belül korhadt szíjdarabbal, belseje üres volt. Az egyik kengyel a has, a másik a mellső lábknál, a bordák alatt vas hevedercsat. A ló szájában vas-zabla. A ló már öregebb volt. A ló feje es mellső része fölött hamuval kevert homok. A ló koponyáján kétoldalt egy-egy fejszecsapás nyoma állapítható meg“. A leíráshoz járul

8. kép. Koraközépkori lovasszobor a kirgizföldről.

még HORVÁTH A. JÁNOS helyszínen készített rajzvázlata. A szöveg valamint a vázlat egybevetéséből rajzoltam meg a szobi 90. sírnak a 7. képen közölt helyszínrajzát. A lószerszám rekonstrukciója a csókai lószerszám helyreállítása után semmiféle nehézségbe nem ütközött volna. A rekonstrukciós rajz helyett azonban egy nagyjából egykorú, kirgiz területen talált lószobrot közlök (8. kép). Ennek lószerszámja ugyanis farától szügyéig tartó bogláros szíjával és a faron átkötött keresztiszíjával, minden esetleges belemagyarázástól mentesen példázza a szobi lószerszám egykori szerkezetét.¹⁹⁸

Az eddig megismert avar lószerszámok tehát egyetlen kis rész-

¹⁹⁸ *Kratkie Soobszenija*. Akad. Nauk. Moskva-Leningrad, 1939. 33. o. S. rajz után.

lettől eltekintve pontos másai a Szent György szobor lószerszámjának. Hozzá kell vennünk ehhez még azt is, hogy az avar nyereg azonos volt a magyar nyereggel s így ez az egyezés a részletekig menő azonossággá bővül. Az a kis részlet, amelynek az eddigi lószerszámhelyreállításokkor nem találtuk nyomát, a csuklós szügyelő. Az avar lovassírokból előkerülő vas karikák sejtetik ugyan, hogy az avarok nemcsak egyszerű szügyelőt használtak, hanem ismerték a csuklós szerkezetet is, azonban sajnos a vaskarikák pontos lelőhelyét nem ismerjük s így ezeket hitelesítő ásatásig nem tekinthetjük még bizonyítéknak. Ugyanígy nem feltétlen bizonyító erejűek a keszthelyi temetőből előkerült s három küllővel osztott bronzkarikák sem.¹⁹⁹ Ehhez hasonlókat a honfoglalók hagyatékából is ismerünk s szerkezetük s kopásnyomaik alapján kiválóan megfelelnek a csuklós szügyelő karikájának,²⁰⁰ mert a beléjük fűzött három szíj 120°-os szögben találkozott. Részben a már idézett karolingminiaturák (*VI. tábla 1*), részben azok a hiteles honfoglaláskori sírok, melyekben csupán egy darab²⁰¹ van ezekből a karikákból s semmi nyoma nincsen annak, hogy a lószerszámot is eltemették volna, bizonyossá teszik, hogy a viseleten is alkalmaztak ilyen karikákat, nyilván kardkötőként. A kard vagy szablya két függesztőszíja futhatott ezekbe s a harmadik szíj az övhöz csatolta a karikát. Hasonló szerkezetet ástunk ki nemrégiben Bodrogszerdahelyen.²⁰²

A hajduszboszói háromágú veretek²⁰² és európai, valamint keleti párhúzamaik azonban mégis bizonyossá teszik, hogy az avarok ismerték és használták a csuklós szügyelőt is. Az alábbiak-

¹⁹⁹ Hampel, *Alterth.* i. m. III. 164. tábla 14—16, 175. tábla 3. Úgy gondolom, hogy a Hampelnél (III. kötet 279—280. tábla) keresztény emlékek közt felsorolt és ábrázolt ismeretlen lelőhelyű keresztalakú veretek is hálós farhámról valók s így ezeket a keresztény emlékek sorából törölnünk kell.

²⁰⁰ Pl. Nagykorú (Hampel, *Alterth.* i. m. III. 385. t. 6), Tuzsér (u. o. 437. t.) stb.

²⁰¹ Pl. a bocsárlapujtóji leletben lévő, igen szép, aranyozott ezüst karika (Dornyai Béla ajándékeként került a Nemzeti Múzeumba. Közületlen lelet, Szkita és népvándorláskori napló 16—1939. sz.). Jóna András a tuzséri 6. sírban (*Arch. Ért.* 1900. 214—224. o.) három darabot talált ezekből, egyet a jobb bélcsonton, másodikat a keresztcsont felett, a harmadikat pedig a bélcsont felett találta (Hampel, *Újabb tanulmányok...* i. m. 37. tábla 18 a—b). A tuzséri példányok tehát kétségtelenül az övfelszereléshez tartoznak, így tehát az sem döntő, ha a leletben két vagy több darab kerül ezekből a hármasszátú karikákból.

²⁰² A Nemzeti Múzeum 1941. évi május—június ásatása. Közlésére közelebből kerül sor.

²⁰³ Fettich Nándor, *AHung.* XXI. i. m. XXVI. t. 1—2.

ban ezeket az emlékeket tárgyalom, elterjedésüket FETTICH NÁNDOR más szempontból vizsgálva legutóbb összeállította²⁰⁴ s így nagy-részt az általa közölt anyag további vizsgálatát közlöm.

A szíjak kereszteződését vagy egymásbatorkollását, mint szerkezetileg fontos részt valamennyi, valamirevaló lószerszámon, vagy kardfüggesztőn díszítéssel hangsúlyozzák. Láthattuk ezt a kúnágo-tai és az ozorai leleteknél is, valamint a bemutatott karoling mi-niaturán. Aszerint, hogy a szíjak megszakadnak-e a találkozás he-lyén, vagy egymásfelett áthúzva megszakítás nélkül folytatódnak, a díszítés eredetileg karikás, illetőleg tömör volt. A szíjak betor-kolló végére álszerkezet került. Ugyanis a szíjak végét rendszerint szíjvéggel láttáik el és csattal csatolták egybe. Az avar lószerszá-mokon ez a szerkezet azonban már csak jelképesen szerepel egy, a bekapcsolás helyére szerelt álszíjvéggel. A középpásziai nyereg-eknél a lószerszámot még tényleges csattal és megfelelő szíjvéggel kapcsolták a nyereghez.²⁰⁵ Az álszíjvégeknek az avarkori divathoz hasonló alkalmazását a honfoglaló magyarok helyreállított lószer-számjánál is megfigyelhetjük.²⁰⁶ Valószínűnek tartom, hogy ezek-nek az álszíjvégeknek a divatja ugyanott gyökerezik, ahonnan az álcsatok és álfibulák divatja is kiindult — a húnkori díszítőművé-szetben.²⁰⁷ Kitűnő példája az álszíjvéges díszítésnek a peresčepinai lelet szügyelődíse (*X. tábla 2*) s ennek egyszerűbb kivitelű csókai változata (*X. tábla 1*). De nem csak ezeken helyettesíti ilyen szer-kezet 2 karikás kapcsolást. A gaevkai egyik lovassírban talált lószerszámdíszeket²⁰⁸ sikerült egybeállítanom (*X. tábla 3*), a nagy csüngőből s így nyilván a hozzátartozó többi veretből is egy párra

²⁰⁴ AHung. XXI. i. m. 62. sk. o.

²⁰⁵ Csak a nagyjából egykorú leletek közül: S. J. Rudenko, A. N. Gluchov, *Mogilnik Kudyrge na Altae*. Mat. po etnogr. III. Leningrad, 1927. 37—52. o. csontosatok a nyeregszárnyak végéről. A koreai nyereg-eknél a csatok nem a nyeregszárnyon voltak, hanem a kápákon: J. Harada, *A Kaya Sillai császársírok*. Tokio, 1928 (japánul). 114,199—200. tábla.

²⁰⁶ Ezek szerepét AHung. XXVII. 12. mutatja. Minden rangos hon-foglaláskori lószerszám veretei közt megtalálhatók.

²⁰⁷ Ezt a stílusirányzatot Fettich Nándor fedezte fel s kultúrtör-téneti hátterét az AHung. XXI. X. fejezetében és a *Hunok régészeti emlékei* (Attila és hunjai). Budapest, 1940 c. dolgozatában rajzolta meg.

²⁰⁸ *Otčet za 1905 god*. Spb. 1908. 95—96. o. XI. századi bizánci pénz-ekkel és nomád kengyelekkel egy sírból került elő (105—118. kép). A leletek kópét közli Fettich Nándor is (AHung. XXI. i. m. XXVII. tábla 2—4), azonban az ornamentika szerint fordított helyzetben. Sem az első közlők, sem a későbbi feldolgozók nem vették észre az egyes tárgyak egymáshoz kapcsolódását. A lelet leírását az *Otčet*-ben adott jelentés alapján lásd Fettich, AHung. XXII i. m. 51. o-n.

való volt. Ugyanazon a helyen, a szügyelón kellett legyenek ezek a díszek, mint a velük szerkezetében és megjelenésében rokon nagyszentmiklósi lószerszámon.²⁰⁹ A kúnágotai háromágú díszszel rokon gaevkai középső verethez ugyanúgy, mint a peresčepinai és csókai avar szügyelőknél, szárnyszerűen csatlakozott két álszíjvég, közepéről meg a nagy niellős csüngő függött lefele.

Ezek a különálló szíjvéges és központi díszítményes csuklók merev szerkezetté olvadnak egybe, de még legkésőbbi példányaik díszítésrendszerében is világosan kivehető, hogy előzményeik nem egy darabból valók voltak. Így például a blatnicai háromágú veret bárom ága szíjvégszerű és a szíjvégeket rögzítő szegsor is megvan.²¹⁰ Ugyanebben a leletben a négyágú veretek középső dudorát átlósan négy részre osztották, akárcsak az avarkori küllős karikák négyes osztása.²¹¹ A hajdúszoboszlói háromágú veret világosan elárulja a háromszöghöz illeszkedő szíjvéges ősmintát s a minuszinszki hasonló veretek közül is sok darabról leolvasható az eredeti szerkezet.²¹² A lószerszámvereteknek ez az alakulása a legszobban a délkoreai császársírok lószerszámjain figyelhető meg.²¹³ A kúnágotai lelet egybeöntött tagja s a vele nagyjából egykorú peresčepinai és csókai különálló tagokból való szerkezet arra int, hogy tipológiai fejlődéssort állíthatunk fel ugyan, de időrendi

²⁰⁹ Hampel, *Alterth.* i. m. III. 290. tábla.

²¹⁰ Fettich AHung. XXI i. m. XCIX. tábla 4.

²¹¹ Fettich. AHung. XXI. i. m. XCVII. tábla 1. Az u. itt 10—11 alatt közölt, hosszú, csatkarikaszerűen végződő nyeles veretek, talán a gyepelőszíj és a zablakarika közti kapcsolásra valók voltak s szerkezetük így egy helyi, ősi hallstattkori szokást őriz (előzményeit lásd Zschille-Forrer, *Die Pferdetrense.* Berlin, 1893. II. tábla 6a. képen, továbbá u. ott I. tábla 16. hallstatti zablán). Ezeknek az őskorig nyúló előzményeknek kidolgozására a szkita, szarmata és hun lószerszámok közlésekor kerül sor. A veszkényi és blatnicai lelet lószerszámjának az avar mintát követő szerkezetét meg e dolgozat németnyelvű kiadásában közlöm.

²¹² Pl. a rögzítőszegek elhelyezése ugyanaz, mint az ismertetett avar, továbbá a blatnicai és veszkényi leletekben (Fettich, AHung. XXI. i. m. XXI. tábla 13). Az ágakra a szíjvégek mintája kerül s mint különösen érdekes jelenséget megemlíthetem, hogy a merev szerkezet mellett megvan a háromküllős szíjelosztó karika is (AHung. XXI. XXV. tábla 12) a levélalakú csüngővel együtt (u. o. XXV. tábla 24).

²¹³ Pl. Harada, i. m. 126. tábla a karikához kapcsolódó két szíjvéggel. U. o. 128. táblán egy központi korongba kapcsolódó verete négy-, s egy másik hat szíjvéggel. A 208. táblán a húnkori csüngőformák megfelelőit is megtaláljuk. Úgy látszik, hogy egy-egy korban divatos lószerszám a steppe egész területén nagyjából azonos formákban jelentkezik s így a honfoglalás kori szivalakú csüngők távolkeleti párhuzamai is ennek az állandóan megismétlődő folyamatnak láncszemei.

meghatározás szempontjából ez a sor hasznavehetetlen. A merev szerkezet mellett ugyanis egyidőben él a csuklós díszítésmód s valószínűleg a karikás kapcsolás is.

Annak bizonyosságául, hogy a háromágú vereteket lószerszámon is alkalmazták, a később bemutatandó távolkeleti lószerszámokon kívül egy közelebbi példát is idézhetek. 1852-ben UVAROV gróf Jur'eva Pol'ska falú mellett levő hegyen egy kurgánt ásott ki.²¹⁴ A páncélba öltöztetett harcos jobboldalán a honfoglaló magyaroknál szokott módon feküdtek a lócsontok. A lószerszám és a nyereg is helyén volt. A lószerszám aranyozott bronz és ezüst gombokkal volt kiverve s a lószerszám között találták a háromágú, csuklós kapcsolású vereteket is. A Rumjancev Múzeumban az egész sírt rekonstruálva kiállították s ennél a rekonstrukciónál 4 veretet a ló feje táján helyeztek el, egy pedig a nyereg mögé került. A lelet közlője, SPICYN is megállapította már, hogy a múzeumban való felállításakor meghamisították a tárgyak eredeti helyzetét, pl. a nyeregvereteket a szablyára helyezték stb.²¹⁵ Úgyhogy az egész felállításból csak annyit fogadhatunk el hitelesnek, hogy a háromágú veretek a lószerszámon voltak. Helyzetüket másként nem lehet elképzelni, mintahogyan a vele rokon geszterédi leletet helyreállítottam (*II. kép*). A csuklós veretek közül kettő a szügyelön, keitő pedig a Farhámon lehetett. Vagyis a háromágú veretek ugyanazon a helyen lépnek fel, ahol a nagyszentmiklósi és gaevkai jellegű lószerszámokon a velük szerkezetileg rokon díszítmények. A lényeg ebben számunkra az, hogy a szügyelön alkalmazott háromágú díszítmények harmadik elágazása máshová, mint a hashevederhez nem vezethetett, tehát a háromágú lószerszámdíszek csakis olyan szügyelön lehettek, amilyen Szent György lován is van.

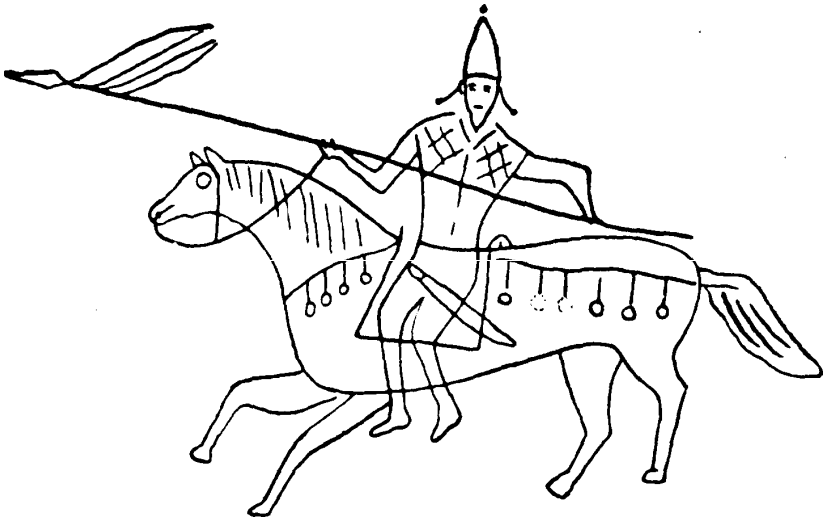
A szügyelőt a kétágra ágazó szíj egyike a nyeregszárnyhoz, másika a hevederhez köti. Biztosra veszem, hogy az egy tagból öntött, vagy egy darabban készített, de a csuklós szerkezet emlékét élénken őrző háromágú veretek egy része lószerszámveret volt s jelenlétük csuklós szügyelőre vall. Nagyon lehetséges azonban, hogy a karoling birodalomban és Északon elsősorban a kardkötő szíjra szerelték ezeket s csak a lovasnomádok használták a náluk másformájú kardfüggesztő helyett a szügyelön ezt a díszveretet. Ennek a veretnek használata nyilván nem korlátozódott erre a két helyre, hanem máshelyt is felhasználhatták, ahol három szíj futott egybe.

²¹⁴ Uvarov ásását A. A. Spicyn közölte: *Kočevniceskij kurgan bliz gor. Jur'eva Pol'ckago*. Izv. imp. arch. komin. Spb. 1905. 78—83. o.

²¹⁵ Spicyn, i. m. 80. o.

Bár a csuklós szügyelő meglétének nyomai az avarkorban valószínűséggel kimutathatók, annyira kevés az erre vonatkozó lelet, hogy használata nem lehetett általános divat. A magyar honfoglalás korából azonban néhány szép példát találunk arra, hogy éppen előkelőink lován ilyen szügyelő volt.

A honfoglaló magyarok lószerszámjának kedvelt díszítése a hűn előzményekben gyökerező levélsor volt.²¹⁶ A faihámra és a szügyelője, nagy, ezüstlemezből kinyírt, kalapált egyszerű mintával díszített veretek sora került. Meglehetősen sok ilyen veret ismeretes honfoglaláskori lovastemetkezéseinkből. A lószerszám helyreállítása az egykorú ábrázolások tanúsága alapján nem okoz nehézséget. A vjatkai tálon (*XIII. tábla 1*) éppen úgy megtaláljuk, mint más oroszöldi leleteken, vagy a nagyszentmiklósi kincsen

9. kép. Részlet a preslavi kőrajzról (Fehér Géza nyomán).

és a bolgár sziklarajzokon (9. kép),²¹⁷ éppen ezért külön rekonstrukciós rajzot nem közlök róluk. Különösképpen gazdagok ilyen csüngős veretekben a déloroszországi korai magyar (?) temetők, így főként a nagy Verchne-saltvoivi temető lovassírjai.²¹⁸ Ez utóbbiak azért is érdekelnek bennünket, mert azokban a csüngős veretek mellett egy olyan tárgy is gyakori, amely a ló üstökéinek csokorakötését igazolja. Ugyanis a Verchne-saltvoivi lószerszámveretek egyik jellegzetes melléklete az ezüstlemezből készített és a ló

²¹⁶ Vö. a 169. jegyzetet.

²¹⁷ Fehér Géza, *A bolgár-törökök szerepe és műveltsége*. Budapest, 1940. XXIII. tábla után közölt rajz.

²¹⁸ A Verchne-Saltovo-i temető magyar vonatkozásait részletesen leírja A. A. Zakharov (Zakharov-Arendt, *Studia Levedica*. AHung. XVI. Budapest, 19.34. I. fejezet).

homlokára a fülek közé szerelt csótár.²¹⁹ Ennek alapja a ló homlokára ráfekvő s a fülek helyén gyakran kivágott lemez, amelynek közepén egy cső emelkedik. Ezen a csövön húzták át az üstököt, úgy hogy az üstök vége szabadon loboghatott lovaglás közben. Későbbi párhuzamok ugyan arra mutatnak, hogy a csótárba fémből való virágdísz kerül,²²⁰ de azok a keletturkesztáni falfestmények, amelyek viseleteinek párhuzamai orosz és magyar földön kerülnek elő s így kiválóan alkalmasak a tárgyi leletek használatának elképzelésére, úgy ábrázolják a Yerchne-saltovóihoz hasonló csótárt, hogy annak csövén a ló üstökét húzták keresztül.²²¹ Az alábbiak szempontjából nem közömbös, hogy a lovagkor lópáncéljain a csótár helyére rendszerint valamilyen állatalak, többnyire a lovag címerképe kerül.²²² A keletturkesztáni és a délorszországi csótárok láttán az a feltevés — bár ezt egyelőre aligha tudnám igazolni —, hogy a ló homlokára illesztett dísz a szarvasagancs rózsáját utánozza, a belőle kilobogó üstök eszerint magát az ágasbogas agancsot jelképezte. Továbbfűzve ezt a gondolatot, kézenfekvő volna a rövidrebogozott farkban a rövid, csomós szarvasfark utánzását látni. Valószínű továbbá az is, hogy ilyenszándékú díszítés lehetett és a szarvas szakállát jelképezte a ló álla alá akasztott bojtos csüngő is s talán ezzel a díszítésmóddal áll valamilyen összefüggésben a sörény kinyírásának szokása is. Mindenesetre ezek a szokások egységet képeznek s ahol az egyik fajta díszítés megvan, ott a többi is ritkán marad el. Tekintve, hogy a szkítakeri lódíszítés az animizmus világába vezetett s fentebb rámutattam a ló és a szarvas misztikus összekapcsolására, úgy gondolom, hogy a fenti feltevés, bár további bizonyításra szorul, de eléggé valószínű. A távoli szkíta hagyomány újraéledésének tanújele lehet az is, hogy a honfoglaláskori lószerszámokon, igaz,

²¹⁹ Pl. Zakharov-Arendt, AHung. XVI. i. m. I. tábla 1—4, V. tábla 1—2.

²²⁰ Így a XIV—XVII. századi steppei divatot követő, orosz lószerszámokon (AHung. XVI. 26. kép). Ez a csótárforma Középeurópában a dísz és gyász lószerszámokon mind mai napig megvan.

²²¹ A 12. képet. A. von Le Coq, *Bilderatlas zur Kunst und Kulturgeschichte Mittelasiens*. Berlin, 1925. 70. kép után közlöm. Le Coq ezt a turfáni falfestményt a 9—10. századból keltezi. A 32—33. kép lovasain is hasonló csótár van. A Stein Aurél találta khotani fatábla lovasainak lován a csótár, hosszú, szarvszerű végén félhold ül (Le Coq. i. m. 69. kép).

²²² Pl. Massimo della Scala lovasszobrán (1353) a ló fején levő fémcótár (Lázár Béla, Arch. Ért. 1916. i. m. VII. tábla).

hogy ritkán, de újra megjelenik a szarvas és a kutya alakja.²²³ A szarvas egyébként is az eredetmondák főszereplője. Legutóbb KOVÁCS ISTVÁN tett kísérletet arra, hogy a honfoglaláskor növényi mintáinak állati eredetét bemutassa.²²⁴ Az a tény, hogy a növényi minták ugyanazon a helyen lépnek fel, ahol az előző korokban állati minták szerepelnek, alátámasztani látszik KOVÁCS ISTVÁN gondolatát. A szkita hagyomány feléledése mutatkozik meg szerinte abban is, hogy keretezetlen, szabadon alakított körvonalú vereteket készítenek.²²⁵ Függetlenül fenti feltevésem helyes, vagy helytelen voltától, abból, hogy a magyar lószerszámmal közvetlenül rokon nagyszentmiklósi kincsen a ló üstöke és farka be van fonva, továbbá abból, hogy a déloroszországi korai magyar (?) leletekben a ló üstökének befonását bizonyító csótárok vannak s végül abból, hogy ezek a szokások mindig egymással járnak, szinte biztossággal következtethetünk arra, hogy a ló farkának befonása és bogozása, valamint üstökének csomózása a honfoglaló magyarságnak is uralkodó szokása volt. Két olyan adatot is kimerünk erre, amely a Szent György ló kora előtről való magyar emlékként megteremti a kapcsolatot — melyet a nyereg s mint alább látni fogjuk a lószerszám egyébként is biztosít — a honfoglalás korával. Az egyik István ifjabb király 1257-ből való lovaspecsétje.²²⁶ Kissé elmosódott ábrázolásán úgy látom, hogy a ló farka tövével egy darabig szorosan be van kötve s ebből a botszerű kötésből lobogósodik ki azután a hullámos fark. Ugyanilyen bekötést látunk a Thuróczi krónika Szent László jelenetén a kún lován.²²⁷ Röviden már utaltam arra, hogy ez az ábrázolás bizonyos szempontból sokkal ősbibb ikonográfiai tulajdonságokat őrzött meg, mint a nála korábbi falfestmények.²²⁸ Könnyen lehetséges, hogy a forrásként felhasznált ősgesta ábrázolásainak tükörképét fedezhetjük fel benne. A másik emlék egy XIV. századi magyar padlótegla (*XIII. tábla 3*),²²⁹ melyen a solymász vágató lovának farkát

²²³ Kutya a gádorosi leletben (Szentesi Múzeum, képe: Fettich, *AHung.* XXI. i. m. XCIII. tábla 10—11), szarvas a törtéti leletben (Hampel, *Alterth.* i. m. III. 499. tábla 8). A lószerszám jelképes értékére nézve lásd még a 156. jegyzetet és a hozzátartozó szövegrészt.

²²⁴ Kovács István, *A kolozsvári Zápolya-uccai magyar honfoglaláskori temető.* Kny. a Közlemények, 1942—11. kötetéből. 29. o.

²²⁵ Kovács István szíves szóbeli közlése.

²²⁶ Fényképe: Balogh Jolán, i. m. 16. kép és *Magyar Művelődéstudomány* I. 263. o. Nagyított rajza: Szendrey János, *Magyar hadtörténeti emlékek.* Budapest, 1906. 46. o.

²²⁷ Képe: Szilágyi, *MNT.* II. 82. o. után.

²²⁸ A 110. jegyzet után következő szövegrészben.

²²⁹ Képe: Dercsényi Dezső, *Nagy Lajos kora* i. m. 161. o.

megbogozva ábrázolták. Azt, hogy a honfoglalás után még sokáig keleties divatot követő magyarság befonta és megcsomózta lovának farkát s üstökét csokorra kötötte, az érthető okokból sovány magyarországi emlékenyag mellett főként azok az egykorú keleti párhuzamok bizonyítják, amelyek más szempontból is magyarázóí a honfoglaláskori és az első magyar századok sok viselettörténeti dokumentumának.²³⁰

Most vegyük szemügyre a honfoglaláskori magyar lószerszám által nyújtott egyéb támasztékokat is. A legszebb magyar lószerszámveretek a szinte tenyéryi nagyságú, levélalakú, aranyozott ezüst díszek. Ezek a ló szügye felett csüngöttek le, a szügyelő közepéről.²³¹ Ugyanazt a helyet hangsúlyozzák tehát a szügyelön, mint az avar lószerszámnál és a Szent György lószerszámjánál is a díszes csüngővel ellátott karika. A szügyelődísz kisebb példányai, mint említettem, a szügyelő és a farhám oldaláról csüngöttek le. Vannak azonban igen nagy számban olyan lószerszámok is, amelyek díszítését nem csüngők alkotják, hanem ugyanúgy, mint az avar lószerszámnál és a Szent György lószerszámjánál is, a szíjakra rávert aranyozott ezüst, vagy bronz boglárok. Ezek öntési technikája és díszítésmódja a minuszinszki medence lovasnomád kultúrája felé mutat.²³²

Átkötött hálós farhámot a honfoglalás korával nagyjából egykorú ábrázolásokból nem ismerek s ezt a formát az avar időkből való rokon ábrázolásokon sem találtam. A leletanyag megszólaltatása a honfoglaló magyarok lószerszámjáról is többet mond, mint a fennmaradt képek. A koroncói lelet lószerszámjának rekonstruálásakor²³³ ugyanis feltétlen bizonyossággal megállapíthattam, hogy a két farszíjat keresztbemenő, s végén ezüstcsüngőkkel ellátott szíj hidalta át (*10. kép*). A ikereszszíjon aranyozott veretek ültek. Feltehető, hogy más sírokban, ahol több csüngőpár maradt ránk, több keresztbemenő szíj is volt, tehát nem csak az egyszerű

²³⁰ A keleti párhuzamok közül a fontosabbakat alább idézem.

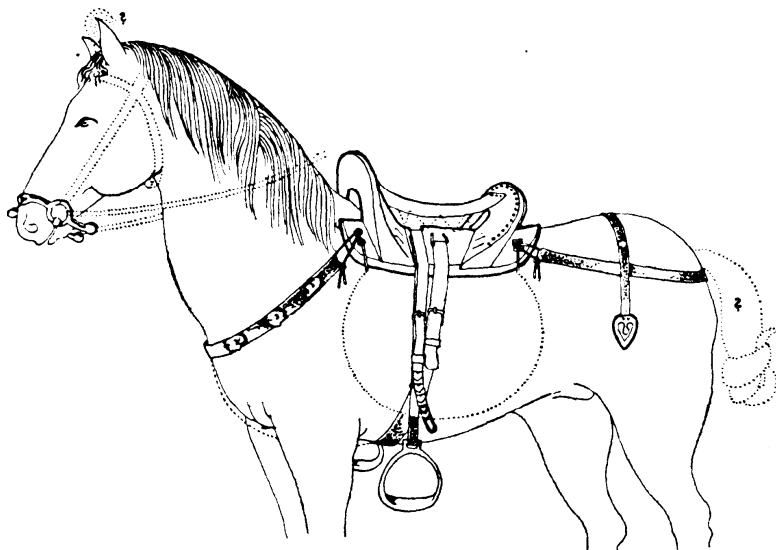
²³¹ A legszebb honfoglaláskori szügyelődísz Bodrogszerdahelyen talála J. Neustupny (rövid jelentése képekkel: Prazky Ilustrovany Zprabodaj. 1938. említve Szöke Béla, *Honfoglaláskori magyar sírok Naszvadon*. Folia III—IV. 215. o.) a lelet galvanoplastikai másolatát Vécsey báró úr tulajdonában láttam Bodrogszerdahelyen. Ugyancsak a szügy felett talála a farhám és szügyelő díszek nagyobb és díszesebb példányát Nyáry Albert báró is (Arch. Közi. 1873. 16—24. o.), képe: Hampel, MHK. 516—517. o. — Lásd még Hampel, *Alterth.* i. m. I. 767. o.

²³² Fettich, AHung. XXI. i. m. 98—99. o.

²³³ AHung. XXVII. 12. kép.

farhálót ismerték a honfoglalók, hanem a gazdagabb, több szíjjal áthidalt farhám is divatos volt náluk.

Az eddigiek szerint tehát a következő ló szerszám szerkezeteket ismerték a honfoglaló magyarok: Egyszerű, középen nagy csüngővel ellátott szügyelőt, melynek oldaláról kisebb levélalakú csüngők lógtak s ennek változatait. Egyszerű szügyelőt, a szíjon rajta ülő csüngőnélküli veretekkel. Egyszerű, csüngős vagy korongos veretekkel díszes farhámot és végűi a hálós farhámnak az egy szíjjal átkötött s valószínűleg a több szíjjal átkötött formáját is. A geszterédi fejedelmi sírlelet s a vele rokon más

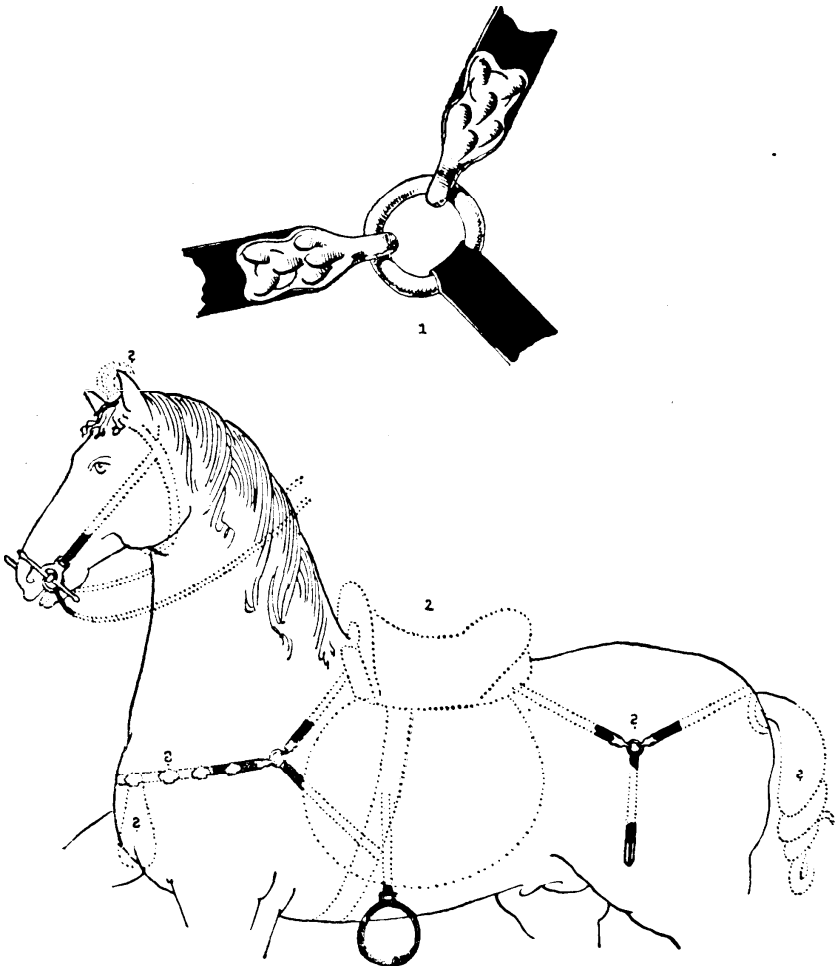
10. kép. A koroncói honfoglaláskori lószerszám helyreállítása.

emlékek arra tanítanak, hogy a csuklós szügyelő és farhám is divatozott a magyarságnál.

A geszterédi magyar fejedelmi sírt sem hiteles ásatáskor találták²³⁴ s így a lószerszám helyreállítása nehézségekbe ütközik. Azt, hogy a gazdag veretsorból melyek voltak a lószerszámon s melyek a pártaövön, hiteles ásatások híjjával egyelőre nem tudom teljes biztonsággal eldönteni, csupán a leletben lévő négy darab, két-két kapoccsal ellátott karika helyét és a két levéldíszes szíj-

²³⁴ Kiss Lajos, *A geszterédi honfoglaláskori sírlelet.* AHungr. XXIV. Budapest, 1938.

vég szerepét tudom nagy valószínűséggel megállapítani.²³⁵ Kiss LAJOS azt írja a karikáról, hogy szíjkapcsaik 120°-os szögben koptatták ki a karikát.²³⁰ Így tehát ezeket a karikákat feszülő helyzetben használták és szerkezetük szerint a háromágú vereteknek felelnek meg (11. kép 1). Nem lehettek szablyatartó karikák. Elsősorban is négy van belőlük a leletben, másodsorban bronzból valók, a szablyaveretek meg egytől egyig színaranyból készültek s díszítésük is más jellegű.²³⁷ A kapcsokba járó szíj nagyjából

11. kép. A geszterédi honfoglaláskori lelet lószerszámjának helyreállítása.

²³⁵ Kiss Lajos, AHung. XXIV. i. m. IX. t. 1—4, illetőleg VIII. t. 16—17.

²³⁶ Kiss Lajos, AHung. XXIV. i. m. 15. o.

²³⁷ Még a későbbi pótlások is aranyból készültek, vö. Kiss Lajos, AHung. XXIV. i. m. II., III. Is. VI. tábláját

azonos szélességű lehetett a nagyobb, palmettás veretor²³⁸ szíjával s lehetséges, hogy egyazon szíjra szegezték velük. A hasonló nagyságú veretek rendszerint lószerszámról valók.²³⁹ Így, mivel szablyafüggesztők nem lehettek, máshol, mint a lószerszámon nem is használhatták ezeket a karikákat. A lószerszámon való szerepüknek az is megfelel, hogy négy darab van belőlük s így arról a helyről valók lehettek, mint a nagyszentmiklósi kincs lován levő díszek. Ha így helyezzük el ezeket — más elhelyezésük ugyanis elképzelhetetlen, ismerve a lószerszámok szerkezetének alapjait — akkor kettő a sügyelőre kerül belőlük, kettő meg a farhámra. A sügyelón lévők a kétfelé ágazó sügyelő egyik szíját a nyereg-szárnyak, másik szíját a heveder felé vezették (10. kép 2). A farhámot — tekintetbe véve a szíjapucscok 120°-os szögét—, csak a 10. képen megrajzolt helyzetben tudom elképzelni s ezt a rekonstrukciót párhuzamok is támogatják.²⁴⁰ Az oldalt lelógó szíjak végére került volna a két levéldísz mintázó szíjvég, a farhám tehát díszítésében is előzményeihez kapcsolódik. Arra, hogy a geszterédi kétágú vereteket csakugyan a háromágúaknak megfelelő szerepben alkalmazták és hogy a lószerszámon voltak, kiváló bizonyítékot nyújtanak J. PASTERNAK galíciái (krylosi) ásatásai.²⁴¹ Az egyik sírban PASTERNAK a lószerszámok között találta a geszterédiek háromágú párjait.²⁴² Ezek helyzetére azonban nem nyújtanak további biztos támpontot Pasternak ásatásai, mint ahogyan e tekintetben a többi honfoglaláskori hasonló veretek előkerülési helyéről tudott dolgok sem segítenek.²⁴³ A geszterédi lelet araszos nagyságú ezüstlemezét,²⁴⁴ sem az esetleg a sírban lévő tegezre, sem pedig a biztosan eltemetett nyeregre nem sikerült ráillesztenem. Az kétségtelen, hogy a lemez alatt még valamilyen anyag (bőr?) volt felszegezve s az egész tárgyat keretezték. Mivel alakja nagyon hasonlít a gaevkai sügyelődíszhez, lehetségesnek tartom, hogy a sügyelő elejére alkalmazták díszítésként. Meg kell itt említenem,

²³⁸ Kiss Lajos, AHung. XXIV. i. m. VII. tábla 7—32.

²³⁹ AHung. XXVII. 28. o.

²⁴⁰ Pl. a XII. táblán közölt lószerszám. Ugyanezek a szíjvéggel ellátott elosztókarikák megvannak a minuszinszki lószerszámokon is, amint arról a Pósta Béla által hozott s még nem közölt fényképek (a Magyar Nemzeti Múzeumban) tanuskodnak.

²⁴¹ J. Pasternak, *A krylosi (Galicia) magyar sírleletek*. Fettich, AHung. XXI. i. m. 137—141. o.

²⁴² AHung. XXI. CXXXV. tábla 12—14, az első sírból.

²⁴³ Pl. Beregszász (Hampel, *Alterth.* i. m. III. 415. t. 4), Bihar 8. sír (Hampel, *Újabb tanulmányok*, i. m. 8. t. 25) stb.

²⁴⁴ Kiss Lajos, AHung. XXIV. i. m. IX. t. 8.

hogy a geszterédi nyereg arany szegélyének²⁴⁵ pontos mását a húnkori moigrádi (?) leletben találtam²⁴⁶ s így nem lehet véletlen az, hogy a leveles csüngőkkel együtt a karikás szíjkapcsolás divatja is húnkori előzmények folytatása.²⁴⁷

A honfoglalást követő százegynéhány év alatt a keresztséget felvett magyarság lassanként felhagy a lovastemetkezéssel²⁴⁸ s így a Szent György szobrot megelőző három évszázadból hiányoznak a magyar lószerszám, sírokból előkerülő, tárgyi emlékei. Az eddigieket összegezve azonban nyugodtan kimondhatjuk, hogy a magyarországi első magyar századok magyarságának lószerszámjában a Szent György szobor lószerszámjának előzménye minden szerkezeti elemével együtt megvolt. Megvolt a hálós farhám egy szíjjal átkötött formája s feltehető, hogy gazdagabb, több szíjjal átkötött formája is divatozott.²⁴⁹ Emellett más farhámformákat is használtak, de a farrózsás farhámot épen úgy nem ismerték, akár az avarok. Az egyszerű szügyelő mellett azt a fajta csuklós szügyelőt is használták, melynek egyik szára a nyereghez vezet, másik szára a hevederhez kapcsolódik. Minden jel arra mutat, hogy a ló farkának és üstökének bekötése is kedvelt divat volt. A magyar lószerszám mindezen sajátosságai az avarokban is gazdag formában ismeretesek. Figyelembevéve azt, hogy a lószerszám legfontosabb része, a nyereg is azonos a két népnél s ennek eredetkérdését kutatva keleti előzményeket mutathattam ki, szükségesnek látszik a lószerszám eredetének tisztázásakor is, hogy a Szent György típusú lószerszám magyarországi és nyugati párhuzamai-

²⁴⁵ Kiss Lajos, AHung. XXIV. i. m. IV. t. 23.

²⁴⁶ Moigrád (?), közöletlen lelet az Erdélyi Nemzeti Múzeumban. Nyereg-részét ebben az összefüggésben AHung. XXVII. 79. o. 9. jegyzetben idézem.

²⁴⁷ Pl. a Kerč-i leletben (Fettich Nándor, *A hunok régészeti emlékei* Attila és hunjai, Budapest, 1940. XV. tábla 12—13.) a sagai leletben (Alföldi, AHung. IX. i. m. XXV. tábla 37.) és sok más helyen. — A zablakarikákból kiinduló szíjakat is tokba szegezték (pl. a veszkényi lelet kigyófejes zablakarikái: Hampel, *Alterth.* i. m. III. 539. tábla 1) a szokás számos húnkori előzményei közül itt csak a fent idézett Kerč-i leletet említtem meg (Fettich, *A hunok ...* i. m. XIV. tábla 1—1a).

²⁴⁸ A legkésőbbi lovastemetkezést, egy Szent László kori sírban Móra Ferenc találta (*Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekben*. Szeged. 1931. 7. o.). Tekintve, hogy ez a magyar lovastemetkezés kizárólagos formájával ellentétben az avarságra jellemző teljes ló eltemetést őrizte meg, azt hiszem, hogy a Móra kiásta sírba nem magyar, hanem besenyő, vagy kun embert temethettek (vö. AHung. XXVII. 48. o.).

²⁴⁹ Vö. a koroncói lelet ismertetésekor fentebb mondottakat.

nak és előzményeinek vizsgálata után, ennek keleti kapcsolatait is számbavegyük.

A keleti anyagra térve elsősorban a ló üstöke és farka megbogozásának szokását figyeljük meg. Ezen kívül van még egy általánosan elterjedt szokás is s ez a ló serényének rövidre való nyírásából s a nyírás közben kihagyott néhány tincsnek felfelé való fésüléséből áll (pl. *XI. tábla 1—2*).²⁵⁰ Ez utóbbi szokás a Krisztus születése tájáról való szibériai aranylemezek ábrázolásaiig követhető időben²⁵¹ s rendszerint együttjár az üstök meghagyásával vagy csokorbakötésével s a farkok megbogozásával (*XI. tábla 1—2*).

A bogra kötött farkok és az üstökcsokor legrégebb példája az asszir lovas domborművekről ismeretes.²⁵² Ezeken nem csomózzák a ló farkát, hanem csak közepetáján átkötik egy szalaggal. Igazi csomózást látunk a Pompeiben 1831-ben talált issosi ütközet mozaikján, a perzsa harcosok lovain.²⁵³ A ló farkát nem sodorták meg, hanem vége felé kettéválasztották s átkötötték, úgyhogy a fark vége két tincsben lobogott. Ugyanezekon a lovakon az üstököt is egybefogják s átkötözik szalaggal, az így átkötött üstök egyenesen áll a ló fülei közt. Egy agrigenti érem arról tanuskodik, hogy ezt a perzsa divatot a görögök is alkalmazták.²⁵⁴ Nagy Sándor és Dareios csatáján látható, szalaggal kétágba kötött farkcsomó különböző változatait ismerhetjük meg a szaszanida ezüstantányérok vadászó fejedelmeinek lovain (pl. *XI. tábla 3*).²⁵⁵ Ezt a szokást itt rendszerint az üstök befonásával és a sörény kinyírásával együtt láthatjuk. Perzsiától keletre, a korai szaszanida időkkel egykorban, szintén divat lehetett a farkobogozás, erről egy Shantung tartományból való Kr. u. II. századi kődombormű tesz tanúságot.²⁵⁶ A szaszanida ezüstantányérok azért is roppant tanulságo-

²⁵⁰ A sörénnyírásról vö. AHung. XXVIT. 68. sk. o.

²⁵¹ Pl. E. H. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913. 202. kép.

²⁵² Pl. Le Coq, *Kunst und Kulturgeschichte...* i. m. 106. kép a kujund-siki palotából.

²⁵³ Lásd Luckenbach, *Abbildungen zur Alten Geschichte*. Berlin. 1908. 238—239. kép.

²⁵⁴ Dahremberg-Saglio, *Dict.* II. fig. 2765.

²⁵⁵ Vö. Orbeli-Trever, *Sasanidski metall*. Moskva-Leningr. 1935. 3—6, 9, 10, 15, 20. kép stb. — A lófarkok bekötésének módját itt csak a szükséghez képest részletezem, közelebbről egy részlettanulmányt tesz közzé erről *A lófarkok megbogozása a történeti nomád népeknél*. címmel. Az idézett szaszanida ábrázolások legtöbbször a ló üstöke is fennilletőleg bogozott.

²⁵⁶ Ottó Fischer, *Die Kunst Indiens, Chinas und Japans*. Prop. Kunstgesch. IV. 317. kép.

sak számunkra, mert az egykorú perzsa lószerszámot is hiteles aprólékossággal megismerhetjük ezeken az ábrázolásokon. Egyetlen egy sincs ezek közt a szügyelők vagy farhámok között, amelynek szerkezete a Szent György lószerszámhoz hasonlítana. Nincsen továbbá egyetlen olyan ábrázolás sem, amelyiken farrózsás farhámot láthatnánk. A szalaggal átkötött, vagy egyszerűen bogozott lófarkak gyakoriak a későbbi perzsa miniaturákon is s együtt jár velük a ló fejpáncéljára szerelt szarv, vagy tarjaszerű fémcsótár.²⁵⁷ Egy 1314-ből való keleti miniatura arab lovon ülő törökjei lovuknak farkát közepetáján szalaggal köttették át, más bogozás vagy csomózás nem figyelhető meg a képen.²⁵⁸ Gazdag példatárunk van azonban arra, hogy a Kisázsia jövő törökség a ló farkának másfajta bogozását is ismerte. A párisi KEVORKIAN gyűjtemény XII—XIII. századból való fayence fiaskóján (*XI. tábla 4*) levő lovakon a bogozás kétféle módját ismerhetjük meg,²⁵⁹ az egyik fajta az, mikor a fark vége a megsodort utolsó hurok alatt áthúzva szabadon lóg lefele, a másikon a fark végét olyanmódon húzzák vissza, amint azt a *3. kép 3 alatt* bemutattam. Hasonló bogozásmódot láthatunk az isztambuli Csinili Kiöszkben őrzött XIII. századi koniai stukkón, a nyilván szaszanida hatás alatt mintázott, oroszlánölő harcos lován. A koniai stukkókon rövide nyírott farkú lovakat is ábrázolnak s más emlékek is arra mutatnak, hogy a törökök a rövide bogozott lófarkat kedvelték.²⁶⁰ A perzsa birodalommal, majd később a törökséggel határos bizánci területen is találjuk szórványos nyomát ennek a szokásnak, így az egyik sárkányülőt ábrázoló késői mozaikon²⁶¹ s a szaszanida művészetből átvett és átalakított képpel díszített troyesi elefántcsontfaragványon.²⁶² A

²⁵⁷ Pl. E. Kühnel, *Miniaturmalerei im islamischen Orient*. Berlin, 1922. 37. kép.

²⁵⁸ Kühnel, i. m. 24. kép.

²⁵⁹ H. Glück-E. Diez, *Die Kunst des Islams* (Prop. Kunstgesch. V.) XXVI. tábla után. További bogozásmódot láthatunk a korai mezopotámiai miniaturákon: Kühnel, *Miniaturmalerei* i. m. 12—13. kép, 1237-ből való festmény.

²⁶⁰ Fr. Sarre, *Ein seldschukisches Relief des 13. Jahrhunderts im Museum von Ankara*. Türk Tarih, arkeologya ve etnografya dergisi. Istanbul, 1936. 134—136. o. 2. kép.

²⁶¹ Képe: Lázár Béla, Arch. Ért. 1916. i. m. 3. kép.

²⁶² A. Gräbar, *L'empereur dans l'art byzantin*. Paris, 1936. X. tábla 2. Az elefántcsontládika lapján hátrafele nyilazó lovast látunk, amint egy oroszlánra támad. A hátrafelenyilazás a szaszanida művészet hatalmas átfomálói hatása idején kerül, a röpülő vágásban ábrázolt lovak motívumával együtt a bizánci művészet mintakincsébe. Ezek a keleti elemek nemcsak a csontfaragványnak, hanem a fémművesség-

szaszanida vadászatábrázolások útját Bizánc felé a selyemkereskedelem, illetőleg a Justinianus alatt megindult önálló selyemfeldolgozás mintakincsének a szaszanida előzményeket szolgálai módon utánzó képtípusai mutatják.²⁶³ Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a VI. század bizánci öltözködését uralkodó módon szabja meg a „hún divat”²⁶⁴ s hogy a bizánci hadseregben egyre fontosabb szerephez jutnak a steppei lovasokból szervezett csapattek.²⁶⁵

Valamennyi idézett példánál figyelembe kell vennünk, hogy az általuk bemutatott divat nem kizárólagosan uralkodó abban a korban és abban a környezetben, melyből származnak. Így például nem bogozzák be a ló farkát azokon a korai Dura-europosi lovasábrázolásokon,²⁶⁶ melyek a későbbi szaszanida művészet egyik alaprétegét őrizték meg számukra.²⁶⁷ Ugyanígy hiányzik ez a szokás a szaszanida szikladomborművek egy részéről is.²⁶⁸ vagy a XIV—XV. századi perzsa miniaturák jónéhányáról.²⁶⁹ Nem lehetetlen, hogy ezt a szokást csak bizonyos alkalmakkor alkalmazták, esetleg társadalmi vagy rangjelző szerepe is volt. Ez utóbbira a keleti lovasnépek lófarkas jelvényei adnak támpontot.²⁷⁰ Bizonyára gyakorlati

nek s elsősorban a szövésfonás művészetnek divatos mintáivá válnak. Erről a folyamatról legutóbb, az előző irodalom felsorolásával *A kún-ágotai lelet bizánci aranylemezei*. Arch. Ért. 1938. 74. sk. oldalon írtam.

²⁶³ A selyemfeldolgozás és termelés művészetközvetítő szerepét és a textil kompozícióformáló erejét épen a bizánci fémművességgel kapcsolatban mutattam ki nemrég: Arch. Ért 1938. i. m. 74. sk. o.

²⁶⁴ Prokop. hist. arc. 7. 49. Irodalom: Darkó Jenő, *Influences touraniennes sur l'évolution de l'art militaire des grecs, des romains et des byzantins*. Byzantion, 1935, 1937.

²⁶⁵ Vö.: Darkó Jenő, i. m.

²⁶⁶ A Dura-europosi ásatások részletes jelentése nem állott rendelkezésemre s így csak M. Rostovtzeff, *Vart gréco-iranien*. Rev. des arts asiatiques, 1933. képeit használhattam.

²⁶⁷ Rostovtzeff, i. m. 221. o. kimutatja, hogy a merev, udvari művészet mellett, a szabad, könnyű mozgású szaszanida kompozíciók is a Kétfolyamköz művészetében gyökereznek.

²⁶⁸ Vö.: Sarre—Herzfeld, *Iranische Felsreliefs*. c. műve táblakötetét.

²⁶⁹ Pl. Kühnel, *Miniaturmalerei* ... i. m. 442, 43, 49, sz. kép.

²⁷⁰ A türk népek korai lófarkas jelvényeiről lásd: Győrffy György, *Besenyők és magyarok*. Kőrösi Csoma Archivum. I. kieg. kötet 449—453. o. — Kovács László felhívta a figyelmet U. Harva, *Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker*. Helsinki, 1938. egyik adatára. Eszerint (301. o.) a beltíreknél korábban az a szokás divatozott, hogy a halál napján a halott lovának farkát és sörényét befönték, nyergére pedig felmálházták a halott használati tárgyait. Mivel ez utóbbi szokás meglétét az avarságnál már kimutattam (AHung. XXVII. 77—78. o.) ez az adat is közvetve az avar divathoz ad támpontokat s egyuttal a lófarkának és üstökének megbogozását különleges alkalomhoz köti.

szempontok is játszottak közre a farkok megbogozásakor stb.²⁷¹ Ilyen féle következtetéseket vonhatunk le ugyanis, ha elhagyva a déli területeket a középzásiai szokásanyagot vizsgáljuk. A kudyrgei kő áldozati jelenetet (?) ábrázoló rajzán például megtaláljuk a sörény kinyírását és az üstök bekötését, sőt az ábrázolt három ló közül a középsőn talán a szarvasmaszkot is, a lovak farkai azonban csomózatlanul lógnak.²⁷² Az ugyancsak a Kr. u. VII. századból való s ugyanezt a lófajtát ábrázoló Tai T'song emlék türk harcosainak megsebesült, vagy elszabadulva vágató lovain a ló farkának önmagából való megbogozása szokását úgy alkalmazzák, hogy az utolsó

12. kép. Turfáni falfestményrészlet (Le Coq nyomán).

²⁷¹ Pl. hogy a hátrafele nyilazáskor, vagy a szablyahasználatkor ne akadályozza a mozgást. A bogozatlan farkok és sörény szálai könnyen beleakadnak az íjba stb. (vö.: AHung. XXVII. 64. o. 26. jegyzet). Gyakorlati értelme van a magyar népnél is, ugyanis sáros időben kötik fel a ló farkát (Ethn. LIII—1942. 148. o.) Tagán Galimdsán szives baráti közléséből tudom, hogy a baskíroknál is ilyen indoka van ennek a műveletnek.

²⁷² Rudenko-Glučov, Mat. po etnogr. i. m. alapján közli Fettich Nándor, AHung. XXI. i. m. CX. tábla 1 alatt a kő rajzát.

hurkon visszahúzzák a farkok végét, hogy az könnyen kibontható legyen. (XI. tábla 2).²⁷³

A nagyjából egykorú emlékeknél maradvá, becses, Déloroszországgal összefüggő emlékeket találunk a keletturkesztáni festményeken. Az egyik IX—X. századi turfáni falfestményen (12. kép),²⁷⁴ mint már említettem a Verchne-saltovói csótárokkal teljesen megegyező s agancsrózszerűen mintázott csótárt találunk. A ló üstöke dús csokorban lobog ki a csótár csövéből. A ló farka, egyszerűen át van kötve s nyaka alól és szűgyéről virágkehely-szerű fémfogóból lószőrcomó csüng le. Ugyanilyenféle, de hosszabb, végén félholdszerű szarvval ellátott csótára és önmagából bogozott boggal kötött farka van a STEIN AURÉL által talált festett khotani fatábla türk lovasának is.²⁷⁵ A Saján hegység környékén talált, nagyszentmiklósi jellegű, aranykincs nyeregakarójának aranylemez díszei között van egy hátrafelé nyilazó lova alakja is.²⁷⁶ A ló farkát rövidre bogozták, esetleg nyírták is s üstöke hatalmas csomóban lobog fülei között. A Kockij-gorodoki ezüsttál²⁷⁷ peremén levő lovakon az Önmagából bogozott farkkötés szép példáit ismerhetjük meg. Egy SMIRNOV által közölt, középkori kis, bronz lovaszobor²⁷⁸ farka tövéénél van átkötve és önmagába visszacsomózva Ezek a csomózási formák legtöbbszörre mind mai napig használatosak a pusztai népeknél. Az igazi pusztai területekről Kínába is eljutott ez a divat. Wu-Tao-Tzenek, az első évezred kiemelkedő jelentőségű kínai festőjének, egy elveszett művéről a XVII. században készített másolat hiung-nu lovasok és solymászok felvonulását ábrázolja,²⁷⁹ a képen a kétágra csomózott farkat éppen úgy megfi-

²⁷³ E. Ohavannes, *Missions archéologiques dans la Chine septentrionale*. 440—445. sz.

²⁷⁴ Le Coq, *Bilderatlas ...* i. m. 70. kép után.

²⁷⁵ Le Coq, *Bilderatlas ...* i. m. 69. kép. A Buddhák és boddhistattvák haját ugyanúgy kötik üstökbe mint a lovakét. Ez azonban nyilván csak attól van, hogy azonos anyaggal (sörény, haj) bogoznak, s a kötésnek nyilván más értelme van az állaton s más az emberen.

²⁷⁶ Evtjuhov-Kuselev, *Deszjati sezon raskopki Sajano-altaiskoi ekspedicii*, Kratkie soobszenija. III. Akad. Nauk. Moskva, 1940. 12. rajz.

²⁷⁷ Smirnov, *Vostočnoe srebro*. Spb. 1909. 92. tábla. Kockij Gorodok a tobolski kormányzóság berezovi kerületében fekszik.

²⁷⁸ Smirnov, *Dvje bronzovija statuetki vsadnikov*. Moskva, 1895. 5. kép.

²⁷⁹ A másolatot felvinci Takács Zoltán találta a tokyoi Okura Múzeumban, Kano Tanyu vázlatkönyvében (*Előzetes jelentés egy kelet-ázsiai tanulmányútról*. Kny. Távolkelet II—1937. 1—4 sz. I. tábla). A lovasok baloldalán (!) levő lapos íjtegezek és szablyák világosan mutatják, hogy a másoló vagy a maga helyettesítette a fegyverformákat a maga korában divatos fegyverek rajzával, vagy a másoltakhoz fel-

gyelhetjük, mint a visszahúzott végűt, vagy a szalaggal átkötöttet (V. tábla 4). Természetesen nem lehet ellenőrizni, hogy mit tett hozzá, vagy mit változtatott az eredetin a XVIII. századi másoló. Kétségtelen, hogy a kínai festészet mongol iskolája idejéből (XIV. század) fennmaradt képeken jól megfigyelhetjük a farkbekötés szokásának általános elterjedését.²⁸⁰ Elhagyva Ázsiát s Magyarországra felé közeledve az orosz és a román ikonfestés Szent György ábrázolásain a XIV. századtól kezdve a legváltozatosabb kötésformákat figyelhetjük meg.²⁸¹ Ezek a Szent György ábrázolásokon azonban sok olyan járulékos elem van, ami az ikonok egynemű viselettörténeti és ikonográfiai jellegzetességével együtt, nem bizánci származású, hanem a keleti lovasnépek műveltségi hatásának tudható be. Lehetséges az is, hogy ezek egyrésze már bizánci forrásterületein átment ezen a hatáson, de határozottan vannak olyan jellegzetességek, amelyek felvétele csak a mai orosz, illetőleg román területen történhetett.²⁸² Nemrégiben egy, a bizánci képeken a XV. században feltűnő, tegezformát vizsgáltam s feltűnését a keleti lovasnépek tegezének kölcsönzésiével magyarázhattam.²⁸³ Azóta ezt a tegezformát megtaláltam az orosz és a román ikonokon és falképeken is,²⁸⁴ mindazon területeken tehát, ahol a bizánci mű-

használt kép sem az eredeti volt már, hanem egy XIV. század után készült szabadszellemű kópia.

²⁸⁰ Pl. R. Grousset, *Les civilisations de l'Orient III. La Chine*. 1930. 239. kép, azonban u. ott a 245. képen bogoztatlan farkú lovat látunk. Binyon, *Painting in the Far East*. 2. kiad. London, 1913. VIII. tábla stb. stb.

²⁸¹ Pl. Lichačev, *Materialy dlja istorii russkago ikonopisanie* Spb. 1906. XXI. tábla 43. sz. stb. — Igor Grabar, *Ist russk. iskustva*. I. 356. o. stb. — Victor Brătulescu, *Elemente profane in piciura religioasă*. Bul. Com. Mon. Ist. XXXVII. 1934. 4, 10—16. kép u. az XXVIII. kötet, 1935. 2—4. kép. — Maria Golescu, *Friza de cälăreși dela Vioarești (Vâlcea)* Extr. Arta si tehnica grafică, București, 1939. 4—5. o. V. Brătulescu, *Frescele dela Voroneț*. București, 1928. 11. o. stb.

²⁸² A kutatás V. Brătulescu (vö. az előző jegyzetet) már megindította ebben az irányban, sajnos az antikhoz fűződő szálakat ő helyi folyamatossággal magyarázza s így egyébként kitűnő megfigyeléseinek ez a része módszerileg erősen kifogásolható. A Szent László legendáról készülő munkámban a román és orosz ikon- és falfestés keleti elemeire részletesen kitérek.

²⁸³ I. m. Népr. Ért. 1940. 51—58. o. A kun tegez jellegzetessége, hogy a tegez szája oldalra csapódó ajtóval zárul, egyebekben teljesen azonos a magyar és a rokon keleti tegezekkel.

²⁸⁴ Pl. Grabar. *Ist. russk. iskustva*. i. m. I. 81, 198. o. a novgorodi iskolából való XIV. századi, illetőleg 1500 körüli Szent Györgyöt és Szent Demetert ábrázoló ikon stb. stb. — A román anyagból: Marica Raminceanu, *Fresce si temelii vechi descoperite în biserica din Străjeștii-de-jos*. Extr. Arta si tehnica grafică. 1939. 9, 11, 19, o. stb.

vésznet ábrázolásain a ló farkának bekötése is megtalálható. Adatgyűjtéséből úgy látom, hogy az eddig egyöntetűen bizáncinak tartott ikonfestés ikonográfiájának ilyen irányú vizsgálata még sok meglepetést tartalmaz.

Összegezve rövid áttekintésünket, nyilvánvalóvá vált az emlékek futólagos vizsgálata során is az, hogy a ló farkának és üstökének a magyarországi népvándorlásban a rokon keleti tárgyi emlékek alapján feltételezett bekötése, hazánktól keletre már az ókortól kezdve divatozott. Az ábrázolások alapján úgy látszik, hogy a déli, iráni és a steppei szokások között némi eltérés van. Délen ugyanis elsősorban a befűzött szalagokkal s ékes sallangokkal való átkötés volt divatban s a farkok végét rendszerint két ágra hagyták, a steppen rendszerint a ló farkát önmagából bogozták meg s a farkok végét úgy húzták vissza az utolsó hurkon, hogy a bogot egyetlen rántással kibonthatták. Annak a farkcsomózási módnak, amelyet a Szent György szobron megfigyelhetünk — még ha el is tekintünk a rekonstrukciótól (*3 kép 3*), a szalagok alkalmazása nélküli, steppei bogozás volt az előzménye. A tőlünk keletre fekvő egész területen szokásban volt a ló sörényének megnyírása s az üstöknek csótárral vagy anélkül történt csokorba-kötése. A szokás keleteurópai elterjedése arra mutat, hogy a korábbi, de főként a XII—XIV. századi lovasnépek ennek a területnek eredetileg nem lovas népei közt is divatba hozták, más kölcsönjavakkal együtt a lónak ezt a díszítésmódját. Azt hiszem, hogy még ez a teljességre egyáltalán nem törekvő felsorolás is mindenkit meggyőzhet arról, hogy a Szent György szobor korában Európában még csak elvétve s akkor is vagy keleti tárgyú ábrázolásokon, vagy keleti hatás alatt alakult lovasvadászat képein, fellépő farkok és üstökcsomózás nálunk és a tőlünk keletre fekvő egész eurázsiai területen évezredes divat volt már. BALOGH JOLÁN sejtése tehát, hogy ez a divat még honfoglalás-kori maradvány a Szent György szobron, helyesnek bizonyult.²⁸⁵

Rátérve a keleti emlékeknek a hálós farhám szempontjából való vizsgálatára, meglepő, hogy ezt a farhámot egyetlen késői emléken kívül seholsem találtam meg az átvizsgált anyagban. Ennek a hiánynak okát aligha kereshetem abban, hogy nem nézhettem át ez összes kiadványokat, mert a fontosabb emlékek valamennyiét átvizsgáltam. Teljes biztossággal állíthatom ez alapon, hogy nagy és hosszantartó divat semmiesetre sem lehetett Keleten a hálós farhám. A késői emlék, amit említettem, a már idézett egyik koniai

²⁸⁵ Balogh Jolán, i. m. 7. o.

stukkó. Ez a XIII. századból való emlék ugyanazt az egyszer átkötött farhámot őrizte meg, amilyent a koroncói honfoglaláskori sírban találtam.²⁸⁶ A hálós farhámnak az a bámulatos gazdagsága és nagy elterjedtsége, amit az avarkorban Magyarország területéről kimutattam s melynek ötvösségi s egyszerűbb szerkezeti elemei a hunkorba nyúlnak vissza, sehol máshelyen nem található meg. Az avarkori emlékek két nagy csoportját, a préselt leletekét és az öntött bronzművességét valószínűleg időbeli egymásután jellemzi.²⁸⁷ Miniket ez. felvetett kérdésünkkel kapcsolatban csak annyiban érdekel hogy a később fellépő, s szerintem részben ujonnan jött népekre jellemző,²⁸⁸ bronzöntésben a lószerszámot legnagyobbbrészt nem öntött díszekkel verik ki. hanem átveszik a már kialakult hálós szerkezetet préselt díszével egyetemben.²⁸⁹ Egyszóval az ittlevők gazdag és pompás lószerszámját átveszik az ujonnan jöttek s nem magukkal hozzák Kelet felől. Egy látszólag lényegtelen, de a kölcsönhatásuk kiderítésekor éppen ezért fokozottan fontos részlet, az álszívjégek használata közös a magyar és az avar lószerszámánál. A magyar lószerszámon, amint azt bő régészeti és egykorú ábrázolásos emlékek mutatják, a hálós farhám divatja nem lehetett általános és eddig csak egy győrmegyei sírban találtam egyszeresen átkötött farhámot, Győrmegye pedig valószínűleg egyike az avar birodalom pusztulása utáni nagy avar telepeknek.²⁹⁰ Biztosra

²⁸⁶ Sarre, Türk tarih 1936. i. m. 3. kép, a chikagoi Art Institutban levő stukkóról. Széles farhámcsíjain keresztveződésén korong-alakú dísz ül.

²⁸⁷ Az avarkori leletek új időrendjét lásd: Marosi-Fettich, *Duna-pentelei avar leletek*. AHung. XVIII. Budapest, 1935. 97—98. o.

²⁸⁸ Az avarkor régészeti emlékeit általában statikusan magyarázzák, tehát az avar honfoglalás után folyamatosan fejlődő művészetként nézik, a már az avar honfoglaláskor bejött és lappangó ethnikai elemek előretörésével magyarázzák. Ezzel szemben már felhívtam a figyelmet arra, hogy az avar birodalomba később jövő rokonnépek a déloroszországi újabb és újabb divatot hozzák magukkal s így a magyarországi avar emlékek nem magyarázhatók csak önmagukból való fejlődéssel (lásd: *Die Reiternomaden der Völkerwanderungszeit und das Christentum in Ungarn*. Zeitschr. für Kirchengeschichte, 1940. 140—141. o. és *Újabb keresztény nyomok az avarkorból*. Dolgozatok Szeged, 1940. 152—153. o.

²⁸⁹ Például a Bányog-gyűrhegyi temetőben (Lovas Elemér, *A bányog-gyűrhegyi népvándorláskori temető*. Arch. Ért. 1929. 248—150. o.) természetesen találunk új díszítési módokat is, ezek jellegzetes díszei az öntött halántékkorongok (phalerák), például: Fettich Nándor, *Öntött phalerák a lovasnomádok magyarországi régészeti hagyatékában*. Arch. Ért. 1928. 114—127. o.

²⁹⁰ A győri nagy temetőt Börzsönyi Arnold tárta fel és közölte (Arch. Ért. 1902. 12—24, 1904, 15—41, 1905, 16—63, 1906, 302—321, 1908. 208—230. o.), kritikai kiadását Fettich Nándor készítette el (Győrmegye sajtó alatt levő történetében).

veszem, hogy a magyar lószerszám, mely az avarnál sokkal tisztábban őrizte meg az egyszerű farhámos hun örökséget, Magyarország területén, a honfoglaláskor még biztosan meglevő avar divat hatása alatt formálódott olyanná, ahogyan azt a Kolozsvári testvérek Szent. György lován láthatjuk.²⁹¹ A koniai dombormű tanúsága alapján feltehetjük, hogy a hálós farhám kiindulópontját, az egyszeresen átkötött farhámot a magyarság már magával hozhatta, mint ahogyan kétségtelenül magával hozta a csuklós szügyelőt is, (lásd alább). Azt azonban ismét le kell szegezni, hogy a hálós farhámunk a Szent György lovon lévő formáját az avarság találta fel s a magyarok is annak az avar birodalomnak népeitől tanulták meg, amely népek zöme két és fél évszázadon keresztül Magyarországon élt s pompázott.

Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy az avar és a magyar fémművesség és különösen a lóval való bánásmód s a lószerszám igen jelentős átalakító hatással volt a szomszédos nyugati népek felé. Erre mutat a lovastemetkezésnek, a kengyel és nyilván az egész lószerszám átvételével együtt való feltűnése Nyugaton²⁹² és a honfoglaló magyarságra jellemző nyerges temetkezésinek a lószerszámmal együtt való átvétele Északon.²⁹³ Az avar lószerszámot az avar élet egész folyamán megfigyelhetjük, a magyar lószerszám emlékeiben a kereszténység felvételétől az első fennmaradt ábrázolásokig szakadék van. Azonban éppen nyugati kisugárzásainak emlékei lehetővé teszik, hogy bizonyos mértékig beszámolhassak a honfoglaláskori műveltség utáni és a Szent György szobor készítése előtti állapotról. Alább a magyar lószerszám két, olaszországi ábrá-

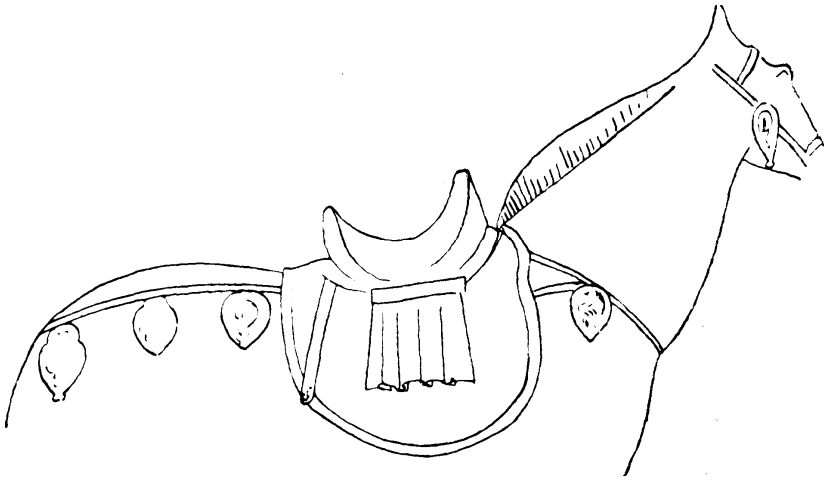
²⁹¹ Az avar-magyar régészeti kapcsolatok közvetlen nyomairól lásd *Budapest története a népvándorlás korában* (Budapest Története I. kötet sajtó alatt). A hálós farhám esetében nem gondolhatunk olyan közvetett jellegű átörökítésre mint a székesfehérvári királysírok egy-két XI. század végéről való ékszerénél (*Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához.* Szent István Emlékkönyv III. kötet, Budapest, 1938. 538—555. o.).

²⁹² A nyugati kengyel és zablaleletek valamennyije sírból való, tehát a lószerszámot keleti szokás szerint eltemették (a lószerszám eltemetésének szokásáról lásd AHung. XXVII. III. fejezet) s érdekes, hogy ugyanabban a korban kezdődnek a nagykiterjedésű soros temetők is a germán népeknél. Lehetséges, hogy e nyugati szokás mögött az avarságnál régebbi szokásréteg, a déloroszországi hun műveltség hatása húzódik meg, ezt azonban csak a sírleletek monografiaszerű összevetése döntéshetné el.

²⁹³ Vö Arne, *Skandinavische Holzkammergräber aus der Ukraine.* Acta Arch 1931 285—302. o. A dolgozat eredményeihez fűzött kritikai megjegyzéseimre vö. AHung. XXVII. I. fejezet 29. jegyzet, a német szövegben (sajtó alatt).

zoláson megmaradt emlékét mutatom be, annak illusztrálására, hogy milyen lehetett a magyar lószerszám az Árpádházi királyok ideje alatt. Ehhez azonban szükséges, hogy előbb az eddigieknél pontosabban vegyük szemügyre az egyszerűbb szerkezetű magyar lószerszám és a csuklós szügyelőforma eredetét és díszítését.

Mint láttuk, a magyar lószerszám jellemző veretei az öntött és aranyozott ezüst, vagy bronzveretek mellett a szív, vagy levélalakú csüngők. Ezek a szügyelőn és a farhámon sorozatban csüngöttek, a jobb- és baloldalon néha két-, néha pedig három pár volt belőlük²⁹⁴ s a díszesebb lószerszámokon vékony ezüstlapból kivágott

13. kép. Tang kori kínai lovasszobor részlete (Laufer nyomán).

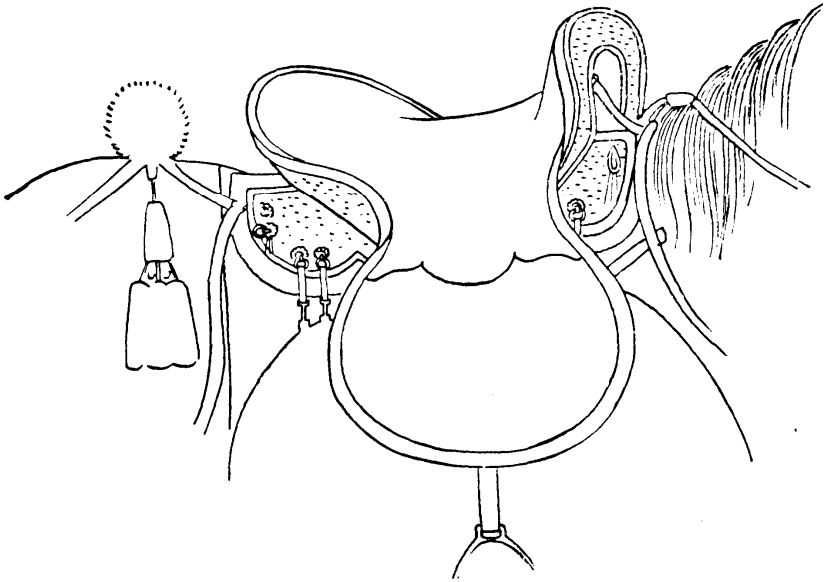
hasonló kisebb vereteket is találtak már.²⁹⁵ Említettem azt is, hogy ezek a déloroszországi korai magyar (?) temetőkből is nagy számban találhatóak, s hogy használatuk a honfoglalást megelőző időkben a Tang kori Kináig az egész steppe területén kimutatható. Úgy látszik, hogy ezt a divatot a konzervatív magyarság őrizte meg legtovább. Ehhez még csupán annyit fűzök hozzá, hogy a Tang kori lovasszobrokon (13. kép)²⁹⁶ a csuklós szügyelő éppen úgy megtalálható, mint a Tai T'song emlék lovain (XI. tábla 1). A csuklós

²⁹⁴ Lásd Börzsönyi Arnold rekonstrukcióját, i. m. Arch. Ért. 1912 217. o. 1. kép, a tobolski és vjatkai tálakkal való egyezésre az AHung. XXVII. 30—31. o-n hívtam fel a figyelmet. Vö. még Hampel, *Alterth.* i. m. II. kötet. 767. o. és jelen munka 169. és 231. jegyzetét.

²⁹⁵ Szöke Béla: *Honfoglaláskori sírok Naszvaodon.* Folia III—IV. 2. sír IV. tábla 6—10, 15—22.

²⁹⁶ A 13. kép vázlatát B. Laufer, *Chinese clay figures.* Chicago, 1914. c. műve LXVII. tábláján közölte Tang kori (618—906) lovasszoborcsoportról rajzoltam.

szügyelőforma kitünő példáját találjuk, háromágú, szíjvégveretes szerkezettel a későközépkori japán lószerszámokon.²⁹⁷ (XII tábla 16. kép). Az utóbbin farrózsás farhámval együtt alkalmazták. Ugyanebben a körben ismertük meg a Szent György típusú, áthidalt ülésű nyerget (14–15 kép)²⁹⁸ és a nyeregnek kisebb részletekig követhető párhuzamait is (pl. 14. kép).²⁹⁹ Kedvelt formája, ennek az egykor közös és Középpázsiaig nyúló lószerszámdivatnak, a félkörös oldalbőr vagy nyeregtakaró is (14. kép). A Nyugaton ismeretlen csuklós szügyelőt Keleten tehát már a VII. században általánosan ismerték és használták. Tekintetbevéve, hogy az Altai-

14. kép. XIV. századi kínai-mongol lószerszám (Chavannes-Petrucci nyomán).

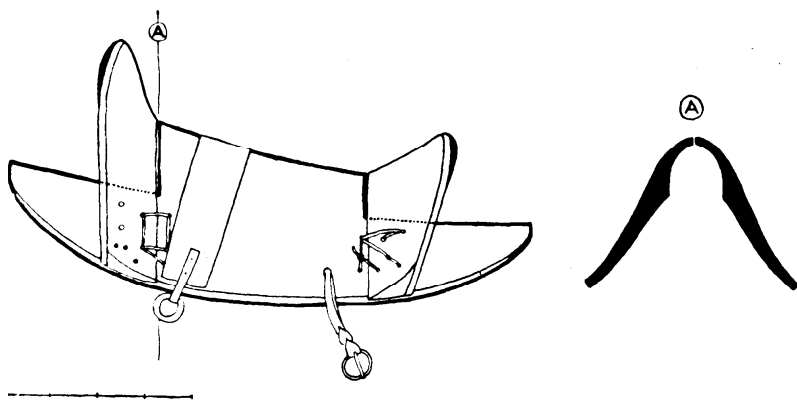
²⁹⁷ J. Harada, *English catalogue of treasures in the imperial repository Shōsoin*. Tōkyo, 1932. XLIV. táblája után közölve.

²⁹⁸ A 14. kép rajzát E. Chavannes—R. Petrucci, *La peinture chinoise au Musée Cernuschi en 1912*. Ars Asiatica I. Paris, 1914. XXIII. tábláról készítettem. A képet a XIV. században vagy a XV. század elején festette, tehát épen a Szent György szobor korában, egy ismeretlen kínai festő (a rajzot már közöltem: AHung. XXVII. 56. képen). A 15. kép a Hopp Ferenc Múzeum egyik keleti nyergéről készült felvinci Takács Zoltán szíves engedélyével (képe: AHung. XXVII. XIII. tábla, leírása u. o. 85. o. és 57. kép).

²⁹⁹ Lásd az előző jegyzetet. A szügyelő itt nem a nyeregszárnyakhoz kapcsolódik, hanem átíveli a ló marját és egy keresztszíz fűzi a káphoz. Egy másik szíz (csuklós szügyelő típus) meg a nyeregtakaróhoz (hevederhez?) fűzi. Megfigyelendő a farrózsás farhám.

vidéki leleteknek egy sereg tárgya (nyíl, íj, tegez, kengyel, nyereg, stb.) szinte az azonosságig menő rokonságban van a magyarországi avar leletekkel,³⁰⁰ a leletanyagban csak valószínűséggel kimutatható csuklós szűgyelő meglétét az avarságnál is biztosra veszem, s a veretek hiányát azzal magyarázom, hogy ugyanúgy, mint a Tai T'song emlékein is láthatjuk, a lószerszámnak ezt a részét nem díszítették még rendszeresen. Bár a magyar lószerszámnál több a csuklós szűgyelő tárgyi emléke, mégis arra gondolok, hogy még a magyar szíjgyártók sem fektettek különös gondot a szíjelágazás díszítésére. Az is feltethető, hogy a széles nyeregtakaró, vagy oldalbőr takarta ezt a részt s így nem volt szükség díszítésre, a különösen rangos lószerszámoknál azonban már díszes veretekkel látták el a szűgyelő csuklóját.

SMIRNOV egy, Počinok Utemil'skij faluból (Glazovi ker. Vjat-

15. kép. Hopp Ferenc Múzeum tibeti mongol nyergének szerkezete.

kai kormányzóság) való, ezüstművelat közöl a keleti ezüstművességről írott nagy munkájában (*XIII. tábla 1*).³⁰¹ A tál tükrének korongjában egy lovas solymász alakját domborították. A bajusztalan és szakáltalan fiatal solymász fején fülrehajtható szegélyű prém (0 sapka van, ilyen viselnek a nomádok mai napig is s ilyenben ábrázolták fennmaradt képein Zsigmond magyar királyt is).³⁰² A pré-

³⁰⁰ Az Altai-vidéki. keletturkesztáni és távolkeleti formáknak ez az említett rokonsága közismert, legutóbb az eddig ismert tárgyi egyezésekhez még a nyeregformák azonossága is hozzájárult (AHung. XXVII. I, II. és IV. fejezet).

³⁰¹ Smirnov, *Vost. Serebr.* LXXXVII. tábla.

³⁰² Zsigmond portéinak szinte ikonográfiai jellemzője a prémes kucsma (Horváth Henrik, i. m. 24—25. o.).

mes sapkák divatját Európában a magvarság honosította meg.³⁰³ A vjatkai tál solymászának ruháját nem részletezték, palmettás vonalú ívben záródó kaftánja térdéig ér. Jobboldalán tegez függ övéről a tegez szerkezete egyezik a magyar s a vele rokon keleti tegezékével,³⁰⁴ mintájának palmettasorát s különösen mintakivágásának rendszerét a honfoglaláskori faragott csontlemezeinken s nem utolsó sorban tarsolylemezeinken látjuk viszont.³⁰⁵ Jobb keze-fején hatalmas sólyom ül, fejét sapka (?) borítja, balkezében lova gyepelőjét tartja. Csizmája valószínűleg nemez csizma s nomád szokás szerint két, hosszú szárból varrották egybe, a varrás vonala ismét a palmettalevelek ritmusát követi. Lovas sörénye tincsekben lóg nyakára, farka rövid spirálisban kunkorodik fel (bekötött fark?). Farhámjának mintája olyan, hogy párját ismét csak honfoglaláskori csontlemezeinken és tarsolylemezeinken találjuk,³⁰⁶ farhámról lelógó leveles díszek meg azonosak a többször említett magyar lószerszámveretekkel. A ló kantárját egy kisebb emberi alak tartja. A talajt biztos lendülettel vezetett palmetták jelzik. Ezt a tényért nemrégiben viselettörténeti alapon magyar vonatkozású készítménynek tartottam³⁰⁷ s újabb megfigyeléseim csak megerősítenek ebben a feltevésben. Ha ugyanis a vjatkai tálat egybevetjük a szaszanida ezüsttálakkal,³⁰⁸ akkor minden kétséget kizárólag megállapíthatjuk, hogy a két művészetet mélyreható stíluskülönbségek választják el egymástól. Szinte azt mondhatnók, hogy azon kívül, hogy mind a kettő ezüst tál és hogy belső tükrében lovast ábrázol, semmi közös vonása nincsen a szaszanida tálakkal. Hiányzik a vjatkai tálon a szaszanida művészetnek minden apró forma játékát

³⁰³ A galerus Ungaricusra vonatkozó legrégebbi adat Ratherius lüttichi püspök (887—974) 934-ben kiadott nagy művében maradt ránk (a vonatkozó részt közli: Balogh József, *A portyázó magyarok kucs-mája és a német püspökök süvege*. Ethn. XXXVIII. 1927. 42. o.). Nyilván Kálmán törvénye (Cap. 70. *Corp. Jur.* 115—117. o.) is ilyen kucsma hordását tiltja meg a papoknak.

³⁰⁴ Smirnov, i. m. LXXXVII. tábla. A magyar tegez kérdésének irodalmát lásd: Népr. Ért. 1940. 52. o., a kenézlői tegez helyreállítását pedig AHung. XXVII. 39. kép, 49. o. Az avar tegezek közül a bócsai aranyveretes tegez még közöletlen, közlése kapcsán a többi avar emlék tárgyalására is sor kerül.

³⁰⁵ A kérdéstről lásd: AHung. XXVII. 40. sk. o. 26—31. kép.

³⁰⁶ Pontos megfelelője pl. a kenézlői 39. sír csontlemezeinek rekonstruált rajzán (AHung. XXVII. 28. kép) és a közismert tarcali tarsolylemez szegélyén (Fettich, AHung. XXI. i. m. XLI. tábla).

³⁰⁷ AHung. XXVII. 41. o.

³⁰⁸ A szaszanida ezüstművesség emlékeit két alapvető kiadványból ismerhetjük meg: Smirnov, *Vostočnoe Srebro*. Spb. 1909. és Orbeli-Treuer, *Sasaniidski metal* Leningrad—Moszkva, 1935.

plasztikusan követő, részletező elmesélőkedve, mert a főformák ki-domborításán belül csak vonalakkal határolja el a felületeket. A szaszanida tálak lovasai repülő vágóban támadnak az oroszlánra, vagy más állatokra s ez utóbbiak is heves mozgással keresnek menedéket vagy ugranak a kicsinyeket elrabló lovasra. A vjatkai tál lovasa nyugodtan lépő lovon, mereven ül. A téma sem azonos, mert itt solymász vadászatra induló vadászt láthatunk, a perzsa tányérokban meg az oroszlánra vagy vadkanra s egyéb nemes vadra vadászó fejedelmeket a vadak környezetében ábrázolják. A szaszanida művészetben elképzelhetetlen olyan mértékű hanyagság, hogy a ló derekának vonalát egyszerűen belevigye a művész az emberi testbe, a vjatkai tányérral rokon ábrázolásokon azonban előfordul, hogy a lovas mindkét lábát átrajzolják lován (9. kép)³⁰⁹ stb., stb. SMIRNOV ezt a tálat a szaszanida ezüstművesség csoportjába sorozza, felfogása téves, legfennebb úgy fogalmazható, hogy a szaszanida ezüst tálak némi ornamentális hatása fedezhető fel rajta. Ugyanilyen joggal, sőt mint látni fogjuk, sokkal több alappal a magyarságnál ekkor már virágzó palmettás ornamentika hatására gondolhatunk. A képtípus nem szaszanida eredetű, hanem a hun korban újra antik mintákat utánozni kezdő bizánci művészet triumfáló hadvezér ábrázolásának átformálásából keletkezett. Ezek a bizánci ezüstkészítmények éppen olyan nagy számban kerülnek elő orosz földön, mint a szaszanida ezüstművesség termékei. Számuk különösképpen a VI—VII. században szökken fel, nyilvánvaló jeleként a kereskedelmi élet fellendülésének.³¹⁰ Mind Perzsiából, mind pedig Bizáncból prémárúért cserébe küldötték ezeket az ezüsthalmikat s így lelőhelyeik a kereskedelmi utak mentén helyezkednek el s legtöbbje éppen Perm vidékén kerül elő, a prémfajták ősi árucserhelyén. Ezek közül a tálak közül a Kerč-i hunkori tálon megtaláljuk a triumfáló hadvezér barbár megfogalmazású képtípusát is,³¹¹ a lova előtt haladó koszorus Nikével. Nike helyébe a vjatkai tálon a kantárszárát tartó kis ember kerül, egyébként a kompozíciós változatlanul azonos. A vjatkai tállal stílusban azonos más ezüstitálak arra mutatnak, hogy önálló témák megfogalmazását is megkezdette az a műhely, melyben a vjatkai tál készült. Ezek lelőhelye is

³⁰⁹ Fehér Géza, *A bolgár—törökök szerepe és műveltsége*. Budapest, 1940. XVIII. tábla után.

³¹⁰ L. Matzulevitsch, *Byzantinische Antike*. Berlin, 1928.

³¹¹ J. Strigovski—N. N. Pokrovski, *Vizantinski pamjatnik naidennyi v Kerči, 1891. godu*. Mat. po arch. Rossii No. 8. Drevnosti južnoi Rossii. Spb. 1892.

mind Perm tágabb értelemben vett környéke. A Permben előkerült magyar leleteket FETTICH NÁNDOR értékelte éppen kereskedelem történeti szempontokat helyezve előtérbe.³¹² A leletekből az látszik, hogy a honfoglaláskori magyarságnak elsőrangú érdekei fűződtek ehhez a területhez. Nemrégiben sikerült kimutatnom, hogy a magyar föld területe körülbelül Géza fejedelem koráig a vereckei szoroson keresztül élénk kereskedelmi összeköttetésben állott Kievvvel.³¹³ A korábbi datálódó Bolgariával és Permmel való kapcsolatok emléket, nemcsak a Permben talált magyar leletek mutatják, hanem Anonymusnak az a passzusa is, amelyben Taksony uralkodása alatt volgai bolgár urak vezetésével Magyarországra jött s Pesten letelepedett kereskedőkről szól.³¹⁴ Anonymus adatait megerősíti NAGY LAJOS Budapest-esküteri ásatása, melynél a római kontraerődnek bolgár módra való átépítését figyelte meg.³¹⁵ Permben a legfontosabb fizetési eszköz az ezüsthalmi volt. Mivel a vjatkai tál ornamentális képzésének elemei és azok a rajztechnikai tulajdonságai, hogy a nagyobb formán belül a részleteket csak vonallal jelöli, egytől-egyig a magyar honfoglaláskori anyag felé mutatnak, biztosra veszem, hogy a vjatkai és vele rokon emlékek magyar ötvösök kezéből kerültek ki s céljuk a házi használaton kívül talán elsősorban az volt, hogy csereárut teremtsenek. Valószínű, hogy ezek még a honfoglalás előtt készültek, de egy alább közölt magyarországi lelet közvetlen permi kapcsolatok emléket is őriz s

³¹² A vjatkai tállal azonos stílusú (magyar?) készítmények pl.: Smirnov, *Vost. Serebr.* LXXXV. t., LXXVII. t. 156. sz. XX.LXI. 96—97, LXXIV. 132—133, LXXXV. 155, LXXXVIII. 158. XC. 162. stb. ezek részletes feldolgozására máshelyt keríték sort. Egy Aspelin által közölt, solymászt ábrázoló korongon (képe: U. T. Sirelius, *Suomen kansanomaista kultuuria.* I. Helsinki. 1919. 52. kép) kitűnően megfigyelhetjük, hogy a solymász típus kialakításakor a bizánci ezüstművesség befolyásán kívül a szaszanida művészet is adott indítékokat. A lovas solymász körül ugyanis kutyái és állatai ugyanolyan módon helyezkednek el, mint néhány szaszanida tálon (pl.: Sarre, *Die Kunst des alten Persiens.* i. m. 107. tábla, II. Khosrau vadászatát ábrázoló tányér). Továbbá hasonló solymászábrázolások: Smirnov, *Vost. Serebr.* XC. t. 22—23. rajz, XCI. t. 24—25. rajz, a solymász helyén majommal, ill. sassal: 159, 160. sz. stb. Fettich Nándornak a permi kapcsolatokra vonatkozó megállapításait lásd AHung. XXI. i. m. 33. sk. o.

³¹³ László Gyula, *Budapest története a népvándorlás korában* (Budapest története I. kötet sajtó alatt), részletesen tárgyalom a kievi út jelentőségét és útvonalát. Rövid összefoglalás: Ungarn, 1941. II. 84—96. o. térképpel.

³¹⁴ Cap. 57. (Pais Dezső, *Magyar Anonymus.* Budapest, 1926. 100. o.).

³¹⁵ Nagy Lajos, *Pest város eredete.* Kny. Budapest multja III. kötetéből 1934. 12. o. Pest szerepével részletesen foglalkozom Budapest története I. kötetében.

az Anonymus-féle adattal együtt talán egy, Kieven és Černigovon át s Vjatkán keresztül Permig ívelő kereskedelmi út emlékeként magyarázható.

A nyíregyházi múzeumban őrzik a már többször közölt gégenyi honfoglaláskori leletet.³¹⁶ Kiss LAJOS múzeumigazgató baráti szívességéből alaposan megvizsgálhattam a leletben levő ezüstcsészét s a vizsgálat eredményeképpen szükségessé váltott a lelet újra való feldolgozása. Közös feldolgozásunknak nem akarván elébevágni, csak a vizsgálatnak itt szükséges részleteit közlöm. Az ezüstcsészére kívülről csat volt forrasztva (*XIV. tábla 1*). Azok közé az ivócsészék közé tartozik tehát, amelyeknek aranyból való példányait a szilágysomlyói kincsből,³¹⁷ továbbá a nagyszéksósi³¹⁸ és a nagyszentmiklósi kincsből³¹⁹ ismerjük. Belsejében a rajzomon közölt, határozott vonalú, nem véletlen surolgatás vagy céltalan karcolás okozta, vonalháló látható. Ennek a rajznak samanisztikus jelképiségét más helyen fogom tárgyalni, most csak annyit szegezek le, hogy a Perm vidéki ezüstitálakra hasonló ábrákat, állatokat, embereket és látszólag értelmetlen vonalrajzokat karcoltak. Ezeket a tálakat még ma is pogány szentélyeikben őrzik az otlakók. A gégenyi ezüstitál rajzának sacrális jelentését, azon kívül, hogy övre függeszthető áldozati csésze volt és azonkívül hogy a permii samanisztikus rajzokkal rokon ábrázolás van rajta, egy magyarországi lelet is megerősíti. Alábbi eredményeimtől teljesen függetlenül, egymás munkájáról nem tudva, nemrégiben foglalkozott BOGYAI TAMÁS a Nemzeti Múzeum egyik ezüstcsészéjével (*XIV. tábla 2*). A rajta levő Agnus Dei ábrázolást azzal a magyarországi szokással egybevetve, hogy a bárány helyén sokszor oroszlán jelenik meg, oroszlánnak tartja és a nomád és a keresztény szemlélet sajátos szinkretizmusát sejt benne.³²⁰ GALLUS SÁNDOR bír-

³¹⁶ A leletet Jósa András közölte (Arch. Ért. 1904. 175—176. o.) majd Hampel József foglalkozott vele {*Ujabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről*. Budapest, 1907. 115—116. o. 13. tábla 1—3.}.

³¹⁷ Fettich Nándor, *A szilágysomlyói II. kincs*. AHung. VIII. Budapest, 1932. XXVIII—XXXII. tábla.

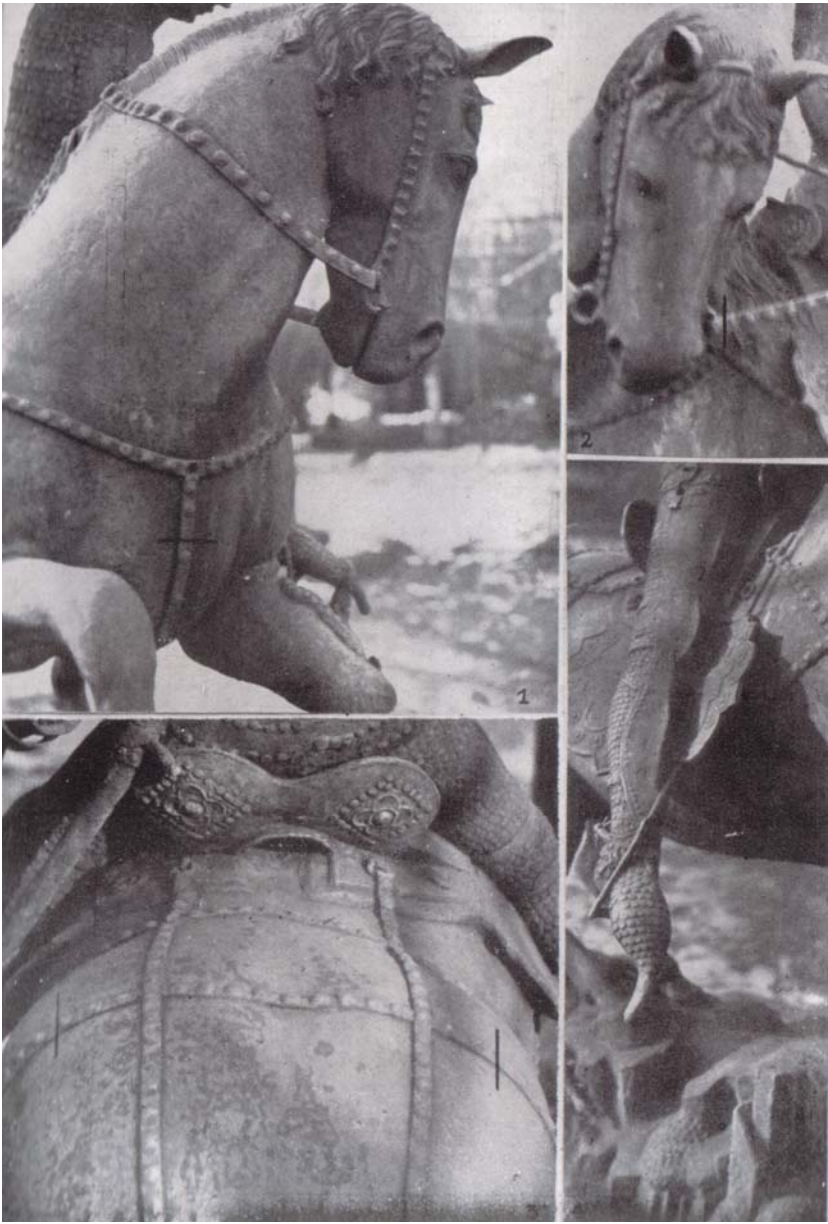
³¹⁸ Fettich Nándor, *A hunok régészeti emlékei*. (Attila és hunjai. szerk. Németh Gyula) Budapest, 1940. III. tábla 2.

³¹⁹ Hampel József, *Alterth.* i. in. 304. tábla. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az Agnus Dei-vel díszített csészének szinte pontos megfelelői a nagyszentmiklósi csatos edények, ezek belsejében ugyanis a bárány helyén állatábrázolás van már, más példányain pedig az állat helyén kereszt van.

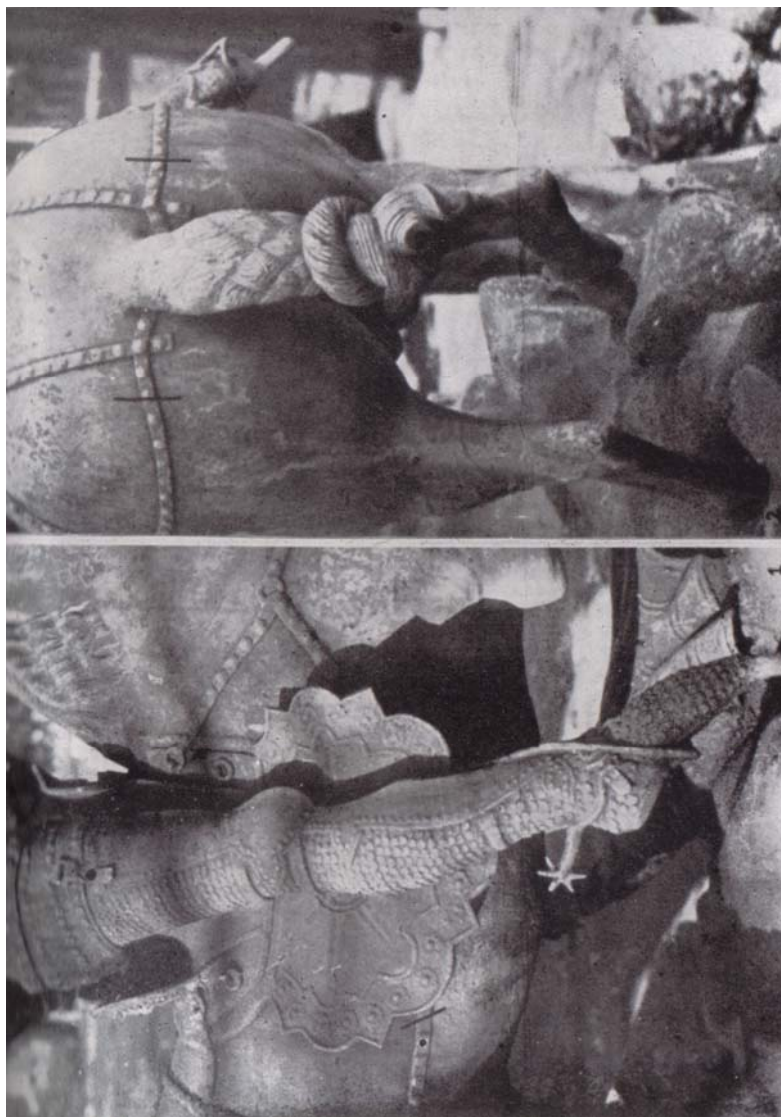
³²⁰ Bogyai Tamás, *Isten báránya*. Regnum. Egyháztörténeti évkönyv, 1940—1941.

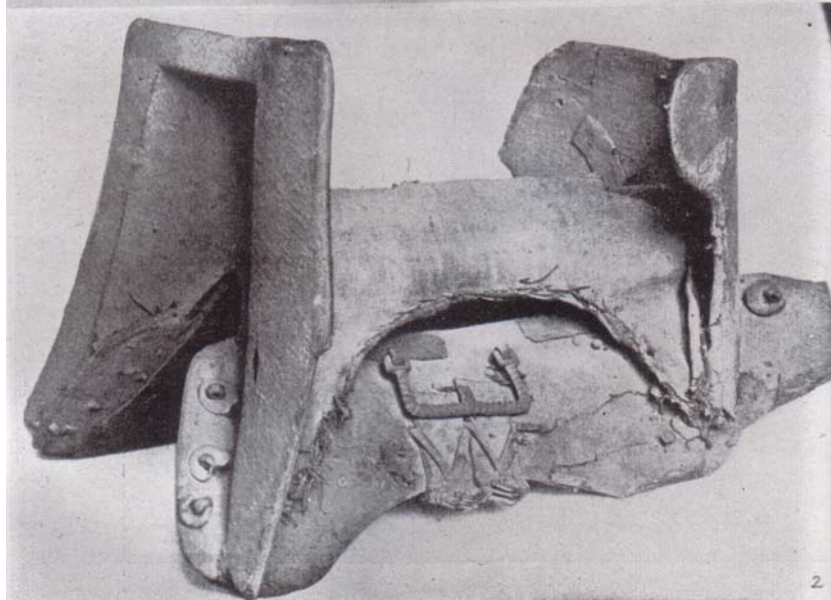
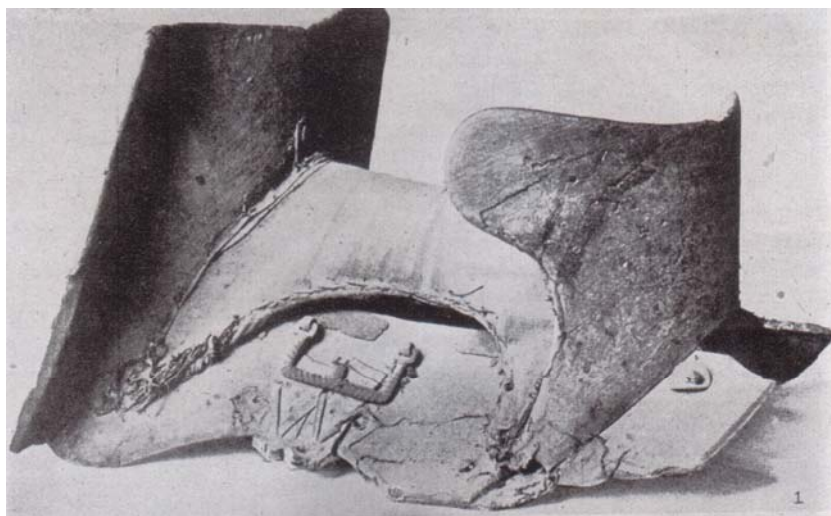
I. tábla. A prágai Szent György szobor

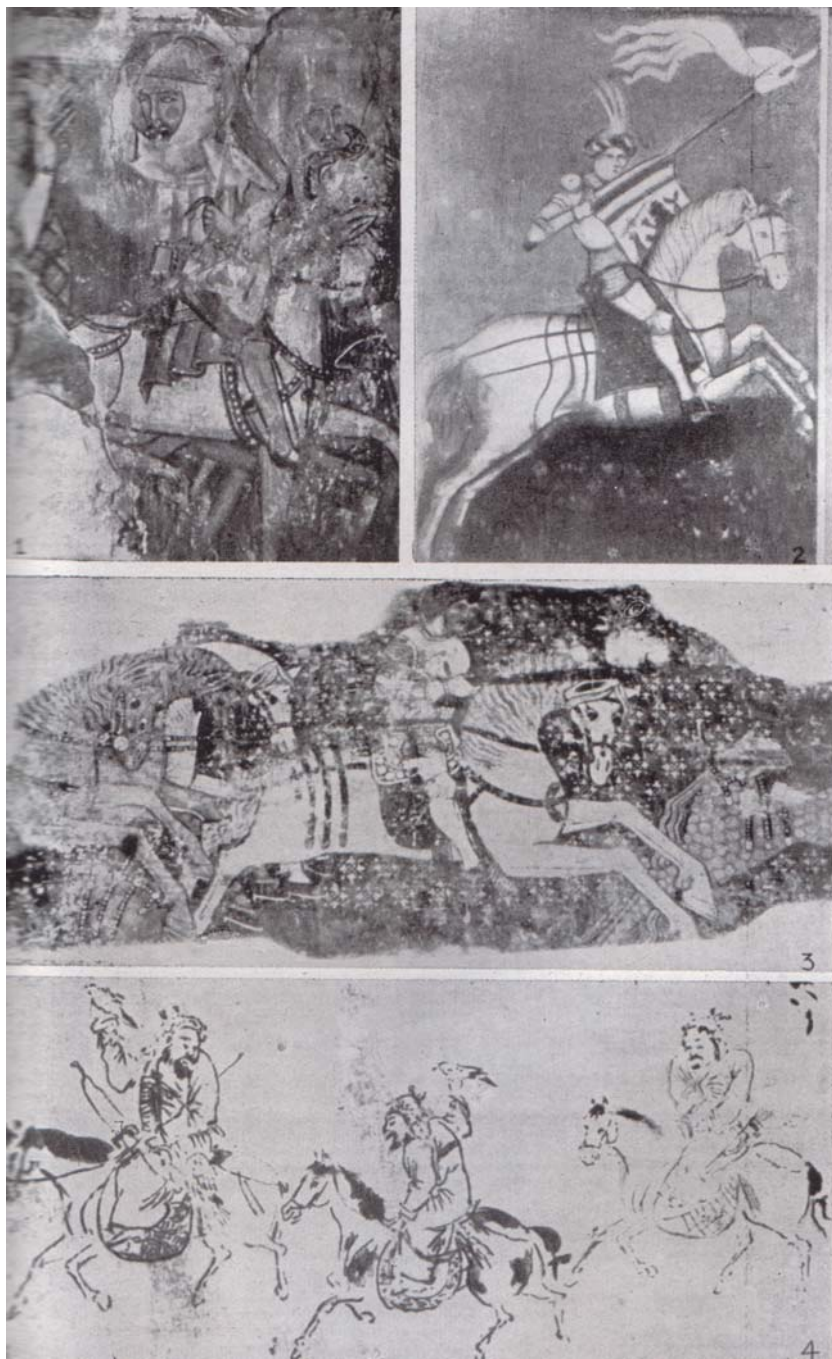
II. tábla. Részletfelvételek az Epreskert-i bronzmásolatról

III. tábla. Részletfelvételek az Epskert-i bronzmásozlatról

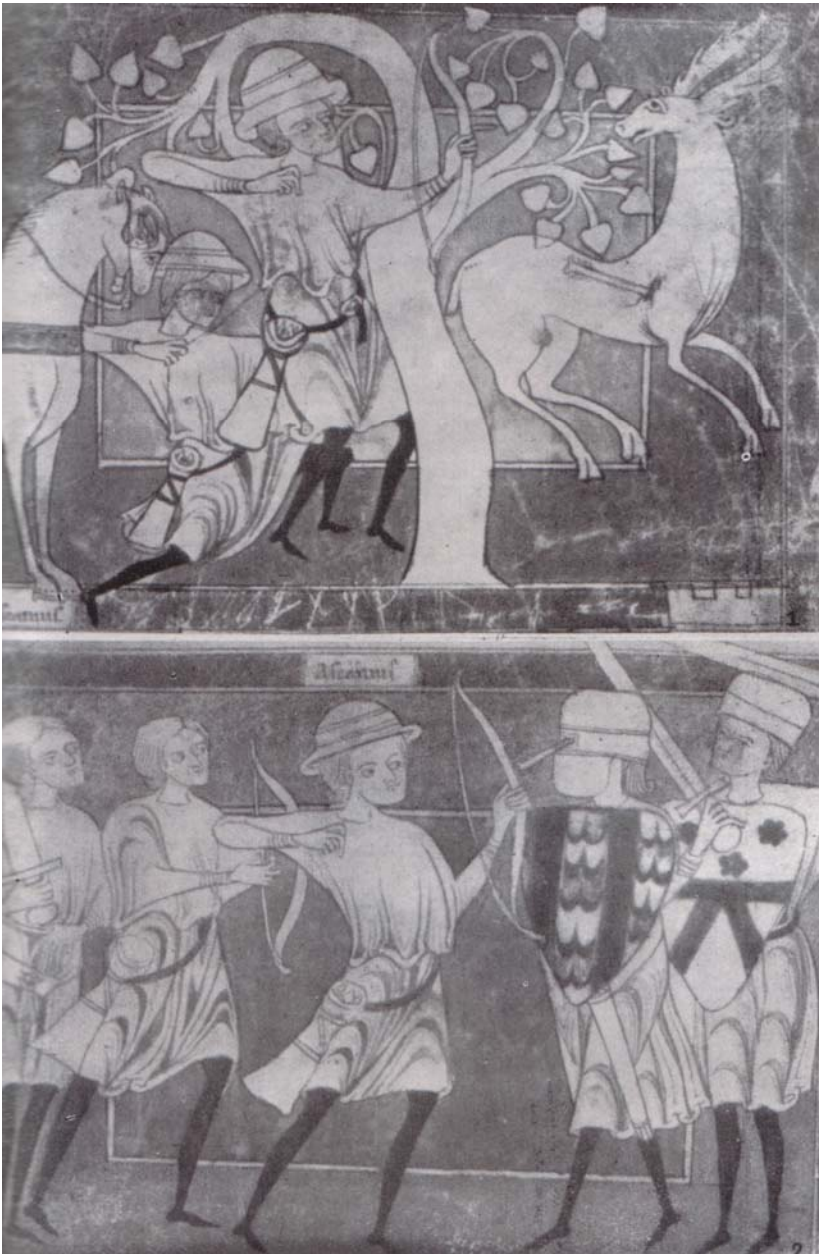
IV. tábla. IV. Henrik angol király nyerge (Laking nyomán).

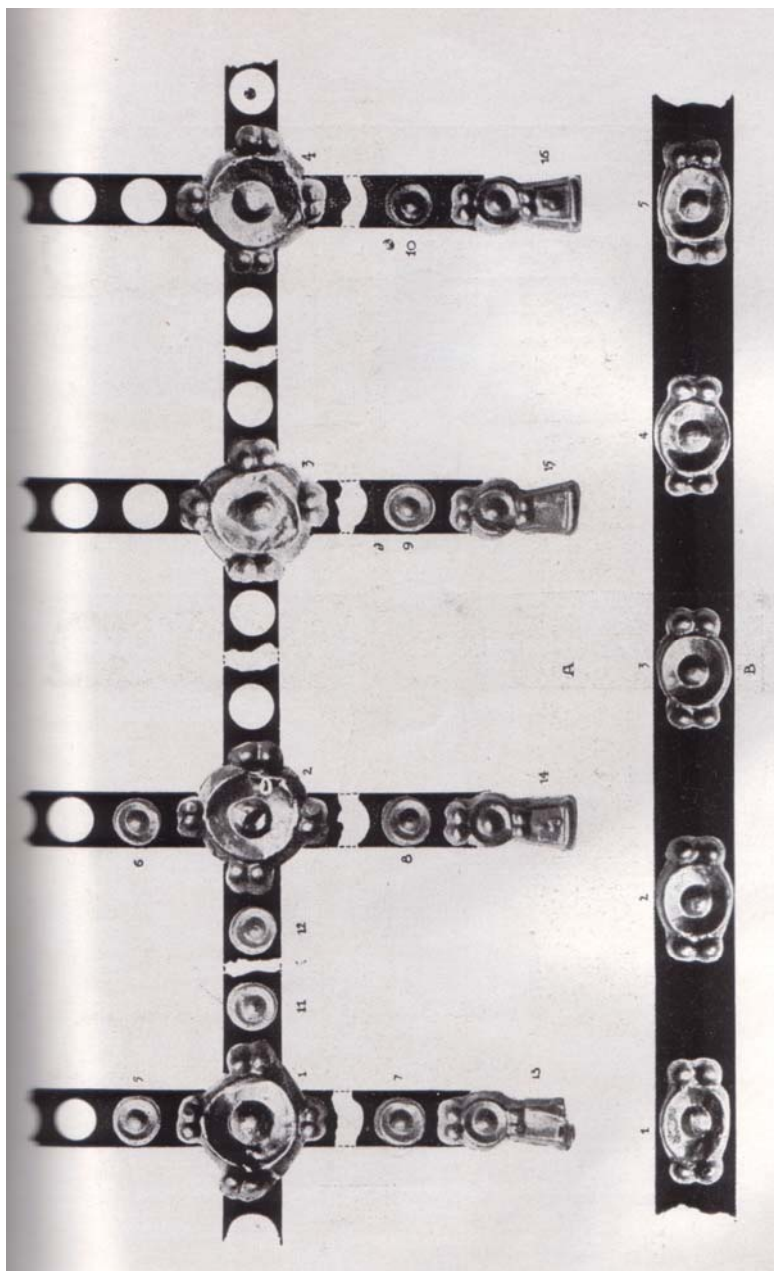
V. tábla. 1. Részlet a gelencei Szent László legendából. 2. Hervoja lovasképe a zágrábi misekönyvből, 3. Részlet a székelyderzsi Szent László legendából, 4. Részlet a hiung-nuk felvonulását ábrázoló Wu Tao Tze másolatból (Takács Zoltán nyomán).

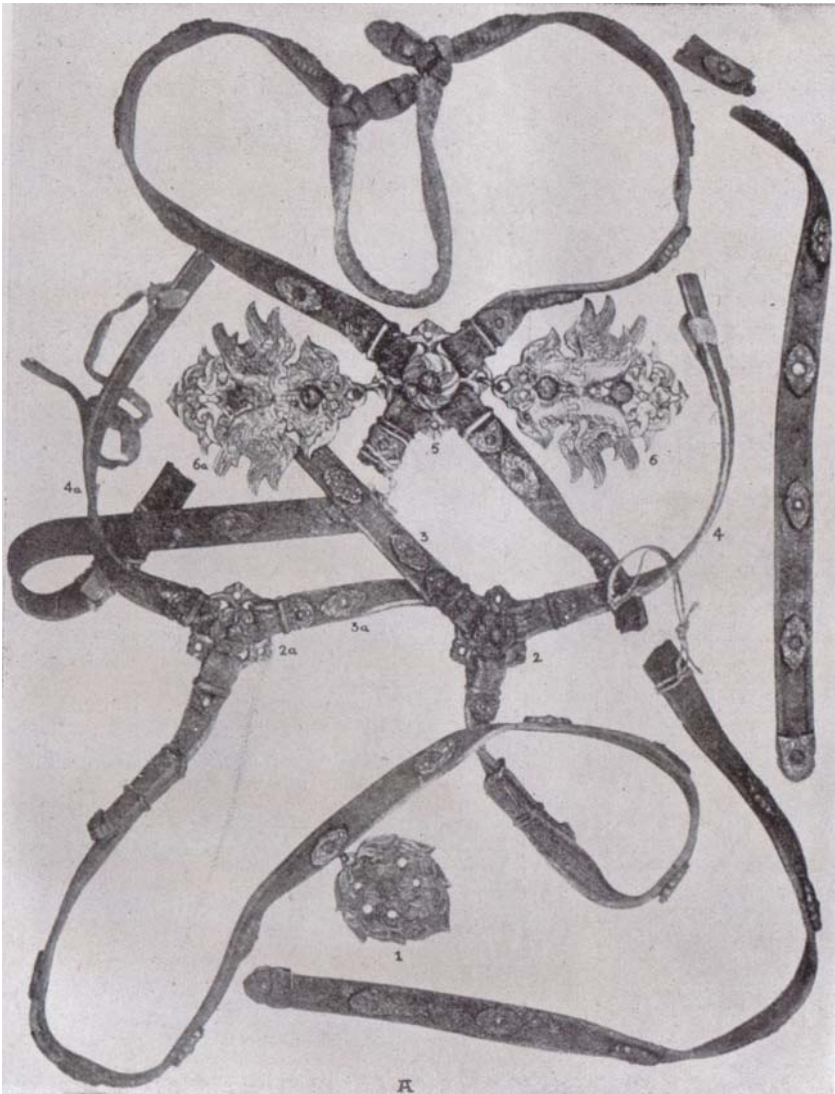
1/1. tábla. 1. Részlet Kopasz Károly misekönyvéből (Riegl nyomán), 2. Részlet egy felsőrajnai énekeskönyvből (Woermann nyomán), 3. Pisanello: Szt. Eustachius (részlet), 4. Részlet Ambrogio Lorenzetti sienai falfestményéből, 5. A velencei San Marco Szt. György ombornívének részlete (Venturi nyomán), 6. Dürer: Szt. Hubertus (részlet), 7. Dürer: A halál és a lovag (részlet)

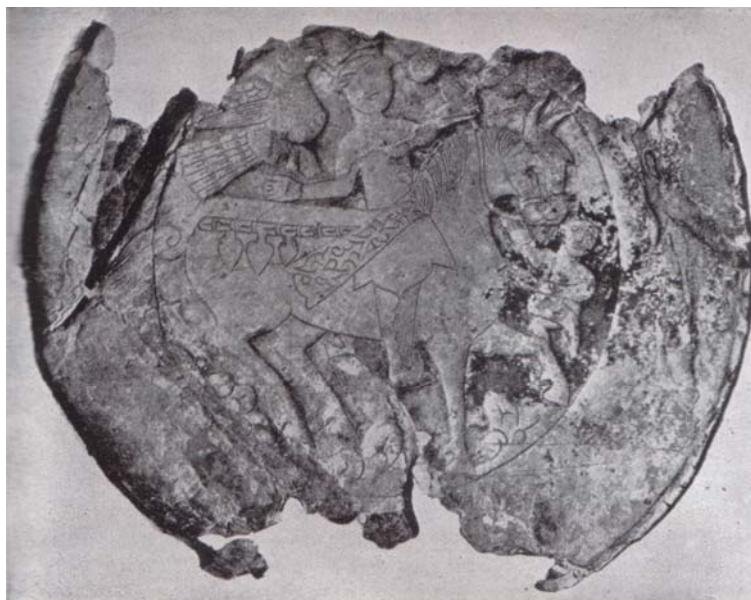
VII. tábla. Miniatúrák Heinrich von Veldecke: Eneide-jéből (Boeckler nyomán).

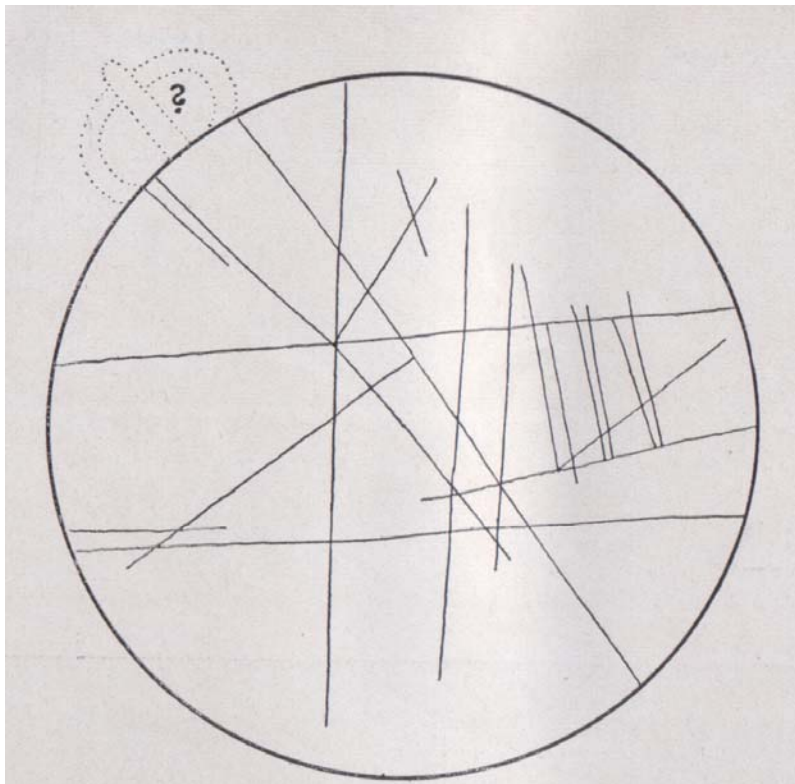
IX. tábla. Az ózori vár lószerszám helyreállítása.

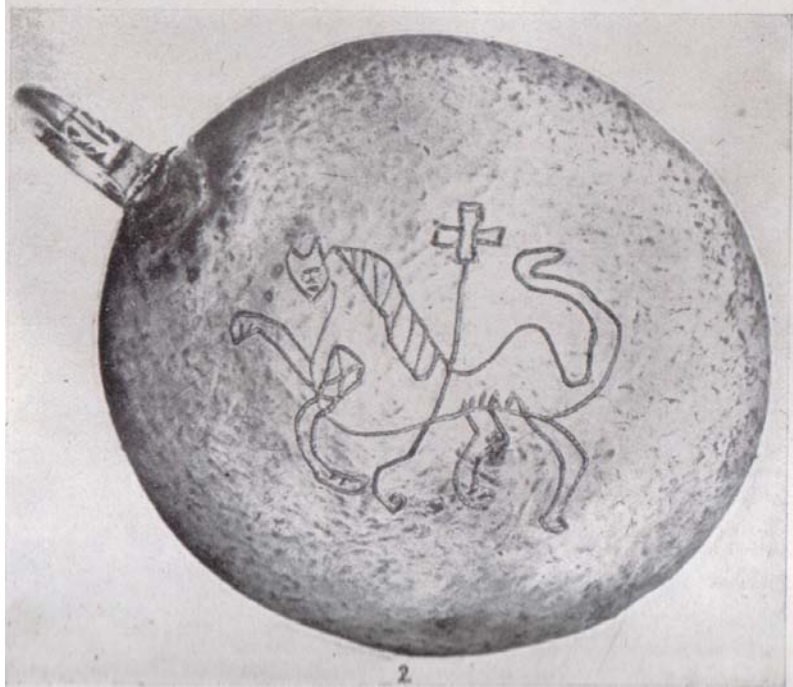
XII. tábla. Későközépkori japán lószerszám (Harada nyomán).

XIII. tábla. 1. Ezüsttál a vjatkai kormányzóságból (Smirnov nyomán), 2. A Sta. Saba-i lovasdombormű (E. Schaffran nyomán), 3. A Nemzeti Múzeum solymászos padlótégglája

1

2

XIV. tábla. 1. A gégényi lelet ezüstcsészéjében levő rajz, 2. A Nemzeti Múzeum Agnus Dei-vel díszített füles csészéje

latában³²¹ továbbmenve, helyesen utal a csészének a függeszthető csészékkel való rokonságára, és a permi tálak rajzával való rokonságot is észreveszi. Mindketten az oroszlának a lovasnomádság világszemléletében való helyzetével hozzák összefüggésbe a rajzot. Nem akarom követni őket erre a területre, hanem megelégszem a következők leszögezésével: a Nemzeti Múzeum oroszlán-bárányos Agnus Dei csészéjén a rajz pontosan azon a helyen lép fel, ahol a gégényi, füles ezüstcsésze samanisztikus ábrázolása. Rajzolójának beidegzett kezemozgásában még benne vannak a permi állatrajzok vonalai. Ilyenképpen ez az ezüstcsésze eddig egyedülálló érdekességű emléke a kereszténységre csak nemrégiben áttért pogány magyarságnak s mélyen belevilágít a vallásváltás folyamatába.

Kitűzött célunkhoz képest ebből a kérdésből jelenleg csak a Perm-magyarországi vonatkozások érdekelnek. Régen tudtuk már, hogy a solymászat elsőrendű kedvtelése lehetett a honfoglaló magyaroknak. A solymászábrázolások igen gyakoriak a későbbi magyarság művészetében is (*XIII. tábla 3*) s valószínűleg a szövöttfonott holmik díszítésének is egyik kedvelt jelene volt a lován ülő solymász. A solymászatot hamar megkedvelik a környező népek is, s a vjatkai tálon megismert formában ábrázolják. Legkorábbi Olaszországból való ábrázolása, a római Sta. Saba templom egyik X. századi longobárd kódomborművén maradt ránk.³²² Ez a dombormű szinte szóserinti megisméltése a vjatkai tálnak s másként, mint a tál képének elkészítéséhez való alaptípus közvetlen szemlé-

³²¹ Gallus Sándor bírálata a *Folia V.* kötetében jelenik meg, szíves engedélyével hivatkozom kéziratára. Fettich Nándor már előbb észrevette, hogy ezek a füles, csatos csészék a keresztény világban is szerepet játszanak a János áldomás fogalomkörében és az orosz egyház eulogia-csészéiben. (*A hunok régészeti emlékei.* i. m. 240. o.). A fentiekhez a kérdés alaposabb kidolgozásáig még a következőket jegyzem meg: Ugyancsak a permi tálakon lévő rajztechnika figyelhető meg egy kalocsai püspök sírjában talált patena rajzában, különösen a keret rekesztechnikára emlékeztető beosztásában (képe: *Magyar Művelődéstörténet.* I. kötet 379. o.), ez a minta ugyanis igen kedvelt dísz az Oroszországban talált s a honfoglalás előtti magyar művészettel rokonságban levő ezüsttálaknak, pl.: Smirnov, *Vost. Serebr.* i. m. LXI. tábla 96. 159, továbbá a CXVI. tábla 294. alatt Kudeceva-ból (permi kormányzó-ság) közölt tál, mely egész megjelenésében, a korong közepére ügyetlen vonalakkal rajzolt lovával és a kalocsával azonos keretmintájával legközelebb áll az ismertetett magyar egyházi edényekhez.

³²² E. Schaffran, *Die Kunst der Longobarden in Italien.* Jena, 1941 38a. kép.

letével nem tudom magyarázni ezt a hasonlóságot. A Sta. Saba domborművén (*XIII. tábla 2*) a szakállas, lovas solymász mozdulata, kéztartása, a kezén ülő sólyom, s a kép egész beállítása azonos a vjatkai tállal. Növeli az azonosságot, hogy a lovas nem a longobárd, fibulás kapcsolású ruhában ül lován, hanem övvel átkötött keleti ruhában és hogy lószerszámja, akár a honfoglaló magyarok lószerszám rekonstrukciójának is mintaképpül szolgálhatna. Még tovább fűzhetők a magyar kapcsolatok akkor, ha az ábrázolást a XIV. századi magyar solymász padlótéglán megmaradt képével vetjük egybe (*XIII. tábla 3*). A padlótéglán levő szakállas solymász szakálla kétágba szakad hasonlatosképen az egykorú kunos viselethez. Lovának farka bogozott egyébként s egész beállítása és tartása azonos a római domborművével.³²³ A korai magyar emlékek közé sorolom a berlini Kunstgewerbemuseum egyik XII. századi selyemszövetét.³²⁴ A solymász itt is, mint a vjatkai és a római domborművön, nyugodtan lépkedő lovon ül s az ábrázolás kompozíciója is részletekig azonos az említett párhuzamokkal. A selyemszövet közlöi világosan látták ennek a stílusnak társtalan voltát az egykori európai emlékek között s ezért mint bizonytalan eredetű, valószínűleg Középeurópából származó emléket határozták meg. Én a fenti párhuzamok alapján biztosnak veszem, hogy magyar műhelyből került ki ez a selyemszövet s eddig legkorábbi emléke a magyar szövés-fonás művészetnek. Már eddig is biztosra vettük, hogy szövő-fonó művészetünknek igen magas fejlettségűnek kellett lennie, mert hiszen egy sátorlakó nép legszükségesebb s egyben legbecesebb holmija a szőnyeg és a díszes szövet. De arra eddig még nem volt semmiféle adatunk, hogy milyen is lehetett szövő-fonó művészetünk. Az esztergomi királyi kápolna szőnyeget utánzó falfestményei adták az első közvetett útmutatást³²⁵ a fémbe utánzott

³²³ Képét közölte: Dercsényi Dezső, *Nagy Lajos kora*. i. m. 161. o. Egy ugyanebből a préselómintából kikerült másik példányt a *Magyar Művelődéstörténet* I. kötete 309. oldalán láthatunk. U. ott a 308. o-n egy másik XIV. sz-i solymászábrázolás. Ismeretes a Nemzeti Múzeum XIII. századi zománcos solymásztála is. (*Magy. Művtört.* I. 312. o.).

³²⁴ J. Lessing, *Die Gewebesammlung des k. Kunstgewerbemuseums*. Berlin, 1900. 292. tábla, hasonló ehhez még u. ott a 182. táblán közölt textil is.

³²⁵ Az esztergomi falfestmények textilleőzményeiről vö.: *Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához*. SzIE. III. 554. o. hozzáfűzve az ott mondottakhoz, hogy nem kell feltétlenül szicíliai, vagy hispániai behozott szőnyegekre gondolnunk. Az ugyanis kétségtelen, hogy az esztergomi freskókat helyben levő, kitűnő festők festették s ők vitték falra a szőnyegmintákat, kézenfekvő, hogy ugyanezek a meste-

textilminták után.³²⁶ Ismeretesek voltak azok az adatok is, amelyek külföldre került nagyhirű magyar himzőművészekről és festőkről maradtak fenn.³²⁷ Végre lassacskán sikerül a megmaradt emlékek szórványos világánál legalább megközelítő képet alkotni arról a magyar szövőművészetről, amelynek a keleti alakos szőnyegek mellett nyilván nagyrésze volt a világhírű nyugati alakos gobelin-szővés elindításában. A solymászábrázolások magyar mintára való elterjedését hiba lenne azonban egyszerű művészeti motívumvándorlással magyarázni. Biztos vagyok benne, hogy egykor magyar solymászok tanították meg a nyugati vadászokat a solymászás művészetére, mert mikor később egyikük eljutott az írás tudományához, könyvet is írt erről³²⁸ s könyvét a nyugati munkák tekintélyként idézik. Az ábrázolások elterjedése mögött a solymászás tényleges megtanulása állott s mikor sor került a jelenetek ábrázolására, ezt is onnan vették át, ahol már készen megfogalmazva találták: a vjatkai képtípust hiven őrző magyar művészetből. Erre a látszólag mellékútra vezető hosszabb kitérésre azért került sor, mert a továbbiak szempontjából igen nagy jelentősége van annak, hogy olasz földön a X. században magyar minta után, magyar löszerszámmal ábrázolják a solymászt.

Van ugyanis egy későbbi, futólag már említett olasz dombormű a velencei San Marcoban, amelyen Szent György küzdelmét a sárkánnyal faragta meg a trecento olasz szobrásza.³²⁹ Minket azért érdekel közelebbről ez az ábrázolás, mert Szent György lovának

rek szőnyegszövő műhelyek számára készíthettek rajzokat. A falképek rajzai igen jól elhelyezhetők egy keleties divatú magyar textilművészetben is. Annál is inkább mondhatom ezt, mert amint a solymászábrázolásoknál bemutattam, a textil- és a fémművesség mintakincse sok tekintetben azonos. Az esztergomi szőnyegmintás falfestmények palmettás keretsora köznapi minta a honfoglalók fémtárgyain és a rokon keleti alkotásokban. Az oroszán korongba írt képe is az esztergomihoz igen hasonló ábrázolásban van meg a keleti ezüstművesség barbár (magyar?) jellegű készítményei közt (Smirnov, *Vost. Serebr.* i. m. CXVI. tábla 290. szám).

³²⁶ A tarsolylemezek mintakincsenek textilleőzményeit már Hampel József felismerte (*Ujabb tanulmányok.* i. m. IV. fejezet), Fettich Nándor pedig honfoglaláskori öntött övdíszeket hozta kapcsolatba a keletturkesztáni, egykorú nemezzátétes munkákkal (AHung. XXL i. m. 83. o. LXVI. tábla).

³²⁷ Horváth Henrik, *Zsigmond király kora.* Budapest, 1937. 174. o.

³²⁸ Magyar László (Ladislaus von Ungarn) híres solyomszakértő és elméleti író. Az osztrák Eberhard Hickelt (*Ancupatorium herodianum.* Kiadta E. Dombrovski, Wien, 1866) több helyen idézi mint tekintélyt (Horváth Henrik, i. m. 58. o. alapján).

³²⁹ A. Venturi, *Storia dell'arte italiana.* II. Milano, 1902. 373. kép.

lószerszámján ugyanazok a szívalakú csüngők szerepelnek, mint honfoglalástkori leletekben és a Sta. Saba-i domborművön, csak hogy itt már nem az egyszerű farhámról csüngenek lefelé, hanem hálós farhám átkötő szíjai végéről (VI. tábla 5). A ló farka nincsen bekötve, de a heveder a magyarországi képekről jól ismert szövött, kötélheveder.³³⁰

Úgy látszik, hogy a Sta. Saba-i dombormű nemcsak a solymász ikonográfiai megfogalmazásának magyar típusú átvételét jelenti, hanem egyúttal azt is, hogy olasz területen meghonosodik a magyar lószerszám divatja. Erre mutat ugyanis a ferrarai dóm főkapuja feletti dombormű is.³³¹ A dombormű 1135-ből való s Szent György sárkányharcát ábrázolja. A ló szügyelőjén a magyar lószerszámra annyira jellemző levélalakú csüngők csüngenek, ugyanolyan felerősítéssel, amint azt honfoglalástkori előzményeinek rekonstrukciójakor, vagy a vjatkai tálon láttuk. A domborműről közölt rajzról nem tudom megállapítani hogy vajjon a farhámot is ilyen csüngősor díszítette-e. A ferrarai dombormű lószerszámja azonban ebben a formájában is az Olaszországban korán meghonosodott magyar lószerszám (Sta. Saba-i lovas) egyik késői példája. Ez a dombormű időben is összeköti a Sta. Saba-i lovast a XIV. századi velencei Szent Györggyel. Ez utóbbin, mint említettem, már hálós farhám csüngenek a levélalakú veretek. Ugyanezt a rendszert láttuk a székelyderzsi falfestményeken, ott is a szíjnál szélesebb szíjvég-csüngőket vertek a farháló lelógó szíjainak végére. Míg tehát a Sta. Saba-i és a ferrarai domborművön a korai magyar lószerszám szerepel, a velencei Szent Györgyön már az avarral egybeötvözött magyar hálós farhámot figyelhetjük meg. A farhámnak ez a gazdagodása olasz földön nem történetelt meg, tehát friss magyar átvételt kell feltételeznünk. Mindhárom emléken hiányzik a csuklós szügyelő.

A Sta. Saba-i dombormű közlője E. SCHAFFRAN észreveszi, hogy bár szerinte a dombormű északi szellemű alkotás, nem magyarázható maradéktalanul longobárd előzményekből. Felteszi, hogy a dombormű az Odin kultusszal áll összefüggésben, IX. századi alkotás és bizánci hatás észlelhető benne.³³² A magyar lószerszám kétségtelenné teszi, hogy a domborművet a X. században faragták s a vjatkai tál és a többi magyar solymászábrázolások elegendőképpen megmagyarázzák a jelenet tartalmát is. Van

³³⁰ Vö. a 102. jegyzetet.

³³¹ Lázár Béla. Arch. Ért. 1916. i. m. 13. kép.

³³² E. Schaffran, i. m. 85, 91. o.

azonban SCHAFFRAN érvelésében egy pont, a bizánci hatás kérdése, amelyik még tisztázásra szorul. SCHAFFRAN ugyan nem részletezi feltevését, de ha megfigyelése helyes, akkor az, amit a magyar lószerszámról mondtam s azok a következtetések, amelyeket a ferrarai és velencei domborművekkel együtt ezekből az alkotásokból a velük egykorú magyar lószerszámról levontam, helytelenek.

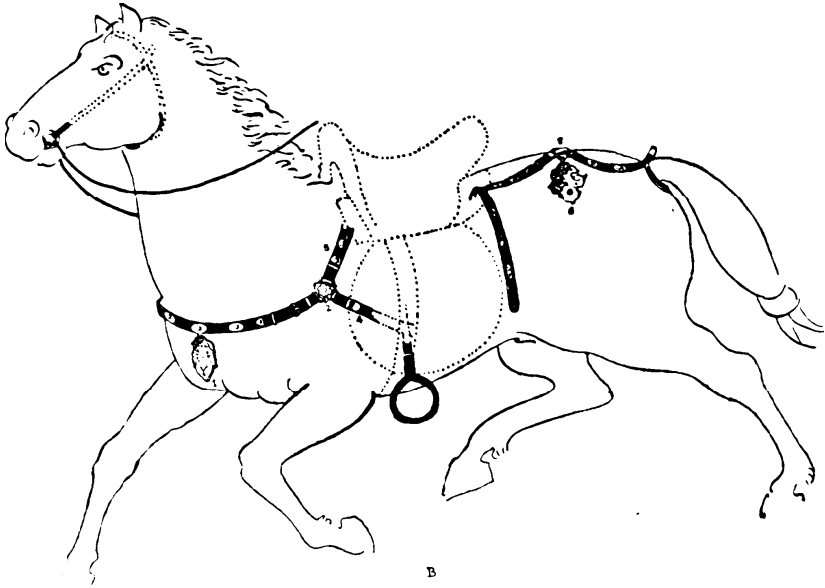
Kétségtelen, hogy a késői szkíta és főként a nyomába lépő szarmata művészet igen nagy átalakító hatást gyakorolt a kelet-római birodalom művészetére s így közvetve a belőle kinőtt bizánci művészetre is. A szarmata fémművességben a szkíta örökség állatalkajai teljesen feloldódnak az iráni, színes kőberakások alatt.³³³ Ennek a stílusnak örökösei és továbbfejlesztői a déloroszországi gótok és hunok s így a polychrom stílus hatása a hun örökségen keresztül az avar, sőt a honfoglaló magyarok régészeti emlékein is kimutatható, s különösképpen erősen érezhető a bizánci ötvösségben. A bizánci díszes lószerszámok valamennyién rekeszekben ülő kőberakások vannak s mind a szügyelőről, mind pedig a farhámról korongos vertek sora csüng le.³³⁴ A lószerszám szíjainál arra törekedtek, hogy azok minél szélesebbek legyenek, hogy díszítésük kellőképpen érvényesülhessen. Néha szinte tenyéryi szélességű szíjból, vagy aranszövetből készítették a lószerszámot s nem a bizánci területen ismeretlen, szárnyakra épült, nyereghez vezették, hanem a négyszögletes s ugyancsak drágaköves rekeszekkel dúsan díszített nyeretakaróhoz. A bizánci lószerszám szerkezete és díszítési gondolata merőben különbözik tehát attól a divattól, mely a szerkezet sugallta vékony szíjakkal áll s a lószerszám természetének jobban megfelelő fémveretekkel van kiverve s amely a magyar lószerszám átvételeként az említett olaszországi emlékeken is megjelenik. SCHAFFRAN tehát a Sta. Saba-i domborműnél sem a tartalmi résznek, sem pedig a díszítögondolatnak gyökereit nem helyes irányban kereste. A bizánci hatást igenis megfigyelhetjük a quat-

³³³ Az erre vonatkozó fontosabb irodalmat lásd: Fettich Nándor, *A hunok régészeti emlékei*. i. m. 316—320. o. U. o. a szkíta-szarmata-hun fémművesség nagyvonalú megvilágítása.

³³⁴ A bizánci lószerszám egyik leggazdagabb példája a bambergi katedrális szövetén maradt ránk (A. Grabar, *L'empereur dans l'art byzantin*. Paris, 1936. VII. tábla 1.), a korábbi lószerszámok minden jellegzetessége megtalálható ezen a szöveten, a ló nyakának széles szalaggal való átkötése világosan elárulja, hogy keleti hatásokkal kell számolnunk. Lásd még a 97. jegyzetet.

trocento, hímzett, széles lószerszámjain, melyeken a farrózsás, vagy hálós farhámot a bizánci divatból megtanult elemek szövik át.³³⁵

Vessünk most egy pillantást a farrózsás hámszerkezetre, mert ebből is világosan láthatjuk a Nyugaton elterjedt különböző lószerszámok keleti eredetét. Ezt a farhámot sokkal első európai meg-

16. kép. A XII. táblán közölt japán lószerszám szerkezete.

jelenése előtt kitűnő példákban ismerhetjük meg akár a legtávolabbi Keletről is, vagy a Kisázsiaiban megjelenő törökség korai emlékeiről.³³⁶ Ha a már idézett japán lószerszámot megnézzük (XII. tábla, 16. kép) észrevehetjük rajta, hogy még megvan a korábbi ló-

³³⁵ Kitűnő példákat figyelhetünk meg W. v. Bode többször idézett művében (*Die Kunst der Frührenaissance in Italien*. Prop. Kunstgesch. VIII.). Különösen Benozzo Gozzoli falfestményeinek lószerszámjain (433. sk. tábla).

³³⁶ Nem tudom, hogy a farrózsás farhám nem abból a szokásból ered-e, hogy bizonyos sacralis lószerszámoknál a ló farbúbjára fölé szerelték az áldozati üstöt (pl.: J. Harada, *A Kaya Silla-i császársírok*. Tōkyō, 1926. 84. tábla). Ezeknek a lószerszámoknak szerkezete ugyanis tökéletesen megfelel, a rózsás farhámoknak, a külömbőség mindössze annyi, hogy ez utóbbiakon ez az üst helyére díszes farrózsás került. A kunok szerepére talán az Iparművészeti Múzeum egyik kun nyilazót ábrázoló padlóéglája ad útmutatást. Ezen a téglán ugyanis a kun lovának farán a nagyszentmiklósi kincs csótárjához hasonló levélalakú dísz emelkedik ki a farrózsából (képe: Szilágyi, MNT. II. 463., o.).

szerszámokra jellemző levélalakú dísz s a sügyelőről éppen ott csüng le. Akol díszes példányait a honfoglaló magyar lószerszámokról is megismertük. A farhám hasonló díszét azonban már a farrózsza két oldalára függesztik. Érdekes korai példája ez annak, hogy az új szerkezet kezdetben átveszi a régi szerkezet díszítőformáit. Az Árpádkori magyar lószerszámok a velencei Szent György domborműből visszakövetkeztetett formáján is, a régi leveles dísznek ugyanilyen keveredését láttuk az avaroktól megtanult hálós farhámmal.

A farrózsás farhámnál valamivel későbbben terjed el Európa keleti részén és Ázsiában a lapos, varrott mongol tegez.³³⁷ A Magyarországon megjelenő kunok még konzervatívan őrzik a régibb fajtájú tegezt, s ilyeneket találhatunk még a XIV. századi perzsa miniaturák nomád harcosain is.³³⁸ A farrózsás farhámot tehát csak olyan népek hozhatták Keletről magukkal, melyek még a varrott tegez elterjedése előtt kiszakadtak a keleti kultúrkörből. Az Európában rövid ideig tartó mongol hadjáratot nem számítva csak két ezen a területen meggyökeresedett nép jöhet tekintetbe: Magyarországon a kún, Kisázsiaiban pedig az Európa felé törő török. Mint említettem, a Képes Krónika tanubizonysága szerint a XIV. század vége táján a Székelyföld kivételével átmenetileg szinte egész Magyarországról kiszorítja a farrózsás farhám az ősi hálós formát. A farrózsás hám elterjedésének vizsgálata után bizonyosra, veszem, hogy ennek európai elterjedése csakis a magyarság útján történhetett s így az olasz és német festők későbbi művein szereplő török lovasokra is mint „keleti“ jellegzetesség került, hacsak nem az történt, hogy az akkor egyetemessé váltott divat, a török lószerszámban is, mint a honfoglaláskoriban, meglevő szerkezeti előzményből létrehozta, nyilván azonban már magyar mintára, a hálós farhámot.

Tisztán csak a Szent György szobor lószerszámjának meghatározása lévén kitűzött céloom, a feltétlenül szükséges mértéken túl, nem lehet feladatomban azoknak a sokszor csendben történő, máskor meg általános európai eseményekkel összefüggő művelődéstörténeti folyamatoknak kibogozása, melyek során a magyar lószerszámok divatja meghódította a velünk szomszédos Nyugatot. Az a néhány példa, melyet az egyes kérdések tárgyalásakor inkább tallózás-szerűen felvettem, elég világosan mutatja, hogy a tárgykölcsonzé-

³³⁷ Vö. gróf Zichy István idézet tanulmányát (Turán, 1917. 164. o.).

³³⁸ Legutoljára egy mongol iskolából való 1310-ből keltezhető miniaturán (Fr. Martin, *The miniature painting and painters of Persia, India and Turkey*. London, 1912. Vol. 2. 30. tábla).

sek háttérben mindig nagyobb méretű átalakulások állanak, amely átalakulások folyamatának csak egyszerű jelzői, de nem magyarázó a tárgyi bizonyosságok. A magyar ló nagy híréből már a X. században értesülünk³³⁹ s Szent László ló kiviteli tilalma³⁴⁰ nyilván jelzi, hogy ez a jó hír nemhogy csökkent volna a XI. században, hanem még növekedett. A ló útja, egyúttal a lószerszám útját is jelzi. Kétségtelen szerepe volt a díszes lószerszám külföldi elterjedésében annak, a nyilván keleti szokásnak, hogy az uralkodók egymásnak küldött ajándékai közt kiemelkedő szerepe volt a felszerszámozott paripának. II. Béla például Péter nevű főpapját 1134-ben II. Lothar német császárhoz küldi követségbe és a sok más kincsel együtt két díszes szerszámozású, aranyosnyergű fehér lovat is küld az ajándékok között JAKUBOVICH EMIL ennek a követjárásnak emlékét keresi a Gesta azon passzusában, ahol a kievi, susdali és ladomériai hercegek ilyen ajándékkal kedveskednek Álmosnak s Árpád is ilyen ajándékkal indítja útnak Salánhoz küldött követét.³⁴¹ Későbbi uralkodóink is tartották a felszerszámozott ló ajándékozásának szokását. A követjárásokon, a királyi családjainkat Nyugathoz fűző számos rokoni kapcsolaton s a kereskedelem rendes menetén kívül, az Anjouk alatt Olaszországgal eddig is meglévő érintkezés jóformán mindennaposá vált s a magyarság hazai megjelenésétől fogva egyre jobban kiépülő német-magyar kapcsolatok is egyszerre egész Európára kiterjedve erősödnek meg Zsigmond uralkodása idején.³⁴² Már fentebb ezzel a korrall hoztam kapcsolatba a magyar lószerszám hirtelen hódítását. Természetesen ezen az úton nemcsak a lószerszám jutott külföldre, hanem mint már említettem, különösen a vadászat és a lovasművészet magyar formája is, az íjjazás tudományával stb., stb. együtt. A magyarság éppen úgy beleszötte a maga műveltségét Nyugatba,

³³⁹ A magyar ló kereskedelmi szerepéről lásd: Komoróczy György, *A kereskedelem és ipar Szt. István, korában*. Budapest, 1938, továbbá Pleidell Ambrus, *A nyugatra irányuló magyar külkereskedelem*. Budapest, 1925. c. munkáját. A kereskedelem útvonalaira nézve: Fettich AHung XXI. i. m. III. fejezetét és a Budapest Története I. kötetében sajtó alatt levő dolgozatomat.

³⁴⁰ 15—16. törvénycikk.

³⁴¹ Jakubovich Emil, *P. mester*. Klebelsberg Emlékkönyv. Budapest, 1925. 2121. o.

³⁴² Nagy Lajos és Zsigmond korára vonatkozó kitünő összefoglalások Hóman Bálint munkáján kívül (Hóman—Szekfü, *Magyar Történet*) Dercsényi Dezső és Horváth Henrik, inkább művészettörténeti anyagra támaszkodó, többször idézett munkái. Munkáik felmentenek a külföldhöz fűződő kapcsolataink részletezésétől.

mint ahogyan saját kultúráját is újjáalakították a Nyugatról belé-
szövődő minták.

Összegezzük most már röviden, hogy a módszer diktálta sok
mellékösvény végigjárása után, mi is az, amit biztosan mondhatunk
Márton és György kolozsvári szobrásztestvérek prágai Szent
György szobrának lószerszámjáról.

Már régebben rámutattak Szent György hajviseletének ma-
gyar jellegére s a szobor díszítőelemeinek és az egykori magyar
ötvösség emlékeinek szoros összefüggésére. PÓSTA BÉLA és BALOGH
JOLÁN a szobor szellemi hátterének különleges vonásait is Magyar-
országon találta meg. Ezekhez csatlakozik, most dolgozatom ered-
ményeképpen az a régebben is már sejtett, de eddig nem igazolható
tény, hogy Szent György lovának nyerge és lószerszámja másból,
mint a magyarságnál meglévő népvándorláskori előzményekből,
nem magyarázható. Mind a nyereg és a lószerszám, mindpedig a
ló farkának és üstökének megcsomózása olyan, hogy ebben a kor-
ban Európában előzmények nélkül áll, mert divatja ott épen akkor
kezdődik, amikor Olaszország felé az Anjouk, Németország felé
pedig Zsigmond uralkodása alatt mindennaposak lesznek kapcsola-
tataink. A nyereg és lószerszám szórványos, korábbi nyugati fel-
tűnése is kivétel nélkül csak a magyarság felé vezető szálakkal,
illetőleg a sokkal korábbi nyomok az avarság jelenlétével magya-
rázhatók.

A Szent György szobor lószerszáma a típus európai elterjedé-
sének legelejéről való s nyerge és lószerszámja s a ló díszítésé-
ben követett szokása minden ízében bizonyíthatólag csak magyar
földön, méghozzá annak keleti peremén, a Székelyföldön van meg
a rajta jelentkező együttesben. Ehhez járul még, hogy a ló is egye-
nesvonalú leszarmazottja honfoglaláskori örökségünknek s lehet-
séges, hogy a magyar lónak erdélyi válfaját képviseli. A tárgyi
elemeken kívül még a szobrásztestvérek származási helye (Kolozs-
vár) és működésük fő állomása (Nagyvárad) is Keletmagyaror-
szágra mutat. A kört ennyire szűkítve nem tarthatom véletlennek,
hogy Kolozsmegyében épen a XIV.—XV. század folyamán mutat-
ható ki egy nagyobbarányú Székelyföldről való bevándorlás³⁴³ és
hogy Kolozsvár város főbírája a Kolozsvári testvérek működése
idején Tamás fia Miklós, szintén bevándorolt székely családból
való ember volt.³⁴⁴ A (székelyföldi Szent László legendák falfest-

³⁴³ Csánky Dezső, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak
korában*. V. kötet. Budapest, 1913. 250. sk. o. Kolozs-vármegye fejezetében.

ményeinek tanulmányozása közben kétségtelenné váltott előttem hogy a prágai Szent György szobor határozott és termékeny olasz indításra ugyan, de abból a dús és erősen keleti színezetű művészetből nőtt ki, melynek ingadozó értékű emlékeit leggazdagabban épen a Szent László legendák falfestményei őrizték meg számunkra.³⁴⁵ Ennyi egyértelmű bizonyosság alapján biztosra veszem, hogy a CSÁNKI DEZSŐ által olyan ragyogóan kimutatot kolozsmegyei és kolozsvári székely bevándorlók közül való volt az a Miklós nevű festő is, kire fiai Márton és György szobrászok önértzetesen hivatkoznak nagyváradi szobraik feliratán.³⁴⁶

László Gyula.

³⁴⁴ A Kolozsvári testvérek működésének korában Kolozsváron nevezetes szerepet játszó magyar családokról szóló okleveles adatok összeállítását és a rájukvonatkozó előző irodalmat vö. Balogh Jolán, i. m. 64. o. Makkai László szíves szóbeli közléséből tudom, hogy a Zekul, Scekul (Székely) családnév ebben a korban feltétlenül arra mutat, hogy a család legfennebb egy-két nemedéssel előbb vándorolt be a Székelyföldről.

³⁴⁵ Erről készülő munkámban (*A Szent László legenda a székelyföldi falfestményeken*) kimerítő részletességgel írok.

³⁴⁶ A három gyalogos szobor feliratának vonatkozó részlete Miskolczi Istvánnak, Zemplén megye esküdtjének 1609. június 27-én kelt lejegyzése szerint a következőképen hangzik: „... venerabilis dominus Pater Demetrius episcopus Varadiensis, fieri fecit has sanctorum, imagines, per Martinum és Georgium, filios magistri Nicolai pictoris de Colosvar (Balogh Jolán, i. m. 84. o. szöveg közlése után idézve).